

ДЛЯ
ДОМАШНЬОГО
ОГНИЩА

ПОВІСТЬ

Івана Франка

У-В-С

ЦІНА 85 ЦЕНТІВ.

УКРАЇНЬСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА
УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ
ВІННІПЕГ, КАНАДА.

1920

Книжки, Які Можете Нупити в Книгарни „УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ”

„Незвичайні пригоди Матія Сандорфа”, в 2 томах, 749 сторін в брошурованій оправі \$2.80; оправлена	\$3.50.
„Для Домашнього Огнища”, чудова повість Ів. Франка, великого формату, на гарнім папери. Ціна	85 ц.
„Відвдячив ся” — А. Чайковського. Брошурована	\$1.00
В оправі	\$1.50
„Без Языка” — прецікаве оповідане — Короленка. Ціна	70 ц.
„Кривавий Шлях”, сензаційне оповідане К. Дойла. Ціна	60 ц.
„Нетри”, велика повість з американського робітничого життя Сінклера. Ціна	\$1.00
„Синя Фльота”, велика фантастична і дуже займаюча повість Зелігера в двох томах. Ціна за оба томи ..	\$2.00
„Світ Щастя і Мира” — думки про різниці між нинішнім старим суспільним ладом, що є причиною нужди і горя на світі, а будучим новим ладом, що подасть людському родови мир і щасте. Ціна	30 ц.
„Велика Мапа України” зі старого краю. Ціна	\$1.00
„Короткий Виклад Політичної Економії”; потрібна книжка ксждому, видрукована на гарнім папери в твердій оправі з золотим наголовком. Ціна	\$2.50
„Гуцули й Гуцульщина”. — Опис про Гуцулів і їх жите Хоткевича. Ціна	25 ц.
„Молода Україна” провідні ідеї і епізоди — Франка. Ціна	60 ц.
Казка про сотворене світа	15 ц.
Народність і її початки	25 ц.
Про походжене та розвиток мов	25 ц.
Фільзофія Соціал-Демократії, брошурована	\$1.50
В гарній оправі	\$2.00

В Книгарни „Українського Голосу” дістанете всі українські книжки. — Замовляйте книжки і пишніть за каталогом, який висилаємо даром, на адресу:

UKRAINIAN VOICE

2012

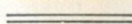
В. 3273

ЛНБ ім. В. Стефаника

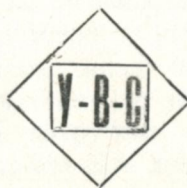
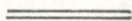
00150995 (T)

ДЛЯ
ДОМАШНЬОГО ОГНИЩА

ПОВІСТЬ

І В А Н А Ф Р А Н К А

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА

УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ

ВІННІПЕГ, КАНАДА.

2p

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

*ЗВІСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 36 889

12169

I.

В невеличкім, чистенькім і зі смаком прибранім салоніку дві дами заняті живою розмовою.

Обі однакових літ, однаково показного росту, обі вродливі, в цвітї віку, обі вбрані добірно і зі смаком. Говорять між собою інтимно, інколи мимоволі понижуючи голос до таємного шепоту, хоч ані в салоніку, ані в сусідніх покоях, ані в сінцях нема й душі живої.

Одна з них, роскішно розвита брунетка з блискучими чорними очима, з цвітом молодости і здоровля на повних, румяних щоках, на чудово викроєних малинових устах, з маленькою ямочкою на круглому підборідю, що надавала їй вираз жартовливої молодости і невинности, — се очевидно пані дому. Ніхто би по ній не пізнав, що їй 28 літ, що вона мати двоїх дітей, котрі ходять вже до початкової школи — так молодим, свіжим і непочатим видає ся їй лице, вся її еластична, дівоча і чаруюча постать. В простім, а про те дорогім і елегантнім домовім убраню, вона дуже живо занята тим, що „робить порядок” у салоніку: знімає полотняні футерали з м'яких, коштовних меблів і з золочених рам зеркал та образів, уставляє симетрично статуетки та оздобну посуду на комоді, придивлює ся і примірює, де би найкраще стояти букетам з живих цвітів, що настромлені в делікатні вазоники з золоченого скла, розливають сильні пахощі на ввесь салонік. Упоравши ся з сим, підбігла до невеличкого, перламутром викладеного столика і накрутила старосвіцький металевий годинник, що довгий час без діла дрімав під хрусталим клошем. Одним словом, молода пані „виганяє пустку” з сего салоніка, котрий, очевидно, чимало часу стояв пустий, запертий. В комінку тріщить і гуде веселий вогонь, що звільна оживлює, ogrіває заморожене повітре салоніка, немов достроює його до оживлених рухів, цвітучого лица і розіскрених очий пані дому.

— Алеж Юлечко, — говорить вона дзвінким, дивно проймаючим голосом, — не робиж мені тої прикрости, роздягни ся, присядь на хвиличку! Я занята, се правда, але так... знаєш, така вже моя вдача, що ані хвилі не можу дармувати. Я би се могла і по обіді зробити, ну, але знаю, що ти мені сего за зле

не приймеш.

— Щож знов, Анельцю! Аджеж власне задля того...

— Ні, ні, не кінчи, не говори мені нічогосінько: задля се-го чи задля того! — перебила їй господиня, притулюючи їй свою білу, пухку, маленьку ручку до уст і силою втискаючи її на крісло. — Коли вже ти прийшла до мене, то на певно знаю, що не без причини. І добре зробила, що власне тепер прийшла, — додала по хвилевій мовчанці, підчас котрої її приятелька знімала капелюх. — Мариня пішла до міста, діти ще в школі, можемо поговорити свobodно.

— Але твій чоловік, — з виразом якогось заклопотання промовила друга дама, — аджеж він сьогодні має приїхати, не правда?

— Власне, власне! — живо відмовила Анеля, — але аж вечером. Антось писав мені з Перемишля, що мусить там ще полагодити якісь формальности.

— Ну, то добре, коли так! Я думала, що з рана приїде, тим поїздом, що власне о дев'ятій надійшов.

— Що ти говориш! — скрикнула Анеля з жартовливим обуренням. — Тепер вже пів до одинайцятої. Як би був тим поїздом приїхав, то вже би давно був у мене. О, я його знаю! Він би не видержав так довго.

Уста її і очі заблиснули при тих словах напів жартовливим на пів розкішним усміхом.

— Ах, так! Без сумніву! — сказала Юльця. — Вспокоюеш мене цілковито. А щоби перейти на те, що я тобі мала сказати — додала, мимоволі понижуючи голос, — то... може воно й нічого, може се так тільки... Але ти знаєш, яка моя натура. Нехай що небудь найменше, я зараз перелякаюся так, що крий Боже.

Вираз її лица, її очі і ціла її подoba, бачилось, потверджували правду тих слів. Все в ній проявляло ненастанний внутрішній неспокій, і то не хвилевий, але якийсь органічний, вроджений, що плив з недостаті рівноваги між поодинокими силами її душі, між чутем і волею, між бажаннями і спосібністю до їх заспокоєння. Хоч ровесниця Анелі, хоч не менше від неї вродлива і одягнена в елегантний візитовий стрій, вона все таки виглядала о яких десять літ старшою від своєї товаришки. Її величезні руські коси обвиті довкола голови, бачилось пригнітали те низьке чоло, порисоване вже легенькими морщинками, те бліде, дрібне, доцвітаюче личко з блискучими очима, що раз у раз бігали неспокійно. Коли говорила, кінчики

її уст тремтіли судорожно, а в руках мняла раз у раз наперфумовану батистову хусточку. Хто її ближше приглянув ся, той мусів достерегти, що не любила ніколи довший час спочивати очима на однім предметі, що часто якось мимовільно з привички озирала ся, щоби хто її не підслухував і таксамо часто, машинально поправляла складки своєї сукні. Навіть в тих хвилях, коли сміяла ся, коли слова рвучим потоком плили з її уст, — навіть в тих рідких хвилях видно було якийсь вираз терпіня і тривоги на її лиці, щось таємне і принадливе мов загадка, а глибоке мов гірське озеро.

— А якже, а якже! — з усміхом щebetала Анеля, винимаючи з комоди велику срібну тацу з емаліованими на ній головками ангеліків, що би то було, як би моя Юлечка не мала раз якогось страховинного прочутя, не переживала смертельної тривоги! Ну, ну, успокій ся, моя любочко, і скажи, яким прочутєм ти знов мучиш ся?

— Жартуєш, Анельцю, — сумовито відповіла Юльця. — Щаслива ти, що можеш жартувати! Такий уже, видно, твій темперамент. Як я тобі завидую його! Ах, а я!... Ну, але сим разом, люба моя, не в прочутях діло. Бою ся дуже, щоб не було щось геть гіршого!

Легенька хмарка пробігла по лиці Анелі. Зупинила ся на середині покою, несучи тацу, щоби поставити її на столі, і пильно зирнула в лице своєї товаришки.

— Хочеш мене занепокоїти! — сказала і додала з усміхом: — Не знаю, чи се тобі вдасть ся. Знаєш, у мене нині щасливий день: муж по п'ятилітній неприсутности вертає до мене зі служби. Ну, так щож там таке, говори!

— Бій ся Бога, Анельцю, — скрикнула Юльця. — Як ти можеш таке говорити! „Хочеш мене занепокоїти!” Хтось би міг собі подумати, що я завидую тобі родинного щастя і бажаю його затроїти!

— Хто знає! — сміючись вимовила Анеля. — По вас старих самотницях, усього сподівати ся можна.

І поставивши тацу на столі, принесла велику коробочку і висипала з неї на тацу різнобарвних карток візитових білетів з бажаннями, запросинами і запитами, а потім супокійно, систематично почала розкидати по таці ті докази сердечного, рухливого і обіймаючого широкі круги товариського життя. З правдиво жіночою грацією розкидала їх так, що в тім ніби неладі видно було певну провідну думку, навіть певне невинне кокетство.

— Юльця сумовито похитала головою.

— Встидай ся, Анельцю, встидай ся, що можеш щось подібне подумати про свою приятельку! Ні, на се я не заслужила!

— Ну але щож там маєш? що там душиш у тій прекрасній головці? — сказала Анеля, цілуючи її в лице а потім в чоло, а відтак сідаючи побіч неї. — Я готова зі своєю роботою. Тепер говори!

— Я вже сказала тобі — мовила Юльця, беручи її за руку і похиляючи очі в низ, мов який влюблений хлопчина — сказала вже тобі, що се все може й не значить нічого. Стільки разів уже ми непотрібно трівожились... від коли ми розпочали сей нещасний інтерес...

— Ах, то певно знов Штернберг! — скрикнула Анеля.

— Розуміє ся, що не хто, як він. Сміє ся з мене, Анельцю, але мене раз у раз мучить прочуте, що той хитрий Жид наробить нам ще великого клопоту.

— Сміє ся з того! — рішучо відмовила Анеля якимось зміненням, твердим голосом, голосом купця, що певен своєї добре обдуманій купецької комбінації. — Що він нам може зробити? Камінь, котрий хотів би звалити на наші голови, поперед усім розтовк би його самого, а нас хто ще знає. Ні, Юлечко, з того боку я безпечна, з того боку я не бою ся нічого.

— Ах, моя люба, — відказала Юльця — ніколи чоловік не може так обезпечити ся! Нераз найменша дрібниця, непередвиджений випадок може поспувати найкращі замисли.

— Ха, ха, ха! — зареготала ся Анеля срібlistим сміхом. — Алеж се ми знали з самого початку, моя Юлечко! Хто вовка боїть ся, нехай в ліс не йде. А тимчасом Бог дав, що доси нас вовки не зіли. Аж тепер, коли ми вже майже зліквідували свій інтерес, коли всі акти зложено до архіва, а кінці кінцями в воду... Ні, Юлечко, поглянь на мене! Котра з нас більше ризикувала? Котра могла більшої страти лякати ся? Признаєш мені певно, що я. А всеж таки раз зваживши ся приступити до нашої спілки, я стояла сміло на своїм становищі, робила все, що тільки ми признавали потрібним і ані разу — правда? ані разу я не завагувала ся. Ну, скажи, чи не правду говорю?

— Героїня з тебе, моя Анельцю, о так, правдива героїня. Ще від дитячих літ, від шкільної лави любила я тебе за те, подивляла тебе за те. Ах і тепер подивляю тебе і завидую тобі твоєї незломности. Але признай, моє серденько, що і я не була перешкодою в цілій справі, що і я експонувала ся і нара-

жувала ся, ох, тай ще й як. Аджеж увесь плян був мій. Добір спільників і агентів — мій. Навязане зносин — моє. Я була душею цілого підприємства, не правда? А коли я раз у раз трівожила ся, раз у раз остерігала, коли я нераз навіть відумувала небезпеченства там де їх не було, то аджеж і се не вийшло нам на шкоду.

— Противно, Юлечко, противно! — живо мовила Анеля, знов її цілюючи. — Ну, але скажиж, мій сторожевий журавлику, які се там чорні точки ти добавачеш на видокрузі?

Замість відповіді Юльця виняла з кишені помняту телеграму і подала її Анелі.

— Телеграма! — скрикнула Анеля троха зачудована, і поспішно розвинула помяту картку. — З Филипополя! Від Штернберга. А він у Филипополі що робить?

А потім звільна, майже на пошепки прочитала отсих кілька слів, що містили ся в телеграмі:

(„Приїжджу Східним Поспішним Поїздом. Пришло дальші телеграми з Будапешту. Давид”).

Анеля поблідла. Сиділа недвижна і пальці її, в котрих держала телеграму, затремтіли судорожно і телеграма випала з її руки на коліна. Погляд її напружив ся, зіньки очий розширили ся. Гляділа перед себе, не бачучи нічого, гляділа в нутро своєї душі, шукаючи чогось, що помогло би її розв'язати загадку заключену в тій скупій на слова, та очевидно грізній телеграмі. В кінци, не находячи нічого, звільна обернула ся до Юльці.

— Шож ж се значить? — запитала.

— Хиба ж я знаю? Чую тільки....

— Покинь ти сі свої чутя! — майже гнівно перебила її Анеля. — Чому він виїхав з Константинополя?

— Отсеж то власне питане!

— По що їде Орієнт експресом? Видно, що йому дуже пильно.

— Отсеж то власне мене трівожить!

— По що їде на Будапешт? Чого йому там треба?

— Загадка цілковита.

— Чому не телеграфує виразно, що стало ся?

— Видко, що не чує себе безпечним.

— Так шож там могло стати ся?

— Отсе саме головне.

— Ні, се не головне. Коли стало ся що небудь неприємне, то важно також знати, де саме стало ся: чи в Константинополі,

чи може А!

В тій хвили стало ся щось зовсім незвичайне, несподіване, щось таке, що з елементарною силою вірвало ся до сего тихого салонику, з лоскотом розтворивши його двері, впало до середини серед бовдурів холодного повітря, сильно піддуло вогонь в коминку, так, що палаючі поліна затріщали і горючі вуглі повискакували геть на серед покою мов метеори, сполюшило обох дам, попхнуло Анелю на середину і вхопило її в якийсь скажений вир, в котрім нічого не було видно з поза сивого морозового облака, тільки чути було огнисті поцілуї, оклики: „Антось!“ „Анеля!“ і вкінці довге, сердечне хлипане, перериване спазматичним реготом.

II.

— Антось! Недобрий хлопчик! Як же ти міг зо мною так поступити! Пишеш, що в ночі приїдеш...

— Я вирвавсь у них! Вирвав ся швидше, ніж надіяв ся. І ось я тут! тут! тут!

І Антось покривав поцілуями руки, груди і уста своєї жінки.

Та колиж ти приїхав?

— О девятій.

І аж тепер приходиш?

— Служба, Анелечко, служба! Треба було людей запровадити до касарні і здати рапорт в генеральній коменді. Добре що й так швидко упорав ся.

— Недобрий хлопчисько! Недобрий хлопчисько! — віддучи губки повторяла Анеля, бючи його по руках, що ними Антось обнимв її гнучкий стан, притискав до своєї груди.

Той „Антось” або „хлопчисько”, се був високий, крепко збудований мущина, літ около сорока, з рідким уже, з легка шпаковатим волосем, з рудавими вусами і з такими ж баками, при шаблі, в зимовім військовім плащі і в мундурі капітана австрійської піхоти. Лице його, не зважаючи на признаки великої втоми і тільки що відбутої далекої подорожі, дихало здоровлем. В сивих очах видніла ся доброта і лагідність, хоч бистрі і певні рухи свідчили про військову дисципліну, що ввійшла, так сказати, в кров і нерви.

Капітан Антін Ангарович вертав власне з Боснії, де пробув цілих пять літ у військовій службі. Відкомендерований туди з одним із перших відділів окупаційного війська він мав участь у всіх бійках і перестрілках, серед яких dokonano окупації і пацифікації того краю, відзначив ся при здобуванню Сараєва і пізнійше кілька разів у боях з бандами „гайдуків”, що волочили ся по краю, авансував з поручника на капітана, лишив ся добровільно ще три роки в військовій службі в Боснії, з огляду на висшу плату і обіцяний йому дальший аванс і власне, по пятилітній неприсутности вертав назад до Львова, на лоно своєї сім'ї. Його приділено до львівського гарнізону, при найближшій маєвій авансі мали іменувати майором, а се зна-

чило пенсію, що сяк так забезпечить прожиток і будуччину його сім'ї. Найсмілійші, найгорячійші його бажання близькі були до здійснення.

— Так ось ти мені! ось ти мені! мій найдорозший скарбе! мое золото! жите мое! По тільких літах, по тільких трудах, по тільких небезпеках! — приговорював капітан голосом урива ним зі зворушення, все ще тулячи в своїх обіймах жінку, що раз хлипала з плачу, то знов вибухала сміхом. — Тепер я твій, тепер ніщо нас не розлучить.

І обоє сплетені раменами сіли на софі.

Тільки тепер капітанів зір побачив Юлію, що стурбована і збентежена стояла не знаючи що її почати і очевидно бажала була нечутно і незримо вифуркнути з сего щасливого гнізда.

— Гальт, регімент! — весело скрикнув капітан. — А се хто? — запитав обертаючи ся до жінки.

— Ах, я й забула представити тобі — Юльця Шаблинська, моя товаришка ще з пансіона. Юлечко, сей нечемний хлопчисько — бачиш його? — з тими поганими вусищами, се е той Антось, про котрого я тобі натарахкотіла повні вуха.

Юлія злегка відклонила ся і зачала пришпилювати до волося капелюх.

— Гершительт! — крикнув капітан! — Положиш капелюх! Сюди, на стіл! Сідати! Приятелька моєї жінки мусить бути й моя приятелька. Приятеля я мабуть визвав би на шаблі, але приятельку взиваю, щоби лишила ся з нами на обід.

Юлія, очевидно ще більше заклопотана, держала капелюх у руці і не знала, на яку ступити.

— Пане капітане, — промовила нарешті — дякую за ласкаві запитання, але сьогодні у паньства такий день, що моя присутність буде зовсім не на місци. Справді...

— Гілт ніхтс! — відрубав капітан жартовливо грізним голосом. — Сьогодні я в такім настрою, що міг би обняти і цілувати весь світ і оту стару жидівку, що на Зарваниці продає варений біб.

— Фідо! Антосю! — перервала Анеля, даючи йому кляпса по рамени.

А нехай мене твоя приятелька не визиває на отвертість! — відмовив капітан. — Скажи їй, витолкуй їй, що у мене нема ніяких викрутів, що опозиції не терплю. Слово сказало ся і клямка запала. Панна Юлія лишаєть ся з нами на обід і по всьому.

— Ха, ха, ха! Алеж вона не панна! Бачиш і висмикнула ся

тобі з під твого слова.

— Не панна! А щож вона таке?

— Чудесно б ти її прислужив ся, як би вона для твоєї вгоди мала лишити ся старою панною.

— Не люблю старих паннів. Значить, вона замужна. Тим ліпше. Задержимо її тут, поки нам її муж екзикуції не надішле.

— А леж ти знов зловив ся на полове, старий воробію! Пані Юлія вдова.

Лице капітана виявило велике, комічне розчароване.

— Вдова? Ненавиджу вдів. Вдови — сови, се птахи що ворожать лихо. Чи хоче вдова йти до дому? — запитав обертаючи ся до Юлії.

— Думаю, що пан капітан — почала Юлія, все ще вагаючи ся, чи має пришпилити капелюх до голови, чи покласти його на столі.

— А леж з паном Богом! з паном Богом! — перервав її капітан, а потім зірвавши ся з софи чемно поміг її надіти плащ, взути кальози, віднайшов її парасольку і стискаючи в своїх могучих долонях її дрібну ручку мовив поважно:

— Даруйте пані отсе жартовливе привитане. Дуже жалую, що пані не були ласкаві лишити ся, але таки бачу, що ваша правда. Сьогодні я справді був би неможливим у чужім товаристві. Чи ви пані не гніваєте ся на мене?

— А леж пане капітане! — протестувала пані Юлія.

— І відвідаєте нас пані?

— З найбільшою охотою.

— Але незабаром! Завтра!

— Коли мені тільки час дозволить.

— Ніяких „коли"! Ніяких „коли". Коли пані завтра не прийдете, то буду се вважав знаком, що гніваєте ся на нас.

— А леж пане капітане! Відки така думка?...

Прощаючи ся з панею Анелею Юлія шепнула їй до вуха:

— Як би що небудь було, то забіжу ще сьогодні вечером Анеля поцілувала її і випроводила за двері.

Капітан тільки тепер скинув плащ, відпняв шаблю і силкував ся упокоїти після могучого вибуху чуття. Та се не було так легко. Сів на фотелі, пробував розглянути ся по салоні, та предмети скакали йому перед очима, зливали ся в якусь сіру масу, покривали ся рожевим туманом, видавали якийсь чудовий гук, що сильно дуднів в його серці, живіше поганяв кров в жилах. По кількох секундах капітан схопив ся з фоте-

лю, пройшов ся кілька разів по салонику, а коли Анеля вернула з коридора, він в тій хвилині вхопив її в обійми і почав покривати поцілуями її уста, очі, чоло і волосе.

— Алеж дитино, задусиш мене! — пестотливо кричала Анеля. — Ну, так і видно, що з горячішого клімату вертаєш. Давнійше ти не був такий огнистий.

— Гніваєш ся? — шепнув капітан щасливий, з запаленим лицем, держачи її за рамена і з близька заглядаючи в її чудові, огнисті очі.

— Певно! — відповіла жартовливо Анеля, закручуючи його вуси, а потім легесенько сіпнувши посадила його на мягкій софі і сівши на його колінах і обнявши його за шию і опираючи свою голову на його рамени мовила: — Ну, але розповідай же мені, як тобі там поводило ся? Як ти там жив? як бідував? Аджеж ти й бідував, правда?

— О, нераз! Бували дні — ну, та що там тепер про се згадувати, коли я тут при тобі, при дітях.....

І урвав. Тільки тепер із уст його вирвалось слово, що його без відома від кількох хвиль шукав у своїй памяті, розворушений і обезсилений напливом ріжнородних почувань.

— Анелько! — скрикнув з виразом справдішного переляку на лиці, — а се що значить? Де діти?

— Ха, ха, ха! — засміяла ся Анеля, любуючи ся тим виразом його лица. — Отсе мені батько! Пів години вже сидить в дома і зовсім забув, що має діти, забув навіть спитати, що з ними діє ся! Ха, ха, ха!

— Анелько, бій ся Бога! — благав капітан — не муч мене, а скажи, де вони?

Пст! Тихо, — шепнула Анеля, прикладаючи палець до уст.

— Тихо? А се чому?

— Бо дітий побудиш. Ось тут у сусіднім покою вони сплять в колисочках. Власне перед твоїм приходом поспали по фляшочці молока...

Капітан вже схопив ся, щоби бігти до сусідного покою, та голосний, непогамований сміх, яким вибухла Анеля, зупинив його в розгоні.

— Ах ти легейдо, легейдо! І ти справді думав, що твої діти ще фляшочки ссуть, що все ще такі самі, якими ти їх лишив? Фе, встидай ся, ти стара дитино! Твої діти в школі.

— В школі? — скрикнув капітан, не тямлячи себе з радості. — А се від коли?

— Від осені.

— Як то і ти мені нічого про се не писала?

— Ще чого не стало! Розсудливий батько і сам би сего догадав ся, що дітям уже пора до школи, а такий легейда як ти може потішити ся несподіванкою.

Замість відповіді нові обійми, нові поцілуї.

— Значить, обоє в першій клясі! — радісно мовив капітан.

— Дуже перепрашаю, бо в другій, — строго відповіла Анеля. — Цесї вже шість літ минуло, а Михасеви на осьмий наступило. Я не хотіла надто вчасно засаджувати їх за книжку, та про те початків навчила їх сама, так що обоє прийнято відразу до другої кляси. А як хорошо вчать ся! Учителі не можуть їх передімною нахвалити ся.

— Ти моє золото! Ти моє щастє! Ти моя мамочко дорога! — шепнув капітан притискаючи її до грудий.

Та зараз затих. Сльози, горячі сльози нескazanого щастя бризнули з його очий. Кинувши ся на софу і закривши лице руками він хлипав як мала дитина, коли тамчасом Анеля новими пестощами силкувала ся його вспокоїти.

Не швидко її се повело ся, поки несподівана пригода не довела його знов до рівноваги. Отсе бачить ся йому, що крізь якийсь мягкий, рожевий туман радісного зомління, в яким він поринав десь глибоко-глибоко, неначе шпарка ластівка летить до него щось таємне, загадкове, невиразне і нараз ось тут коло него розпливає ся в гомін, у солодку музику, що не з мельо дією, а словами долітає до його слуху.

— Мамо, а се хто плаче? — гомонять ті слова.

Капітан помалу підводить голову, обертає зір в той бік, відки почув голос. Дві парі чорних, блискучих дитинячих очий, на половину цікавих, а на половину зачудованих, вдивляють ся в него. Ті очі розяснюють і оживляють два дитячі личка, кругленькі, рум'яні, чудово хороші. Хвилю стоїть загальна мовчанка. Дитячі сердечка бють ся живо-живо, прочуваючи, що тут робить ся щось незвичайне. Мати одним закоханим поглядом обіймає батька й дітей, а батько — слова завмерли у него на устах, духу в грудях не стало, а коли в кінці отямив ся, коли вхопив обоє дітей у свої обійми, коли їх цілував і пестив і обливав слізми, то одно тільки слово міг вимовити і раз у раз повторював те слово, о скільки лиш йому встарчило часу між обіймами і поцілуями:

— Бачиш! Бачиш! Бачиш!

— Діти адже се ваш батько! Бачите його? крикнула мати.

Коли нарешті капітан випустив хлопчика зі своїх обіймів, той став перед ним і вдивляючи ся в него промовив поважно:

— Так се ти наш тато?

— Ах ти невірний Томку! — скрикнув капітан. — А се по якому? Не віриш мені? Чи маю тобі се доказати?

— А чогож ти плакав? — питав Михась.

Капітан розсміяв ся.

— А того, — відповів — що прийшовши до дому я не застав ані тебе, ані отсеї панночки.

— То ти за нами плакав? — запитала Цеся, що й оченят своїх не зводила з батька, сидючи у него на колінах і ось-ось готова була заплакати.

— Ми були би тебе дожидали, — розсудливо мовив Михась. — Учитель був би мене пустив зі школи, як би я був знав, що ти прийдеш.

— Як же се? То ти не знав, що я маю приїхати?

— Знав!

О, ми давно знали, — підхопила Цеся — мама день у день говорила нам про тебе.

— Ходи, покажемо тобі в нашім покоїку табличку, що на ній ми вичислювали, кільки ще днів лишає ся до твого приїзду, — додав Михась.

— Та ось тітка Юля збаламутила нас.

— Я знав, що вона нас одурить. І так се напевне говорила що татко аж у ночі приїде! Недобра та тітка Юля!

— Що се за тітка? — спитав зачудований капітан.

— Аджеж ти бачив її перед хвилиною, — промовила Анеля.

— Ага, тота... твоя приятелька! Значить, вона часто буває в нашім домі?

— О, день у день! — підхопила Цеся. — Чекай, покажемо тобі, яких нам забавок понадаровувала. Мені прекрасну ляльку.

— А мені найбільше кармельків дає, — сказав Михась, — але я її не люблю.

— Чому? — поважно запитав капітан.

— Бо все мені щось такого наговорить, а потім покаже ся, що се неправда.

— Ну, чекай, ми її покараємо! Як вона сміє тебе дурити! — мовив батько з комічною повагою.

І почала ся розмова — ота люба, весела, розкішна гутірка в родиннім кружку, розмова ні про що, а при тім займаюча,

свіжа для духа і серця, розмова, при котрій мозок спочиває, нерви дізнають лагідних, приемних зворушень, око впливає на видом любих лиць, підхапує кождо зміну виразу, найдрібніший рух коханих істот, а душа в кождій дрібниці знаходить нове, таємне жерело роскоші.

Нараз капітан схопив ся на рівні ноги і своїм звичаєм перескакуючи з веселого тону в страшенно розпучливий, скрикнув:

— Пропаз я! Нещасливий! Уже по мені! Вже мене нема!

— Діти аж поблідли з переляку. Михась ухопив батька за руку, немов хотів захистити його від якоїсь грізної небезпеки.

— Що тобі таке? — запитали всі трое разом.

— Я забув про найважнішу річ! — лементував капітан.

— Про яку?

— Аджеж я для вас з Боснії попривозив усякі подарунки.

— А деж вони? — запитала Цеся.

— В саквояжі.

— А де саквояж?

— У Грицька.

— Се що за Грицько?

— Мій вояк. Мій слуга.

— А деж він?

— Отож власне сего не знаю. Певно десь пропав, утік, дезертував і саквояж усяв з собою.

Цеся заломала рученята з розпуки, а Михась, усе ще держачи батька за руку, вдивлював ся пильно в його лице, бажаючи зміркувати, чи він жартує, чи на правду се говорить.

— Се не може бути! — сказав він в кінці рішучо і пустивши батькови руку, побіг до передпокою. Не минула й хвили-на, а з передпокою роздався його радісний окрик:

— Є саквояж, є!

І показуючи голову крізь відхилені двері, сміючи ся сердечно він кричав до батька: — А бачиш! Є саквояж! І по що було нас лякати?

— А Грицько є? — питав капітан.

— Грицька нема.

— Як то нема? Шукай добре, він там десь мусить бути коло саквояжа.

Привикши до послуху і не бачучи жартобливого відтінка на батьковім лиці, хлопчик цофнув ся від дверей і щез у передпокою. Всіх очі з напруженем повним таємної веселости обернули ся до дверей. По хвили показав ся Михась розчарова-

ний, з доктором позираючи на батька.

— По що жартуєш? — мовив. — А от Грицька нема.

— Нема? Ну, а як ти думаєш, де він може бути?

Михась думав, та нічого не міг видумати.

— Ну, чекай, стрібуємо його покликати. — І вийшовши до передпокою капітан вихиливши ся крізь двері, крикнув могучим голосом:

— Грицьку!

В тій хвили дав ся чути якийсь лускіт і стук важких кроків, і заким діти здужали отямити ся, показала ся в дверех здоровенна, по військовому вбрана фігура Грицькова.

— Мельдую покірно, пане капітане, що я є.

— А деж ти був?

— Мельдую покірно, в кухні...

— А що робив?

— Мельдую покірно...

— Не мельдуй, говори по prostu! Що робив?

— Насамперед сидів на лавці, потім приніс води, потім урубав полін, потім... потім сидів на лавці.

— А хто велів тобі се робити?

— Там така Мариня є, пане капітане. Дуже остра шаржа. Ще острійша, ніж пан фірер Фухтіг.

Пані Анеля приснула сміхом чуючи ті слова, та капітан з найповажнішим у світі лицем екзаменував Грицька далі:

— Значить, недобра особа?

— Як оса!

— А горівку пив?

— Пив, пане капітане.

— А чим закусив?

— Хлібом і смаженою ковбасою.

— А хто тобі се дав?

— Та вона... та сама Мариня.

— То мусить бути добра особа?

— Як рідна мати, пане капітане!

— А ти сварив ся з нею?

— Сварив, пане капітане.

— А перепросив ся вже?

— Вже, пане капітане.

— Ну, йдиж тепер і запитай її, чи швидко буде обід, бо ми вже голодні.

— Слухам, пане капітане!

І салютуючи Грицько по військовому, зробив піворот на ліво. Та заким йше рушив до кухні, відчинили ся супроти-лежні двері салоника і показала ся в них Мариня просячи паньство на обід. Грицько обернув ся, плюнув і мурмочучи: „Се дідько, не дівчина!“ — пішов до кухні.

РІВНІСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 36 889

III.

Обід був скромний, а проте протяг ся досить довго. Хоча капітан з дороги приніс досить заострений апетит, та тепер їсти не міг. Ситий був своїм щастем, тою теплою, погідною, тихою і такою оживленою родинною атмосферою, про котру мав там, на гірських бівуаках, серед босняцьких скал, у слотах і спеках і невгодах таборного життя, і пізнійше в монотонній і сто раз скучнішій гарнізонній службі. Те щасте далеке й бажане видавалось йому тепер сто разів любійшим, сто разів чарівнішим, ніж його мрії. Лиця, постаті, голоси, слова дітей, завершили той могучий чар. Відїзджаючи він покинув їх майже немовлятами, крикливими, що часто плакали і причинювали родичам багато клопотів та невгод. Він тямить, що тоді в глибині душі навіть рад був подекуди, що може вирватися ся з тої „дитинярні“, як звав своє помешкане. І в мірях його діти не грали видної ролі, блукали десь мов бліді тіни; він думав про них більше розумом, теоретично, та не любив їх так, як любить ся живі, близькі серцю істоти. А тепер! Сам вид тих двох істот, у котрих він чув частинку себе, всего себе — тої гнучкої дівчинки з голубими очима і попелястим шовковим волосем що в її лиці він пізнавав свої власні риси, та без порівняння ніжніші, благородніші, що кожний її рух наповнював його мимовільним подивом; — вид того хлопчика, так непохожого на сестру, а так дивно подібного до матери, з виразом енергії на круглім лиці і на устах, резолютного і быстрого в рухах і з деяким відтінком дитинячого юмору в словах — той вид спонував йому віддих у грудях, наповняв його безнастанним восхитом. Сей восхит ще збільшав його любов і пошану для жінки, для тої жінчини не тільки чарівно вродливої, але також зелізного, неподатливого характеру та високої інтелігенції, що полишена сама, з невеличкої половини його пенсії, яку міг її посилати місячно, зуміла вижити, вдержати дім і так славно виховати дітей. Що були добре виховані, розумно, свobodно, без поневолення їх дитинячої вдачі, що на розвиток їх інтелігенції, їх характеру і їх тіла з малку пильно вважала, се видно було з кожного їх руху, з кожного слова.

Всі ті спостереження почуття і уваги куйовдили ся в капітановій голові, майже пригнітаючи його ум і тільки поступенно, по черзі доходили до повної його свідомости. А про те він чув себе незвичайно підохоченим і оживленим. Розмовляв, жартував, розповідав і уривав, сміяв ся і їв і очий не зводив із жінки й дітий. Бачилось, що в тій хвилині він хотів скупчити й пережити все те, що занедбав за так довгі роки.

Аж по обіді почув деяку втому. Природа почала допомигати ся свого права, перенатужені нерви почали відмовляти послуху, бажали спочинку.

— Хочеш лягти, Антосю? Заснеш на чверть годинки? — спитала жінка.

— О, ще чого не стало! Ти почім таке думаєш?

— Бачу по тобі, що ти втомлений. Іди, я тобі покладу подушки на софі.

— Та яж не хочу! Що ти думаєш? Чиж я засну тепер? — боронив ся капітан, котрому якось соромно було лягати й спати в таку хвилю.

— Заснеш, заснеш! — говорила лагідно та енергічно Анеля. — Ти втомлений. Ходи! Зрештою що тут з тобою балакати? Тут моя команда і я наказую „Аллон“, марш!

— Га, коли висша інстанція так каже, то годі! — сказав капітан і поцілувавши дітий в чоло, а жінку в обі руки, пішов за нею до покою, де вже його ждала випідна софка, вкрита білим простиралом, з подушкою в головах.

— Не роби церемоній, дитино! — сказала жінка. — Ляж і спи. Я позамикаю, щоби тут тобі ніхто не перешкаджав. А як би тобі було чого треба, то задзвони.

І вийшла, гарна, легка, як сонний привид, а її слова були такі спокійні, свідчили про таку гармонію її душі, що самі одні впливали освіжаючо і успокоюючо на все її оточення.

Капітан ще стояв, слідячи очима за її постатю, а коли щезла, зложив руки як до молитви і промовив:

— Боже! чим я заслужив собі на те, що ти посилаєш мені стілько щастя? Я, правда, терпів не мало в своїм житю, та інші терплять ще далеко більше Терпіння не заслуга... Га, та видно, що й щасте так само не по заслугам мірить ся...

От так філософуючи він зняв військову блюзу і ляг горлиць на софі. Ах, як приємно! Який супокій обняв його, роскш наповнила його душу. Він зажмурих очі і трохи лежав так розкошуючись тим станом на пів сонним, при котрому про те вогник свідомости не гас, а тільки раз яснійше, а раз слабше

освічував усе навкруги. Та тільки круг той був малий, малий, хоть обіймав цілий світ, усе, що в тім світі було найкраще і найлюбійше йому. Вся минувшина, повна терпінь, боротьби і невгоди, аж до вчорашнього дня включно, зсунулась у темну пропасть як лявіна і не полишила по собі ніякого сліду. Весь окружаючий світ пропав, не існував зовсім. Тільки жінчине лице ясніло над ним мов сонце, тільки діточі очі світили йому мов чудово блискучі зорі. Та скромна квартира, зложена з салоники, трьох кімнат і кухні, розширювала ся в його уяві, робила ся якоюсь велитенською святиною, якоюсь домівкою таємної, йому приязної сили.

Поволи загасло почуте часу й простору, рожевий вогничок свідомости замиготів, розплив ся незаметно, мрії перемінили ся в тихий, покріплюючий сон. Тай у сні почуте роскоші тревало далі, а коли вогник свідомости — не той давнійший, а якийсь новий — знов замиготів на поверхності його душі, капітан побачив себе малим хлопчиком, що грав ся в тій самій святині, про яку марив перед сном. У святині так тихо, так тепло. Якесь золоте божество дивить ся на него милостиво. Він чує, що під опікою того божества може грати ся свободно, може бути безпечний. Чим же ж він граєть ся? Адже се величезний діамант, що яснів на чолі божества мов зірниця. Само божество дало йому сей неоцінений клейнот. Підскакуючи з радощів він підкидає ним у гору і ловить у руки мов пилку, кладе його в соняшнім проміню, що паде крізь вікно святині й золотим озером розливає ся у стіп вівтаря. Діамант заломлює те проміне і кидає на супротивну стіну величезний весельчаний стовп, наповняє всю святиню весельчаним блеском.

Він знов підкидає камінь. Напоений соняшним світлом камінь летить високо-високо, під саму стелю святині палаючи чудовим, соняшним блиском. Він не може підвести очий від того блиску, стоїть мов остовпілий, дивлячись у гору. Та тим часом камінь уже впав в долину. Його бренькит о кам'яну долівку чути було виразно; чути було як покотив ся. Він похиляє очі, шукає по долівці за каменем, та не бачить його. Де він покотив ся? Його очі зачеркують чим раз ширші круги — каменя нема. Очі ошукані в своїй ожиданці починають блудити, шукати там сям без цілі й без ладу — каменя нема. Якась глуха тривога помалу будить ся в його душі. Що я наробив? Адже сей камінь — то цілий маєток! Де він? І він нахиляє ся до долівки, опирає ся руками на коліна і не вірячи своїм очам починає ще раз шукати в тім самім місці, що вже був пробіг очима. Каменя нема. Та се не може бути! Адже ж ось тут коло

мене дзеленькнув адже ж не міг покотити ся далеко! А в тім — хто знає?

Він не сміє підвести очий, поглянути на божество, бо чує, що зустрів би його зір повний грізного докору. В святині починає темніти; золоте проміне, що ще перед хвилиною лило ся крізь вікна, щезло. Чути далекий грім. Тривога проходить його. „Я мушу найти той камінь, мушу, мушу, мушу!“ — миготить в його голові і ті ненастанні миготи причинюють йому нестерпний біль. Він паде на вколшки, починає повзати рачки, напружувати зір — усе даремне. Бачить ся йому, що вже перешукав величезний простір, що стіни святині відсувають ся від него. Та ні, ось одна стіна, друга стіна, якесь тісне, темне приміщене. Де би то впав камінь? Може під ту лавицю? Він зазирає під лавицю. Каменя нема, та біля першої лавиці стоїть друга, далі якась софа, якийсь фотель, множество фотелів, якісь шафи, комоди... Повно меблів. І скрізь треба зазирнути, всі треба повідсувати, бо певно десь там камінь закотив ся. І він напружує всі свої сили, починає відсувати, пересувати перевертати меблі. Піт обливає його, духу не стає в грудях. Двигає величезні тягарі, курява душить його, і якась таємна сила не дає йому супокою, раз у раз гонить його: Шукай каменя! Шукай! Шукай!

— Алез я не можу! — кричить він голосом розпуки, шарпає ся і — паде на підлогу.

Схоплює ся. А! то був сон! Він лежить, потом облитий, та не на підлозі, а на софі. Гуркіт коліс на вулиці був у сні далеким громом. Утома мускулів справила те болуче почуте, що буцім то чогось шукає ся і не може знайти. Капітан лежачи всміхав ся тепер над своєю тривоною, що його у сні так мучила. Він читав недавно про сугестію. Аджеж се дуже похоже! Приспати умислові влади окрім одної, і сю одну якими механічними чи псіхічними стимулами пхнути в якім небудь напрямку — і в душі приспаного повстає якась ідея, якийсь розгін, що не находячи вплину в духових владах опановує чоловіка зовсім.

Коли він так думає, очі його вдивлювались у стелю, в стіни, в меблі спальні. Диво! Давньої роскоші, яку чув перед сном, тепер уже не було. Усе навкруги него здавалось йому тепер якимсь чужим, незвідним. Правда, пять років — чималий час, можна було забути про краску, подобу, розставу меблів. Та сї меблі, що він тепер бачив, були майже нові, гарні, з естетичним смаком дібрані, дорогі. На стінах висіли гарні картини в золочених рамах, величезне зеркало. Жінчина туалетка

з еліптичним зеркалом видалась йому якоюсь істотою, що заблудила сюди Бог зна відки.

Поводячи очима по спальні, капітан запримічав чим раз більше подробиць і предметів, що вражали якось чудно, завадали його душі загадки, що їх зовсім не легко було розв'язати. Він нагадав собі живо, як скромно, як бідно була умебльована отся спальня тоді, коли відїздив в Боснію. Се ж, що він тепер застав — адже воно десь коштувало' багато гроший! Адже ж окрім ліжок слюбних — як він їх звав — не лишило ся ні однісьнького старого мебля. Все те було нове, все далеко красше, пишнійше чим уперед.

Відки воно взялось?

Вже вона отся думка була скорпіоном. Капітан сів на софі і почав ще раз роззирати ся навкрути. Тепер вже нічому не призирав ся, нічого докладно не бачив; зір його був справлений у нутро, в минувшину. Найперше він нагадав собі минутку зачудованя, коли перед кількома годинами, увійшовши в каменицю, дізнав ся від сторожа, що його жінка живе не на третім поверсі, як давнійше, а на першім. Звісно, квартира на третім поверсі з ріжних причин була ненаручна, алеж перший поверх! Ріжниця кошту доволі велика! Він нагадав собі, що вже тоді мав намір спитати жінку, що воно значить, та те, що після того стало ся, скинуло йому з думки усе, усе, значить, і запит.

Далі він став нагадувати собі ті листи, писані йому в Боснію. Вона писала правильно що тижня, а іноді, коли стало ся щось незвичайне, коли котре з дітей було хоре, то й частійше. Зразу вона жалувала ся, що з гроший, що її прислав, не може вижити, що уриває собі на найпотрібнійшій, щоби тільки прожити з дітьми. Правда, вона ніколи не вдавала ся в розпуку, не нарікала на долю, не винувала його в нічому, та її спокійні, неначе здавлювані побоювання тим глибше кроїли його серце. Він ходив як отроений після її листів, тим більше, що чув, що тепер нічим її допомгти не може, нічим потішити, окрім обіцянок сподіваного авансу. Та після кількох місяців Анеля перестала жалувати ся. Раз писала йому, що шукає якого заробітку, та коли він висказав ся скептично про її пляни, перестала про се писати. Від тоді згадувала тільки принагідно, що перше сама собі була винна, що не вміла уладити ся, що багато гроший тратила непотрібно, що її кухарка обкрадала і т. и. Тепер нужда навчила її економії і вона переко-

нує ся, що жити зовсім не так важко, як її зразу здавало ся. Гроший, що він її присилає, стає її на жите зовсім, і навіть ще лишає ся її дещо. Якось пізнійше звістила його, що її лучила ся дуже користна лекція гри на фортеп'яні. Від тоді звістки про економічний стан ставали чим раз рідші, скупіші, ляконічніші. „Добре нам веде ся”, „рахунків тобі не посылаю, бо не хочу тобі голови клопотати” — отсе були звичайні її слова на сю тему, звичайно поміщувані десь у дописках, під кінець обширних справоздань про львівське товариське жите, про військових знайомих, про балі, процеси, случаї смерти й такі інші річи. В загалі за останні два роки про своє домашнє жите, про дітей вона писала дуже мало, коли ж він її се ви-поминав в листах, вона відповідала ляконічно в таким роді: „Що тобі маю писати? Ми здорові, раз у раз згадуємо тебе, зрештою незабаром приїдеш і сам усе побачиш”. Не раз додавала, що не пише обширно для того, аби Антось вернувши до дому тим більшу мав несподіванку. Сю ціль вона безперечно осягнула до того, що капітан не тямив навіть, чи Анеля згадувала йому колинебудь про Юлію, свою товаришку, що, як показує ся, бувала у них майже щоденним гостем. Чомусь не сподобалась йому ота Юлія. Було щось скрите, трівожне в її лиці, в її очах, у всій постаті. Рухи її якісь вимушені, голос ненатуральний. Порядкуючи свої вражіння капітан сказав собі, що та жінка виглядає так, немов би відвикла жити в поряднім товаристві. Який контраст з жінкою! Та щож, контрасти притягають себе обопільно, а про свою жінку капітан надто високо думав, аби на хвилю міг допустити, що дає приступ до себе і до своїх дітей жінщині непристойній.

А про те все, хоч він не одно силкував ся витолкувати собі, в його серці лишило ся жало несупокою, тої трівоги, що може бути відгуком тої страшенної трівоги, якої зазнав у сні. Він все ще лежав на софі, курячи сигаро і дивлячись у стелю, коли се тихесенько отворили ся двері — видно, що були відчинені вже перше, коли він спав — і ввійшла Анеля.

І з чарівним усміхом присунула крісло тай сіла. Він лежачи взяв її руку і притулив до уст.

— Ти вже не спиш? — сказала. — Лежи, лежи! Я сяду ось тут коло тебе, побалакаємо.

— Як же тобі спало ся?

— О, чудесно! А чи довго я спав?

— Може зо дві години. Тепер пів до четвертої, — додала

вона, дивлячись на маленький, елегантний золотий годинник, котрий мала коло себе і котрого він давнійше у неї не бачив. Незримий скорпіон знов ворохнув ся в грудях у капітана на сей вид. Анеля вгадала його почуване і сміючись ударила його по плечі.

— Ну, чого ти поблїд? — скрикнула зовсім свobodно. — Вже знов по давньому починаєш? Знов мене за щось підозріваєш, хоч сам не знаєш за що? Ей, ти непоправна дитино, ти!

Лице капітана запаленіло від сорому.

— Прости мені, мій ангеле, — сказав він. — Я нагадав собі, що ти мені в листах так часто обіцяла несподіванки, коли верну домів. І справді, я застав їх так багато... Усе тут таке мені нове, таке несподіване...

— І ти зараз подумав собі: тут мусить бути якась провина моєї жінки!

— Анельцю! — сказав капітан знов з запалом цілуючи її руку, — як ти можеш таке говорити? Клену ся моєю честю, що се мені й на думку не впало. Адже ти знаєш, як я тебе люблю. Свого житя я так ніколи не любив. Підозріваючи тебе за щось нечесне, сеж значило би класти сокиру до коріння мого власного житя!

— Чогож ти поблїд, побачивши мій годинник? Кажи отверто! Стільки років ми не жили вкупі. Та перерва може бути для нас точкою в нове, щасливе жите, та може бути й темною, роззявленою безоднею, що нас на завше розлучить.

— Бій ся Бога, жінко, що ти говориш! крикнув переляканий капітан.

— Бачиш, що говорю без жарту, — відповіла Анеля. — Я мала час пізнати жите в його глибині, застановити ся над ним основно і прийшла до переконання, що коли між нами мають бути якісь тайни, якесь жерело обопільного недовіря, то краще відразу розійдїм ся, бо наше жите не буде житем, а мукою.

— Алеж мое серденько! Відки така бесїда? по що? Адже ти знаєш, що я не маю перед тобою ніякої тайни!

— І я не хочу мати перед тобою ніякої! — з запалом сказала Анеля. — Не хочу, щоби ти мене підозрівав. Коли маєш супроти мене який сумнів — скажи отверто. Чую ся такою чистою, такою правою, що не бою ся ніякого закиду, коли мені його отверто вискажуть.

— Анельцю, Анельцю! — скрикнув капітан, доведений до

розпуки її бесідою, — алеж пробі, нічого я тобі не закидав, ні за що не підозрівав, Бог мені свідок!

— Ти поблід побачивши отсей годинник.

І відчепивши, вона подала йому годинник в руку.

— Придивись йому! Прочитай напис виритий на ній! Ба-чиш, що дарував мені його дід. Загнівав ся був на нас, коли я вийшла за тебе за муж, та нарешті таки дав себе перепросити.

— Значить, се він вам допомагав? — скрикнув капітан здивованим голосом, обводячи очима навкруги.

— Не за одно маємо йому дякувати, хоч ти знаєш, який він твердий. Надто великої щедрости закинути йому не можна.

Капітан аж тепер нагадав собі діда своєї жінки, старого, багатого вдівця, властителя кількох фабрик і кількох каменниць у Кракові. В споминах капітана не займав той дід майже ніякого місця. Познакомивши ся з його внучкою Анелею у якихось далеких свояків у Львові, капітан наскочив на завзятий опір зі сторони старого Гуртера — бо так називав ся дід. Він хотів їхати до него в Краків, та Анеля відрадила йому, толкуючи, що присутність його поспувала би справу, бо дід страшенно не любить військових взагалі. Вона сама обіцяла перемогти його впертість і дійсно її се повело ся. А що Анеля не мала свого маєтку, то Гуртер дав їй лиш тільки, кілька треба було на зложене за мужа законом назначеної офіцірської кавції, додаючи, що коли вона йде за муж проти його волі, то більше нічого їй не дасть. І в сім зміслі був написаний його перший і остатний лист до молодої пари, де була послубна гратуляція з тим додатком, щоби обое від сьогодні перестали його знати, так як він їх ані знати, ані бачити не хоче, щоби не важили ся до него писати, ані в чім небудь на него числити, бо се чинило би йому тільки прикрість, і їх листи він мусів би їм звертати нечитаними. Зрештою бажає їм всякого щастя і доброго поведження.

Ось і все, що знав капітан про Гуртера. Надто гордий і незалежний, щоби просьбами, повзанем впрошувати ся в його ласку, він сповняв точно його волю і не інтересував ся ним зовсім. Служба й жите домашнє забирали весь його час. Правда, Анеля часто з подякою згадувала про него, адже ж його дар будь що будь був підвалиною їх щастя.

— Він не лихий чоловік і щирий, тільки чудний собі і твердий дуже — говорила нераз Анеля. — Там його в Кракові о-

панували баби богомільки, сліпі знаряди в руках Єзуїтів, що спекулюють на його маєток. Що нам нічого більше надіяти ся від него, про се я свято переконана.

І вони не надіялись. Жили як могли, поки врешті необхідність не розлучила їх на цілих п'ять років. То й не диво, що тепер капітан з зачудованем і з полекшою в серці дізнав ся, що дід перепросив ся з Анелею.

— Ну, бачиш, бачиш! — мовив її капітан з відтінком докору в голосі. — І чого ж тут гніватись і в патос впадати? Розуміє ся, мене дивувало, відки тут у мене така розкіш. Перший поверх, зеркала, магагоні, медведі на долівці, золотий годинник — і моя скромна пенсія на вдержане двох домів. Я хотів тебе розпитати, що се за загадка? Хибаж се якийсь проступок? Ну, та одно твоє слово розвіяло всі мої сумніви.

— Не будь надто легковірним! — мовила Анеля, знов приймаючи строгий вираз слідчого судії. — Не клади надто багато на одно слово! Домагай ся доказів!

— Але ж Анельцю, ти хочеш, щоб я провадив кримінальне слідство?

— Краще, щоби ти зробив се тепер, коли ще зір маєш ясний і думку невпереджену.

— Чи думаєш, що можу перемінити ся? — троха огірчений запитав капітан.

— Слухай, Антосю, — мовила Анеля сідаючи коло него на софі і обіймаючи його за шию. — Не гнівай ся на мене за те, що тобі скажу. Люблю тебе, люблю своїй дітий — наших дітий, Антосю! Люблю над жите, мало що не сказала над спасене душі своєї. І власне через те, що люблю так кріпко, я би бажала, щоби ніщо не каламутило нашого щастя, яке може дати любов. Адже ж і ти сего бажаєш?

— Хтож би сего не бажав? — скрикнув капітан, притискаючи її до грудий.

— Слухай же, любий мій! Знаю добре, що тепер після твого повороту скорше чи пізнійше дійдуть до твого слуху всякі сплетні і байки. Не сумніваю ся, що знайдуть ся такі, що в очи мені підлещують ся, а поза очи будуть кидати болотом на мене, будуть мене понижувати в твоїх очах.

— Анеля! І ти можеш допустити на хвилю, що я буду вірити підлим сплетням?

— Не хвались сильний своєю силою, ані відважний своєю відвагою! — сказала хмарно Анеля. — Ні, любий, не

говори сего! Що там казати про те, чи я допускаю, чи не допускаю! Розумний чоловік усе допускає і нічого не допускає. Тож ліпше завчасу запобігти можливості всяких таких допущень, якіб могли мене кривдити в твоїх очах.

— Як ти се розумієш?

— Витолкую тобі яснійше, про що річ іде. Не від сьогодні знаю, що лихі язики чорнять мене, буцїм то я заробляю гроші якимсь нечесним способом. Відки йдуть сї глупі сплетні, я не знаю. Я не жила сими часами на великій стопі, не бувала так часто в товариствах, щоб могла про все дізнаватися. З твоїх давних приятелїв мало хто тут лишив ся, та й ті дуже рідко в мене бували. То й не знаю, в чому мене обвинувачують. Поки річ ішла про мене саму, я не дбала про те зовсім. Доволї менї власного сумлїня, почутя власної невинности. Та коли ти вернув, то діло зовсім инше. Такі глупі сплетні можуть затроїти твоє жите, наробити тобі неприємностей, коли не будеш узброений на їх спровержене. І власне сего я домагаю ся від тебе.

— Та коли ти мене впевняєш про свою невинність, то якож менї ще свідка треба?

— Слухай, Антосю, — сумно промовила Анеля, — не кажи так. Чоловік не камінь. Можуть знайти ся річи дуже подібні до правди і свідчити проти мене. Найперше дай менї святе слово, присягни менї на любов до наших дітей, що все, що тільки вчуєш проти мене, скажеш менї до очий, нічого не скриваючи, ні в чім мене не щадячи, про все домагаючись пояснення!

— Анелю, пробі, трівожиш мене тим урочистим тоном! — скрикнув капітан схоплюючись на ноги. — Чи думаєш, що тут може виринути щось аж таке страшне та грізне, що аж...

— Нічого не думаю, тільки домагаю ся від тебе того, на що маю право. А бачить ся менї, що на твою отвертість маю повнісїньке право.

— А вжеж! А вжеж! Безперечнісеньке право!

І обіцюєш менї, що будеш супроти мене завсїгди щирий і отвертий?

— Обіцую на честь, на свою душу!

— І не мати меш передімною ніякої тайни, хочаб ти міг догадувати ся, що її виявлене буде для мене дуже болюче?

— Обіцую! Хоча б я міг догадувати ся, що її виставлене принизить мене в твоїх очах, зробить негідним твоєї любови.

— Сего не потребуеш і в думку покладати, любий мій!
— мовила Анеля цілюючи його в уста. — А за обіцянку дякую сердечно. Будь певний, що я не надужию твого довіря.

— А я... я, скажу тобі по правді, не розумію добре, по що сі всі церемонії.

— Дай Боже, щоби вони були непотрібні! — зітхнула Анеля. — Та у всякім разі надію ся, що вони нікому не пошкодять. Ну, добре, се булоб одно, а тепер друге.

І відчинивши шуфлядку від своєї туалетки виняла з неї стару, засмальцовану книжку, оправлену в полотно. Капітан знав добре сю книжку. То була рахункова книжка, що її купив день перед своїм сльобом з Анелею і дав її, щоби записувала всі розходи й приходи їх малесенького господарства. Анеля дуже совісно день у день записувала в ній всі рахунки. Сю книжку подала йому тепер.

— Візьми і передиви мої рахунки. А ось квіти від купців і інших людей, з якими я мала якінебудь грошеві інтереси за тих пять років. А ось у сій пачці листи, що приходили до мене. Прошу тебе, передиви ся на все те, розсліди совісно кожду подробицю, кожду цифру, кождий папірчик.

— Бій ся Бога, Анельцю! На що сего? Вірю тобі й без того.

— Ні, я не хочу! — відповіла Анеля. — Розсліди і потому вір або не вір. Дай мені слово, що задаси собі сю працю!

— Ну, коли воно доконче —

— Доконче. І то ще сьогодні!

— Га, нехай і так буде!

— Добре. Дякую тобі! Се буде для мене найкращий доказ довіря з твого боку.

І поцілувавши в чоло Анеля вийшла лишаючи його самого з рахунковою книжкою, квітами, і не малою пачкою пожовклих листів. Не можучи ще отямити ся з зачудованя капітан якийсь час ходив по покою, поки врешті не доміркував ся, що його жінка остаточно має рацію і що вся отся незвичайна сцена є тільки доказом її незвичайної любови до него і вкупі з тим її обачности й незвичайного розуму. А зміркувавши се, він взяв ся совісно за рахунки й папери. Щоби йому не переривати праці, жінка принесла йому підвечірок до сальону і знов лишила його самого.

IV.

Після вечері в тіснім кружку — тітка Юля, на котру Михась рав у раз відказував, мов би причувала се не прийшла — капітан почав збирати ся виходити.

— Хочеш ще іти? — спитала Анеля — Куди?

— Треба заглянути до офіцерського касина.

— Може би ліпше було, як би ти не йшов?

— Алеж, мое серденько, взяли би мені се за зле, як би я не показав ся між товаришів. Зрештою і сам я рад би побачити старих знайомих.

— Ну, з тих старих знайомих не багато там застанеш. Хиба Редліха і — не знаю, кого би там ще міг ти подибати.

— Один Редліх стане за десятьох, — сказав поважно капітан, припинаючи шаблю.

— Ну, то бодай не бари ся там довго! — нагадувала Анеля. — Сьогодні в мене таке свято, що я не хотіла би й на хвилинку розставати ся з тобою.

— Я також не дуже радо йду, Анельцю, вір мені, та що ж, не виходить инакше. Мушу. Знаєш, що наш військовий стан накладає на нас усякі обовязки.

— Ну, йди вже, йди! — сказала сміючись Анеля. — Ще хто скаже, що на старість зводжу тебе з дороги обовязку.

Коли би капітан по своїм виході міг був заглянути в лице своєї жінки, був би без сумніву вельми зачудував ся. Лице те, перед хвилию таке погідне, ясне і енергічне, що так і дихало здоров'єм і втіхою, тепер було бліде як у трупа, являло вираз якоїсь безмірної тривоги. Уста тремтіли судорожно, немов шептали якісь нечутні закляття в слід за капітаном. У грудях не стало віддиху. Поборена якимсь таємним знесилем Анеля впала на крісло і кілька хвиль сиділа недвижно, правдивий образ зневіри і розпуки. З того остовпіння пробудили її голоси а далі швидкі кроки дитий.

— Мамочко! Мамочко! — кликали діти шукаючи її. — Де ти мамочко?

Анеля сиділа в салоні, де було темно.

— Ось я тут! Тут! — обізвався вона. — Чого вам треба?

— Відчинивши на ростіж двері салону і впустивши до него широку струю світла діти ввійшли до салону і тулячи ся до маминих колін щебетали:

— Вже вміємо лекцію на завтра! Хочеш нас випитати?

— Завтра любі мої! Сьогодні мені знова недобре.

— Мамочка нездорова? Мамочці знов не добре? Бідна мамочко!

Цеся гладила Анелю попід бороду, Михась цілував її руку. Анеля відвертала ся, щоби діти не бачили сліз, що бризнули з очей:

— Бідні мої дітоньки! — прошептала вона, перемагаючи хлипане, що дусило її в горлі. По хвилині перемогла себе і промовила:

— Завтра вас випитаю, а тепер ідть спати!

— Ще не хочемо спати, мамочко! Позволь нам піти до кухні. Там є вояк, такий великий-великий, а такий смішний! Обіцяв нам розповісти казку, гарну-гарну, а не страшну, ні. Позволяєш, мамочко?

— Ну, йдть, йдть, та не сидть мені довше як пів години. За пів години прийду класти вас спати.

Та діти не дослухавши її слів до кінця вже побігли, весело плещучи в долоні.

— Що з ними буде? Боже мій, що з ними буде? — важко зітхнула Анеля і знов потонула в задумі. Та по хвилі випрочувала ся, її звичайна енергія почала брати перевагу над зневірем.

— Що має бути, нехай буде! Буду держати ся поки буде змога а коли доведеть ся відпокутувати за свої вчинки, то відпокутую.

В тій хвили почув ся легенький стук до дверей салону. Анеля схопила ся мов переполохана і відчинила двері.

— Се ти, Юлечко?

— Я, я, — шептала Юлія. Вона була обвита чорною хусткою так, що й лица її годі було розпізнати. — Я чула, як ти балакала з дітьми і як вони потому побігли. От я й догадала ся що ти сама, то й зважила ся застукати. Не хотілось би мені зустрічати ся з твоім мужем.

— Його нема дома. Пішов до військового казина.

— Ти не повинна була пустити його туди, Анелечко, — промовила Юлія з виразом тривоги на лиці.

— Годі було задержати його. Та чей Бог дасть, що якось воно минеть ся. Ну, а у тебе що чувати?

— Я прийшла заспокоїти тебе, моя голубко. Від Штернберга нема нічого більше. Як би було яке лихо, то певно би телеграфував.

— Спасибіг тобі Юлечко! І мені бачило ся з самого початку, що тут нема чого тревожити ся. Твоя правда, як би було яке лихо, то певно він би телеграфував. Випеш може склянку чаю?

— Спасибі тобі! Я тільки на хвилиночку. Втікаю як стій. Не хочу щоби мене тут хтонебудь бачив. А в тім і твій муж може вернути, міг би мене тут застати. Бувай здорова!

— Добраніч тобі, Юлечко! А як би лучило ся щось **нового** — —

— Ну, розуміє ся, розуміє ся, що заразисінько тебе завідомлю. Добраніч!

І Юлія тихесенько, зачинивши за собою двері, щезла мов тінь. Анеля пішла до кухні, де Гриць розповідав не так дітям як Марині якусь дуже веселу казку про війну kota з медведем і що хвиля викликував вибухи голосного сміху.

Коли капітан Ангарович прийшов до офіцерського касина, не застав там справді нікого знакового. В касині було кільканадцять офіцерів. Декотрі грали в білярд, інші їли вечерю, а при столі з часописями вела ся голосна розмова, переривана вибухами сміху і енергічними військовими закликами. Наблизивши ся до того стола капітан представив ся товаришам. Усі вже знали про його перенесене з Боснії до Львова, декотрі бачили його рано при рапорті в генеральній команді. Шумно й густо обступили його, стискаючи його руки, поздоровляючи його на новім становищі, бажаючи скорого авансу. Швидко капітан зробив ся осередком дуже живої розмови. Його розпитували про службові відносини в Боснії, про знайомих офіцерів, що там служили, дехто пригадував і свої пригоди в тім краю. Капітан замовив кіш вина, щоби випити „на братерство” з новими товаришами.

— Чи поручник Редліх денебудь в службі, що його тут нема? — запитав Ангарович.

— О, ні, швидко повинен прийти.

І справді, ще не принесли вина, коли появив ся Редліх.

— Про вовка помовка, а вовк тут! — роздав ся хор веселих голосів.

Редліх помалу, методично, не озираючи ся і очевидно привиклий до пануючого тут шуму і гамору зняв насамперед окуляри без котрих на три кроки перед собою не міг видіти,

а котрі тепер при вході з холодного повітря до ogrітого покрили ся густою росою і були цілком не прозоримі, поклав їх на столі, зняв плащ і шаблю, а відтак видобувши хустку обтер нею окуляри і вложив їх на ніс.

— Редліх, Редліх! — кричали товариші, — питає тут за тобою якась дама, мовить, що знаєш її здавна дуже близько.

Громовий сміх супроводив ті слова.

Знаю досить дам, звільна і задумчимо відповів Редліх, та ні одна з них не потребує аж тут мене відпитувати. Кожда знає, де мене можна і без питання знайти.

— Але ж та дама, се я, старий друже! — скрикнув Ангарович, кидаючи ся до него з простертими раменами. — Щож то, не пізнаєш мене?

— Антось! Старий Боснячисько! — скрикнув Редліх і оба приятелі кинулись один другому в обійми

Принесли вино і ціле товариство подало ся до реставраційного салону. Шум, гамір, сміх, бряскіт склянок заповнив увесь салон. Почали ся тости зразу поважні, потім гумористичні, далі почали співати пісень, грати на фортеп'яні. Ангарович ходив попід руку з Редліхом зайнятий живою розмовою. Були товаришами ще з цивільної лави, разом розпочали військову службу, разом здали офіцерські екзамени. Було що споминати. Вони відсвіжували веселі і сумні пригоди молодости, сміючи ся з одних і з других. Час від часу кликано їх обох до спільного гурту, коли якийсь новий бесідник хотів повеличати ся тостом або вокально-музикальною продукцією. Вино замовлене Ангаровичем давно вже пішло шляхом усього минушого; він хотів замовити другий кіш, але гурт не пристав на се, заявляючи своє право і обов'язок угостити також з свого боку нового товариша.

Панувала веселість загальна, щира, сердечна, яку тільки в військових товариствах так часто можна подибати. Капітан Ангарович так був пронятий, розігрітий і розентузіазмований нею, що зовсім забув про наказ жінки — вертати як найшвидше до дому. А зрештою хибаж се було можливе? Чиж були би його пустили? Гойдаючи ся на хвилях загальної веселости він чув себе таким щасливим, вдоволеним, свободним, як мало коли на своїм віці і в душі благословив нинішню днину, як найщасливішу, найбогатшу на приємні вражіння з усіх, які прожив до тепер.

Та в тім стало ся щось таке, чого ще перед хвилиною ніхто

би не був надіяв ся, що кождий в сему веселому товаристві був би вважав чимсь неподібним до правди, або й зовсім не можливим, щось таке, що сьогодні, бодай сьогодні в тім товаристві не повинно було стати ся. Стало ся щось? Що таке? Ніхто може не міг би був вяснити се докладно. Немов би якийсь злосливий демон незримими крилами перелетів понад товариством. Немов би якась малесенька, огидлива мушка вслизнула ся до сего пристанівку радості і приязни, і літаючи понад головами зібраних тут і там забреніла тоне-сенько, ледво чутно, та всеж таки так, що той бренькіт розбудив дрімаючий відгомін у серці кожного з присутних. І нараз щезла дотеперішня щирість і сердечність. Якась холодна, силувана атмосфера залягла в салоні: якісь уривані, таємні шепти переривали вибухи сміху; якісь скісні позирки стріляли то в сей, то в той бік; якісь рухи незначні а про те зовсім недвозначні, якісь на око невинні півслівця літали з одного кінця салону до другого, немов сигнали порозуміння в якійсь справі, кстрої ніхто не називав голосно. Що се значило? Від кого се вийшло? Яку мало мету? Сего ніхто не говорив, ніхто може не був би зумів ясно висказати. Та всі почували, що се було щось погане, неприємне, в найвисшій степені неприємне.

Капітан в першій хвилі не добачав нічого. Вино і радість шуміли у него в голові. Та швидко його нерви, незвичайно напружені і вразливі, почули, якусь переміну в оточуючій товариській атмосфері. А коли се почуте дійшло до його свідомости, він зачудуваними очима оглянув ся довкола. Ціле товариство було немов перемінене. Ті, що ще перед хвилию стискали сердечно його руку і запевнювали його про свою приязнь, тепер сиділи мов води в рот набравши, з усміхом примерзлим на устах, або ходили по салоні якісь заклопотані, немов би бажали тікати відси геть і тільки для якогось decorum не могли осмілитися вчинити се відразу. Молодші, гамірливі а по части вже п'яні стояли купками в сусідніх комнатах. Відтам до уший капітана долітали відривки якихсь цинічних оповідань переплітані голосним сміхом. І що найдивнійше, від тих громадок так само як і від старших товаришів, що сиділи при столі або ходили по салоні, падали на него якісь підозрені, украдьком кидані позирки; його зір ловив якісь рухи на половину згрідні а на половину проняті співчутем. І хоча ніхто не бокував від него, то все таки коли він наближував ся до якоїсь громадки, йому здавало ся, що там перемінюють тему розмови, що одні одним потаємно дають якісь знаки. Помалу

але ясно і чим раз яснійше аж до фізичного болю в душі його виявляла ся та певність, що довкола него творить ся якийсь пустий простір, якась неприємна, душна, убійча атмосфера. Що се таке? Він не міг доміркувати ся, а про те чув, що се справляє йому велику прикрість.

Сів на софі в куті, щоби зібрати думки і поміркувати про своє положенє. Перша його думка була: а може се знов якась ілюзія? Може знов творю собі привид і опісля сам лякаю ся витвору своєї уяви? Почав придивляти ся тим людям з боку. Шож, люди як люди. Сидять, ходять, розмовляють, курять сигари, пють, — у всьому тому нема нічого незвичайного. Правда сей та той гляне на него косим оком. Ну, і чомуж тут дивувати ся? Аджеж він незнайомий їм, сьогодні перший раз знайшов ся в їх товаристві, то й придивляють ся йому. Може се троха нетактовно з їх боку та все таки в тім нема нічого страшного. Держать ся здалека від него, ніхто не наближуєть ся до него... Але ні, ось іде Редліх, що доси живо, хоча дивно притишеним голосом розмовляв про щось з кількома старшими і молодшими офіцерами.

— Чого так сидиш одиноко, старий приятелю? — окликаєть ся Редліх — сердечно як завсїгди. Лід, що почав вже був намерзати довкола капітанового серця, приснув від разу.

— Чую ся втомленим.

— Видко се по тобі. Чи не пора би нам інвалідам до дому? Отсі прекрасні младенці ще й не думають йти, хоч вже одинацята. Але в мене завтра рано служба, то мушу виспати ся.

— О, і мені жінка веліла вчасно приходити — пригадав собі капітан.

— Ну, так ходімо!

Поодягали ся. Кілька старших офіцерів підійшло до капітана.

— Відходиш вже? Жаль, що не можеш довше лишити ся. Дуже нам було приємно.

А все те так холодно, таким силованим голосом. І ані один з них не віззав його, щоби ще лишив ся, ані один не запросив його, щоби частійше приходив до них. Капітан почув, що ледова шкаралюща знов починає стискати його серце. Молодші офіцери, заняті розмовою, жартами і піснями, зовсім навіть не прийшли попрощати ся з ним. Майже з слізми в очах покидав капітан пороги офіцерського казина.

— Що се все значить Гнатику? — запитав Редліха, коли вийшли на вулицю.

Редліх ішов поруч него отуляючи шию ковніром плаща, мовчазливий, понурий, і бачилось навіть не розумів, про що його питають.

— Що таке що значить? — запитав капітана.

— Що се їм стало ся, що так раптом перемінили ся? Тут радість, щирість, приязнь, а раптом холод, церемонність, якісь шепти і косі погляди...

— Що тобі сниться, Антосю? — скрикнув Редліх. — Нічого такого я не завважив.

— Ти не завважив переміни в їх настрою? Се дивно! А прецінь і ти сам перемінив ся.

— Мій любчику, не уявляй собі нічого! Було маленьке охолоджене, се правда, коли ми довідали ся, що у нашого полковника вмерла дочка. Чудесна дівчина. Всі молодші офіцери були в ній закохані.

— А так! — скрикнув капітан. — Ну, то так же мені й говори! Я вже почав було думати, чи не образив я кого чим не будь, що так нараз почали від мене сторонити.

— Але відкиж знов такі думки! Можу тебе запевнити, що до твоєї особи — Редліх мимовільно вимовив ті слова з особливим притиском — всі вповні згоджують ся, що ти вірцевий офіцер, сердечний товариш, одним словом, хлопець з золотим серцем.

— Чи справді так думають? радісно запитав капітан.

— Даю тобі слово чести. Можеш мені вірити.

— Але знаєш, одно мене дивує. Коли ми відходили, ніхто не просив мене, щоб я приходив сюди частійше.

— У нас нема сего звичаю. Се розумієть ся само собою, що кождий приходить, коли має час і охоту.

— Ну так, але завісїди приємного товариша з самої чемності просить ся, щоби лишив ся довше і приходив частійше.

— Марниця, братіку! Думаю, що з такої дрібниці не будеш висновувати ніяких неприхильних внесків про нових товаришів. А при тім думаю також, що семейне жите і службові обовязки, а може й маєткові відносини мало дадуть тобі часу і засобів на те, щоби часто відвідувати наше казино.

— Се може бути, — якось нерадо промовив капітан, — та все таки... ти знаєш, що я дуже люблю товариське жите. А там у Боснії чоловік стілько нанудив ся, намучив ся, натерпів ся, що бажав би хоч троха відсвіжити свою душу в товариським

крузі.

— Сумніваюся, чи се тобі вдасться, — мовив Редліх. — З наших давних товаришів крім нас двох нема нікого, а з тих нових... Знаєш, я й сам рідко буваю в їх гурті.

— А мені говорили, що буваєш що вечір, — завважив ущипливо капітан.

— Ну, то якийсь поет прудкий на пересаду мусів тобі се сказати, — процідив Редліх. — Противно, буваю досить рідко. Тут самі паничі, грають грубо в карти, пють по цілих ночах, ну, а чоловік бідолаха, куда там йому додержати їм кроку! Знаєш що, Антосю, — з незвичайним жаром промовив Редліх обертаючи ся до капітана, — раджу тобі з цілого серця, вчини так само і старай ся як найрідше бувати в касині!

Капітан зупинив ся на серед вулиці і видивив ся на високу, випростовану фігуру Редліха, що в якімсь дивнім заклопотанню старав ся не глядіти йому в очи.

— Не розумію тебе, Гнатику, — промовив. — Перед хвилиною ти запевняв мене, що всі мене огнисто полюбили, а тепер намовляєш, щоби як найрідше до них заходити.

— Бо се занадто багато буде тебе коштувати — викручував ся Редліх. — А втім, коли ти багатий, коли маєш купу грошей, і можеш їх розкидати.

В тих Редліхових словах було щось таке, що дуже немило вразило капітана.

— Гнате! — скрикнув він. — За кого ти мене маєш? Чи то я розбійник, чи фальшивник монет, чи може який касієр-утікач, щоб у мене були гроші на розкидуване?

— А коли їх у тебе нема, то що тобі на тім залежить, чи тебе просять учащати до казина, чи ні? І так будеш мусів дуже рідко вчащати. Аджеж і сьогодні ти висипав стільки грошей, що твоя жінка...

— Ну, ну, досить тої проповіді, старий приятелю! Вже що там жінка, буде мала мені сказати, то скаже і без тебе. Ну, та годі нам балакати! Отсе ми вже перед моєю домівкою. Знаєш, що Гнатику, надію ся, що зробиш мені туту честь і відвідаєш мене в моїм родиннім гнізді?

— З найбільшою охотою! — сквалтно промовив Редліх. — Доси, що правда, я не бував у твоєї жінки — причин не потребую тобі выяснювати —

— Іди, йди, старий грішнику! Ти повинен би встидати ся навіть згадувати про щось таке! — перебив капітан.

— Ну, та тепер, коли ти тут і запрошуеш мене —

— Без церемонії, без церемонії! Приходи до мене, коли маєш час і охоту, як до старого товариша!

Стиснувши щиро подану йому руку капітана, Редліх салютував по військовому і за кілька хвилин щез у нічній темряві.

———— * * * * * ————

V.

— Ага, Анелечко! Бачу тут візитову карточку барона Рейхлінгена. Розповідж но мені, яка се у тебе була з ним історія?

Капітан і Анеля сиділи в салоні і розмовляли. Анеля занята якоюсь жіночою робіткою оповідала мужови про своє жите, про дітий, про старого Гуртера, а капітан слухаючи її оповідань перебирав візитові карточки розкидані на срібній таці на столі. Нараз на одній елегантній, блискучій, прочитав назву: „Вальдемар Барон фон Рейхлінген” і затремтів так, немов би пожалив собі пальці кропивою.

— Історія у мене? З бароном Рейхлінгеном? — помалу, немов шукаючи чогось у памяти повторила Анеля, спокійно, дивлячись мужови в очи. — У мене з ним не було ніякої історії.

— Не було ніякої? — з зачудованем запитав капітан. — Се не може бути! Пригадай собі добре!

— Що маю собі пригадувати? — ще з більшим зачудованем відповіла Анеля. — По твоїм відїзді до Боснії барон був тут у мене раз чи два рази. Ага, памятаю, раз підчас моїх іменин упив ся і звів якусь сварку з офіцерами. Не знаю, про що їм там зайшло, досить того, що полсував нам цілий вечір і всі разом з ним мусіли забрати ся до дому. Більше я й не бачила його, а швидко по тім я довідала ся, що його також перенесено до Боснії.

— Гм, то така се була історія? Признаю ся тобі, що з того, що він мені говорив, я міг догадувати ся, що тут було щось далеко поважніше.

Вимовляючи ті слова капітан уже на половину в спокоєний поглянув на жінку. І нараз побачив, що при останніх його словах лице її покрила трупяча блідість, навіть уста її поблідли, робота випала з її рук і ціла її постать подала ся, немов би зівяла або немов би дізнала якогось страшно болючого удару.

— Анельцю, що се тобі? — скрикнув капітан схапуючи ся з крісла.

— Зажди, зажди, там хтось дзвонить! — прошептала Ане-
ля, ледви не ледви підняла ся з крісла, покинувши на землю
свою робітку, заполоч і голку, і вибігла до сусідньої кімнати.
По хвили вернула, все ще бліда і тремтячи, але вже значно
заспокоєна.

— Анельцю, ради Бога, що тобі є? — скрикнув капітан,
тулячи в своїх долонях її руки, холодні як лід.

Вона сіла поруч него і важко дихала.

— Нічого се, нічого! — відповіла. — Знаєш, від якогось
часу.. мучать мене якісь страшні прочутя. Завсїгди мені зда-
єть ся, що котре небудь з наших дітей — о мій Боже! —
десь там переїхав фіякер і що його несуть до дому з поло-
маними ніжками, з розбитою головою... Ох, аж подумати
страшно! І власне в тій хвилі... те саме прочуте... мов кліща-
ми... мені причуло ся, що до нас хтось дзвонить...

— Аджеж успокій ся, ніхто не дзвонить. Діти вернуть
здоровісенкї! — запевнював її капітан. — Бій ся Бога, як
можна брати собі се так дуже до серця! Але ти може незду-
жаєш? Може се тільки такий прояв якоїсь иншої слабости?

— Ні, ні, я здорова цілковито, тільки часами на мене на-
ходять такі глупі напади.

— Ні, Анелечко, ні, сего не можна легковажити. Се мо-
жуть бути початки якоїсь грізної нервової хвороби. Як ти по-
блідла! Треба конечно засягнути лікарської поради.

— Не треба! Не треба! — живо відмовила Анеля. — Що
мені лікар pomoже? Скаже мені те, що я й без него знаю: тре-
ба супокою, вистерігати ся сильних зворушень. Нехай би сам
стрібував се вчинити!

— Ні, душе моя, доконче треба щось радити! Ади, ти до-
си не можеш прийти до себе. Напий ся води!

— Я вже пила. Спасибі тобі, любий мій! Мені вже зовсім
добре.

І схиливши ся позбирала з долівки свої порозкидані
причандали.

— А я — мовив по хвили капітан — признаюсь тобі до
гріха. В тій хвили, коли ти поблідла і почала тремтіти, я по-
думав, що мої слова про барона Рейхлінгена зробили на тебе
таке сильне вражіне.

— Про барона? — з мелянхолійним усміхом мовила Ане-
ля. — Вибачай, серце моє, але я вже навіть не тямлю, що ми
про него балакали. В тій хвилі, коли ти зачав мені щось опо-

відати про него, думка моя була зовсім де инде.

— Я хотів було написати тобі про свою стрічу з бароном і про свою розмову з ним, — говорив капітан, — та як раз того самого вечера після стрічі з ним я одержав від тебе лист, а в ньому була звістка, що дитина хора на одру і що маєш тяжкі гризоти, а на другий день рано я довідався, що барон уже не живе.

— Не жие! — скрикнула Анеля.

— То ти не знала про його смерть?

— Нічогісінько.

— Була з ним якась дивна і доси невияснена історія.

— О Боже! — глибоко зітхаючи прошептала Анеля, але і в тім зітханню висказалося радше якесь почуте облекшення, ніж жалю. А по хвили додала: — Такий молодий, гарний, маючий чоловік, такого знатного роду, такий здоров, сильний — і що там йому сталося? Чи хорував?

— Отож то власне, що ні. Застрілився.

— А! Може з любови?

— Сумніваюся дуже. Послухай, нехай тобі розповім про нашу останню стрічу. Се zarazом вияснить тобі, для чого я запитав тебе, яка се історія була між ним і тобою.

Анеля похилила голову над роботою і слухала спокійно. Її груди хвилювали мірно, може трохи сильніше ніж звичайно, але безперечно се був наслідок недавнього нервового припадку.

— Не треба тобі оповідати, який чоловік був барон, — мовив капітан. — Золотий хлопець, але в практичнім життю ні до чого. Розпещений матірню, привиклий від дитини заспокоювати всі свої капризи, а при тім обік шаленої упертості в дрібницях він не мав ані крихти мужеської тверезості і характеру в найважніших справах. Хто тільки перший його пізнав, мусів його полюбити, але кождий хто пізнав його ближше, мусів від него відвернути ся.

Анеля мелянхолійно похитала головою на знак, що вповні згоджує ся з тим осудом.

— В часі, коли за для якихсь дисциплінарних провин його перенесли з Відня до Львова, мати його вже не жила. Говорять, що вмерла з гризоти за для його гулящого і розпустного життя. Його маєток, колись дуже великий, був майже зруйнований. Правда, ще й тоді при ощаднім життю і поряднім господарованню можна було уратувати з него дуже показну

фортуни, якої нам і нашим дітям дай Боже хоч половину. До полковника нашого полку і до цілого офіцерського корпусу разом з його перенесенем до нас прийшло з Відня остережене і просьба, щоби ми опікувалися молодим чоловіком, не допускали його марнувати решту батьківщини, здоров'я і честі, але втягаючи його до семейних кругів старалися розбудити в ньому охоту до спокійного, правильного життя, посвяченого праці і сповнюванню обов'язків. Знаєш сама, що ми робили все, на що тільки була наша змога.

— Не дуже вам за се був вдячний, — докинула мимоходом Анеля з відтінком гіркоти в голосі.

— Ну, про його вдячність нам було байдуже. Головно ходило нам о результат. І ми могли похвалитися, що наслідки були такі добрі, яких ніхто й не надіявся. По році нашого менторства над ним хлопчисько поправився так, що майже **годі було його пізнати**, а й маєткові справи пішли далеко ліпше. Від його сім'ї одержали ми офіційну подяку. Потім наш полк відкомендовано до Боснії, а барона приділено до іншого полку, що лишився тут. Що з ним тут далі ділялося, про се не маю ніякого виображення.

— Я те тільки знаю, скільки тобі розповіла, — мовила Анеля якимсь приглушеним, беззвучним голосом не підводячи лиця від своєї роботи.

— Рік тому назад був я на якийсь час відкомендований в службових справах до Мостару. Вув зимовий вечір, коли по довшій аудієнції у свого шефа я вертав на свою квартиру. Проходячи перед густо освітленим шинком я зупинився на хвилю, почувши в середині крик, прокляття, стук ломаних меблів і брязкіт скла. В тім раптом відчинилися двері і вилетів чоловік в офіцерській мундурі, але без шаблі і без чакко. Вилетів сильно випхнутий кільканадцятьма руками, що зараз потім щезли і замкнули двері за собою. Сей чоловік був смертельно п'яний і був би неохотно впав у глибоке вуличне болото, коли б я не був спіймав його в свої обійми і не поставив на ноги.

— Пардон! — мовив до мене сей чоловік бачучи на мені офіцерській мундур і силкуючись випростувати ся незалежно від моєї помочи. — Я настолочив вам на нагніток?

Його голос охриплий від п'янства показався мені знайомим. Я зачав придивлятися йому в лице, та в першій хвилі не міг його пізнати. Він перший пізнав мене.

— А, сервус, товаришу! — скрикнув ударивши мене по плечі. — Го, го, го, пан Ангарович уже й не пізнає мене?

— Барон Рейхлінген! — скрикнув я подаючи йому руку, та він не стиснув її. — Що ж се з тобою дієть ся?

— Зо мною? Добре дієть ся. Бачиш, учу ся літати. Отсе власне вилетів я з отсеї буди. Га, га, га!

— Ти давно тут? Я нічогосінько не знав, що тебе сюди перенесли.

— Не знав? — скрикнув барон. Не писала тобі жінка?

— Ані словечка.

— Го, го — кричав на все горло барон, — чудесну маєш жінку! Ангела, а не жінку! Га, га, га! Такі ангели там залізніми вільми толочать грішні душі в кипучу смолу.

— Бароне, — строго мовив я до него, — маю згляд на те, що ти паний і сам не знаєш що говориш. В иншій разі ти мусів би мені тяжко відповісти за ті слова.

— За ті слова? — кричав барон з паним сміхом. — За ті слова? Хиба я що сказав? Алеж братику, не гнівай ся! Сам мовиш, що я не знаю, що плету. А твоя жінка — го, го, „ді іст ейн сольхес Капітель“, про котрий треба би говорити по тверезому.

— Добре кажеш, — мовив я. — Що маєш мені сказати, кажи по тверезому, а тепер ходи спати.

— Хто? Я спати? — верещав барон. — Ні, брате, я не привик в таку пору йти спати. Але, але, — мовив нараз спокійним голосом, — позич мені 10 ринських! Як раз не стало мені дрібних, а сей драбуга ось тут не хотів мені кредитувати. Позич, не пожалуєш сего. Завтра віддам і ще в додатку розповім тобі гарну історію, яка притрафила ся одному гарному младенцеві і одній ще гарнійшій замужній жінці, або радше солом'яній вдові.

— Не потребуєш тобі додавати — мовив капітан до Анелі, — що мені кров ударила до голови при тих словах сего нікчемника. Я видобув 10 ринських і даючи йому промовив: — Без жарту, бароне, краще би тобі подумати про спочинок.

— Завтра, завтра! — мовив барон хапаючи гроші. — Спасибі тобі, мій любчику! А знаєш, завтра так коло десятої запитай про мене ось тут у тій буді. Або мене тут застанеш, або тобі покажуть мою квартиру. А про гроші не турбуй ся! Хоча мої любі свояки взяли мене під курателю, та я ще дам собі раду.

І знов повернув ся до шинку, та нараз зупинив ся і обертаючи ся до мене мовив:

— А може підеш зі мною? Ходи, побалакаємо!

Я був пронятий таким обридженєм до сего нікчемника і до тої брудної руїни, що аж стрепенув ся при його словах.

— Дякую тобі, бароне! — відповів я, — мушу поспішати до дому, маю ще роботу.

— Плюнь на всяку роботу! Ходи зо мною!

Та я вже пустив ся йти геть.

— Не хочеш? — слідом за мною кричав барон. — Чорт тебе бери! Обійду ся і без тебе. А завтра приходить, памятай! Довідаєш ся гарної історії про твого ангела, про твою кохану жіночку! Га, га, га!

Я втівав, немов би вовки за мною гнали, а той грубий, цинічний сміх усю ніч роздавав ся мені в ухах. Можеш собі подумати, яка тривога обхопила мене, який неспокій шарпав мою душу всю ніч. Яким правом сей нужденний п'яниця смів викликати твоє ім'я на тій місці і серед таких обставин? Про яку се історію він говорив? Що скаже мені завтра? Правда, знаючи його хиткий характер я з гори міг догадувати ся, що се буде з його боку якась підлість, або глупа сплітка, та про те все таки — така вже мізерна людська натура — я дожидав слідуючого дня неспокійно і з якоюсь нетерплячкою. Не вміною мені того в зло, душе моя, — додав по хвили, стискаючи її руку — не для того я чинив ся немов би бажав почути про тебе щось лихого. Навіть на думку мені се не впало. В моїй душі клетотів гнів на барона. Я бажав побачити його тверезого і зажадати, щоби витолкував ся з того, що балакав по п'яному, а евентуально щоб усе відкликав і ніколи потому не важив ся згадувати про тебе в такий спосіб. В тій хвили почув цілою своєю істотою, як сильно тебе люблю, яка ти мені дорога і близька і як болюче до глибини душі доторкає мене все те, що могло би хоч найменшу тїнь кинути на тебе.

Анеля нічого не мовлячи вхопила при тих словах мужову руку, піднесла її і притиснула до уст, а в тій хвилі груба, горяча слеза з її ока упала на ту мужеву руку.

— Анелечко, що ти робиш! — скрикнув капітан. — Боже, ти плачеш! Що тобі?

І кинув ся до неї з розпростертими раменами, а Анеля голосно хлипаючи упала в його обійми.

— Дорогий мій! — мовила голосом, котрий переривало спазматичне хлипане, — як ти мене любиш! Який ти добрий, благородний!... І чим я заслугую...

— Алеж успокій ся, дитино! — мовив капітан цілуючи її чоло, лице і очи, — чого тут плакати? Аджеж се мій обов'язок. Коли б я поступив инакше, то був би нечесним чоловіком.

Треба було кількох минут часу, поки Анеля успокоїла ся після сего нового нервового припадку і попросила капітана, щоби кінчив своє оповідане.

— Не багато вже лишилось міні до кінця, — сказав капітан сїдаючи напротив Анелі. — Другого дня рано я одержав твій лист і під його впливом барон і ціле його п'яне балакане відскочило на задній плян. Я вже зовсім не почував охоти бачити ся з ним і з острахом подумав собі, що коли тепер прийду до него, він певно поміркує, що я прийшов упоминати ся за позичені вчора гроші. От тим то я надумав перечекати кілька день, а тепер запитати тільки в звіснім шинку про баронову квартиру. Проходячи поуз того шинку, в службовій справі я вступив до середини і запитав про барона.

— О, барон! — скрикнув шинкар. — Гарних нам баронів сюди насилають! Се не барон, се правдивий розбійник. Кілько я вже шкоди і клопотів мав через него, сего вам і не сказати. Ну, та вчора він дістав за своє! Зайшов собі з кількома угорськими вояками, почав їх ганьбити і нападувати — викинули його з шинку. По хвили вернув, з разу держав себе спокійно, та потому ще дуще почав докучати тим воякам. Кинули ся на него, побили його страшенно, обдерли з плаща, шаблі, вафенрока і ледво живого викинули на вулицю, а самі повтікали.

— І щож стало ся з ним? — запитав я переляканий.

— Не знаю — відповів шинкар. — Довго ще йойкав і стогнав на вулиці, та я боячи ся ще більшої галабурди позамикав двері і вікна і не хотів нікого більше впустити. Потому вже нічого не було чути, здаєть ся, що поволік ся до своєї квартири.

— А деж його квартира?

Шинкар показав мені недалеко одну хатину посеред огорода і додав, що барон живе там сам тільки з одним вояком призначеним для його послуги, та сей вояк сьогодні рано, ще досвіта кудись пішов і досі не вернув. Певно барон післав його по ліки або по горівку.

— Я пішов до хатини. Була позамикана. Зазираю крізь одиноке, яке в ній було, віконце — воно з середини заслоне-не фіранкою. Пробую стукати до дверей, до вікна, кричу — ніхто не озивається. В кінці покликав я шинкаря і оба разом при помочи дрючка ми відважили хатні двері. В тісній, темній кімнатці на долівці лежав барон, в подертій сорочці, в заболочених штанах і чоботах. З разу ми думали, що спить, та відсунувши фіранку ми переконали ся, що се не був звичайний сон. В правій руці барон держав ще пістолет, а на правім виску виділялася невелика рана заткана випливною скріплюю кровю помішаною з мізком. На долівці також була широка калюжа скіпілої крові. Паперів ані листів не було ніяких.

— Боже! — з переляком шептала Анеля, що запираючи в собі дух дослухувала до кінця се сумне оповідане.

— Ось тобі вся моя повість про барона, — кінчив капітан. — Як бачиш, я не довідав ся від него нічого. Коли мав яку тайну, то взяв її до гробу.

Анеля зворушена не могла ще прийти до себе і шептала тільки заслонюючи собі очі руками:

— Страшенно! Страшенно! І так скінчити, так згинутися! Боже!

— Справді, трагічна судьба! — з почутем мовив капітан. — Такий маючий чоловік, такий вродливий, мавши такі звязки, такі спосібности, і от що з него вийшло!

А помовчавши хвилю додав:

— Зараз тоді я хотів написати тобі про се все, та потому подумав собі: вона там бідна і так має досить своїх клопотів, по що маю ще дразнити її нерви описом сеї історії. Але „а пропос” твоїх нервів, Анелечко! Йй Богу, я дуже неспокійний. Доконче мусимо щось подумати.

— І що видумаємо? — сумно відмовила Анеля. — Я знаю, одно могло б мені допомогти, та сего одного як раз ти не будеш міг зробити.

— А се що таке, скажи! Що би се таке могло бути, що залежало би від моєї спромоги і чого би я не хотів зробити для тебе? — з запалом скрикнув капітан.

— Може воно й не залежить від твоєї спромоги, — мовила Анеля.

— Ну, але скажи, скажи! — просив капітан.

— Знаєш що, любий мій, — мовила Анеля, обнимаючи його рукою за шию і тулячи голову до його грудий. — Від

давна вже, зимою і літом, марила я про те, щоби покинути се місто і осісти десь на селі. Там мала б я супокій, якого тут ніколи не буду мати, а що найважнійше, праця при сільським господарстві, котру з малечку люблю безмірно, відсвіжила би мої нерви, привела би мене до цілковитої рівноваги.

— Осісти на селі... провадити своє господарство, — мовив звільна капітан задумуючи ся, — ну певно, се було би не погано, хоча доси я нічогосінько не знав про твою пристрасть до сільського життя.

— Бо ти зовсім не пробував навіть дізнати ся про се, — скvapно підхопила Анеля.

— Може воно й так, мое серденько, може й так. О, я також радо пристав би на се. Я також здавна лелію в душі сей ідеал.

— Чи се можливо? — радісно скрикнула Анеля.

— Справді так. І маю надію, що колись здужаємо справдити його.

— Колись?

— Ну певно, що не сьогодні ані завтра. Коли вийду на пенсію. Аджеж не думаю, щоб ти хотіла знов розстати ся зо мною і сама їхати на село.

— О ні, ні, ні! За ніякі гроші — скрикнула Анеля.

— А по другім, кудиж би ти поїхала?

— Купімо собі фільварочок! — шепнула йому Анеля до вуха.

— Купімо!! „Купіл бим весь, а пеньондзе гдзесь!”

— Як то „гдзесь”? Аджеж гроші маємо. А твоя кавція? Аджеж за таку суму можемо купити такий кусень землі, якого нам треба, і ще нам лишить ся дещо на те, щоби ввести в рух наше господарство.

— Алеж Анелечко! — перервав її бесіду капітан. — Що про се балакати? Аджеж знаєш, що поки я в службі, то сеї кавції не можу рушити.

— О, так! Знаю се дуже добре. А доки будеш міг ногами волочити, доти не покинеш сеї проклятої служби і ідеал лишить ся ідеалом. Ні, краще покиньмо й думати про се все, — мовила з виразом гіркости і знеохоти. — Я так і знала, що моя розмова з тобою про се діло не придасть ся ні на що.

І відвернула ся надувши губи, тільки руки її швидко рушали ся працюючи голкою.

— Дивна ти, мое серденько! — мовив капітан, котрому

якось не містили ся в голові ті наглі скоки жінчиної фантазії.

— Так чогож хочеш від мене?

— Нічого не хочу! Роби що знаєш! — гнівно відповіла Анеля.

— Ти вже гніваєш ся. А прецінь же ти ще й не вияснила мені докладно, що по твоїй думці слід би було зробити!

— Аджеж бачиш що я хора, що у мене нерви розстроєні! — енергічно мовила Анеля.

— В тім то й клопіт, моя рибонько, що розстроєні.

— Ще раз тобі говорю, що поки будемо жити тут, у Львові, не буде мені ліпше, а буде що раз гірше. Чую се, що тільки на селі, десь у глухій, відлюдній закутині могла б я віджити і віднайти свою свободу.

— Се дуже можливе, — мовив капітан.

— А коли так думаєш і коли мене любиш, — мовила з незвичайним оживленем Анеля, — то прошу тебе, зроби се для мене! Покинь отсю свою службу, подай ся на пенсію, відбери кавцію, купімо собі фільварочок десь у горах посеред лісів і їдьмо геть відси, геть на завсїгди!

— Алеж дитино! — скрикнув капітан, — чи думаєш, що се так легко зробити?

— Все можна зробити, коли хто хоче, — з притиском мовила Анеля.

— Ну, вийти на пенсію, на се певно багато часу не треба, се можна би зробити і завтра, — мовив вагаючи ся капітан.

— І зроби се, зроби, любий мій! Прошу тебе з цілого серця!

— Але ж кілька то буде тої пенсії. Чи вистане нам на житє, на виховуване дїтий?

— Не бій ся, вистає! — мовила Анеля. — Вже я все обчислила, побачиш. А чи тобі сказати ще один секрет?

— Ну говори, говори, моя ти кізонько уперта!

— Я вже навіть вигляділа фільварочок як раз відповідний для нас. Серед гір, а недалеко місточка, де наші діти могли би ходити до школи. Будинки господарські досить добрі, деревляний домок зовсім таки гарний, 30 моргів орного поля, в тім числі 3 морги огорода, 20 моргів чудової гірської сіножати і 150 моргів пасовиска, разом з лісом. Прекрасний фільварочок, немов сотворений для нас. А знаєш яка ціна?

Капітан зацікавлений дивив ся на неї. Незвичайне, гарячкове оживлене, яким вона була пронята, затрівожило його тим більше, що її плян від разу показав ся йому фантастич-

ним і зовсім не відповідним до її практичної вдачі. Та він її в чім не хотів її перечити, зовсім розумно міркуючи, що пізніше, коли Анеля успокоїть ся, то й сама критичнійше почне глядіти на сей свій плян.

— Знаєш, яка ціна тій перлині? Пять-ти-сяч-ринських! Пять тисяч! Очі зажмуривши можна дати. А на тім ґрунті можна держати кільканайцять штук худоби. А на літо можна ще від сусідного дідича виарендувати величезну полонину за дешеві гроші і випасти 20 штук волів і наробити десять оборотів сіна. Ні, Антосю, се правдивий скарб!

А коли капітан нічого не мовлячи все ще не переставав уважно вдивляти ся в неї, вона сквапно, вся тремтячи зі зворушення, говорила дальше:

— Покинеш військову службу, відберемо кавцію, купимо маєтність і зараз виберемо ся на село. І дітий заберемо відси. Маю свояків у Вадовицях, там будуть мати добру опіку і дозір, нехай там ходять до школи. А ми візьмемо ся до праці, до господарства, чи так? Твоя пенсія на разі буде йти на вклади в господарство, а коли дечого доробимо ся, то можна буде робити з неї невеличкі ощадности. Чи так?

— Так, так, — механічно мовив капітан.

— Значить, похваляєш мій плян?

— Цілковито.

— Пристаєш на него?

— З цілого серця!

— Ну, то добре! Гарно! Чудесно! Як же я люблю тебе, голубе мій! А в таким разі знаєш що? Іди зараз, там у спальні на моїм столику знайдеш перо, папір і чорнило і напиши подане до генеральної команди.

— Подане? Яке?

— Подане, що виступаєш з активної військової служби.

— Зараз? — здивував ся капітан.

— Ну, аджеж ти згодив ся на мій плян?

— Так, але чейже ще не горить, не маємо чого так квапити ся. За кілька неділь маєтність не втече, а в тім хто ще знає, чи при докладнім огляді вона нам сподобаєть ся? Треба би оглянути її з яким тямущим чоловіком. А за кілька неділь я можу одержати висший аванс і в таким разі наша пенсія також буде висша.

— А, так! — майже крізь сльози мовила Анеля. — Так

тобі аванс, мізерне підвишене пенсії більше в голові, ніж мій супокій, моє здоров'я, моє житє. Такі то вони всі муштини! На устах у вас усе: люблю, люблю! а коли прийдець ся доказати сю любов якимсь найдрібнішим ділом, то зараз у вас готові тисячні огляди, причини, застереження та докази.

— Ти несправедлива, Анелечко, — поважно мовив капітан. — Бог мені свідок, що я готов усе зробити для тебе, а коли хотів заждати на аванс, так се тільки в тій ціли, щоби тим ліпше забезпечити долю твою і дїтий. Та зрештою, коли так доконче хочеш....

— Доконче, доконче! Зроби се для мене!

— Добре, йду і зараз напишу поданє.

І з виразом резигнації на лиці капітан пішов до спальні, лишаючи Анелю саму...

VI.

Ледво вийшов, до дверей салону почув ся легенький звісний нам уже стук і зараз по ньому, осторожно відхилиючи двері, тихесенько всунула ся пані Юлія.

— Добрий день тобі, Анелечко! — мовила притишеним голосом.

Анеля, що ще не охолола з вражінь перебутих перед хвилиною, сиділа знесилена, бліда і майже в нетямі. Почувши сей голос схопила ся раптово перелякана і скочила до Юлії.

— Га, се ти! Ну, щож чувати?

— Все пропало! — мовила Юлія і немов зломана впала на крісло.

— Що стало ся, говори!

— Ох, не можу! Духу не стає. На, маєш, читай!

І подала Анелі аркуш газети, де синім олівцем зачеркнена була ось яка телеграфована новинка:

„Будапешт, д. 10 грудня. Сьогодні увязнено тут на телеграфічну реквізицію львівської поліції якогось Давида Штернберга, що власне прибув поспішним поїздом з Константинополя. Штернберг видавав себе за купця, що веде торгівлю зі східними краями. Які підозріння були причиною його увязнення, доси не відомо. Штернберг виїхав зараз під ескортою до Галичини”.

Анеля довго, безмірно довго відчитувала сю телеграму. Її здавало ся при кождім слові, що ковтає цеглу, що дусить ся і що слідуєчого вже ніяким способом не здужає проковтнути. А коли прочитала все до кінця, то її видало ся, що нічогоісінько не зрозуміла, що всі слова мов сполохані миши в клітці порозбігали ся з природного порядку і помішали ся в такий хаос, що ніякого змислу не можна було з них добути. Її захотіло ся ще раз прочитати сю телеграму, а потім ще раз, навчити ся її на память, а крім того будило ся недовіре, чи се не сон, один з тих страшних снів, які в остатнім часі мучили її досить часто.

— Ну, щож думаєш про се? — запитала пані Юлія.

— Що я про се думаю? — мов неприкаяна повторила

Анеля. — Що думаю про се? Про се? — повторяла тикаючи пальцем в газетярську новинку, і звільна віднаходячи свою давню певність. — Думаю, що се дурниця.

— Дурниця, що Штернберг арештований?

— Щож, Штернберг займав ся ріжнородними справами і в кожній справі міг накаламутити. Тут нема нічого неможливого, — значить, його увязнене не конче мусить мати звязок з нашою справою.

— Не конче мусить, — мовила Юлія, — се так. Та мені здаєть ся, що таки має! Не даром він телеграфував мені з Филіпополя.

— І дурницю зробив, бо сею телеграмою сам себе зрадив, показав поліції, де має його шукати.

— І справді! Мій Боже, яка неосторожність! — скрикнула Юлія.

— Але знаєш, — живо говорила Анеля, — та сама телеграма дає мені також доказ, що увязнене Штернберга не має ніякого звязку з нашою справою.

— А се яким способом?

— Адже подумай собі! Поліція шукає Штернберга, значить, має на него підозріння, має в руках якісь нитки, що ведуть на слід його справок. Коли би се була наша справа, то очевидно були би ми вже мали візити ц. к. властей, були би вже нас покликали до протоколу.

— Боже! — скрикнула Юлія, котрій при самій згадці про протоколи зробило ся недобре.

— Заспокій ся! — мовила Анеля. — Аджеж доказую тобі, що твоя тривога зовсім безпідставна.

— Ох, моя Анелечко! — стогнала Юлія, — не можу зміркувати, чи твої докази правдиві, чи ні, та сама думка про ті... страшні... протоколи... Ох, не можу спам'ятати ся!

— То зле, Юлечко, — поважно говорила Анеля. — Хоч і яка неприємна ся думка, а треба з нею освоїти ся, треба приготувити ся на всякий випадок. Поперед усього всякі папери попалити!

— Не маю ніяких. А в тім для всякої безпеки ще раз перешукаю всі комоди і шухляди.

— І я зроблю те саме. А по друге треба собі добре уложити сю справу. Про се побалакаємо, коли мій муж вийде з дому. Тільки заспокій ся!

— Знаєш що, — казала Юлія, — піду тепер на хвилеч-

ку, а коли твій муж вийде, я знов сюди забіжу.

І забирала ся виходити, коли в тім відчинили ся двері і ввійшов капітан. Він довго не міг прийти до себе по розмові з жінкою. Вона робила ся для него чим раз більше загадковою і незрозумілою. Її цвитуха, майже дитиняча постань — і її нервові припадки якось не могли погодити ся в його голові. В своїх листах Анеля ніколи не згадувала про ті припадки, ані словечком не жалувала ся на них, але протинно, завсїгди запевнювала його, що здоровісенька і навіть сама собі дивує ся, що так доси цвите здоровлем. Правда, могла се писати, щоби не турбувати його, а з другого боку страх за дїтий доведений до манії і до істеричних нападів не міг появиити ся нині ані вчера, мусїв піднимати ся і дущати поступенно від довшого часу, а в такім разі годі навіть подумати, щоби не відізвав ся ні найменшим відгуком у її листах. Дивним і загадочним видав ся йому той натиск, з яким спонукала його виступити з військової служби, а її плян осїсти на селі і віддати дїтий до свояків у Вадовицях, був по просту суперечний з пересадною дбалістю про тих дїтий. А про те все взате разом дуже турбувало капітана. Будь що будь і сам її плян осїсти на селі і віддати дїтий в чужі руки свідчив про якийсь розстрій в її думках і чутях, про якусь хворобу, про якесь захитане нормального стану її душі.

Вийшовши до спальні і сївши при столику капітан зачав як найспокійнійше і найуважнійше обмірковувати се все, силкуючи ся вияснити собі все що бачив і чув і уложити собі якийсь розумний плян дальшого поступованя. Анеля без сумніву хора, хоч її організм цілком здоров. Щож се за хвороба? Обяви, яких власне був свідком, показують, що хвороба тягне ся вже довший час. Всяка довша хвороба, навіть спеціально нервова була би вчинила більше або менше значний розстрій в Анельчинім організмі, була би без сумніву відгукнула ся на її апетиті, на сні, на травленю і т. д. А тут нічого такого не видно, значить, що маємо діло з якоюсь хворобою тісно психічною, що має своє гніздо в якімсь незначучім мізковім центрі і не має впливу на звичайні органічні функції — адже медицина знала такі хвороби! — або може...

Капітан згадував Анеліні листи писані, особливо в о-
статних роках, з найбільшим спокоєм, холодно, троха на-

віть купецьким або репортерським тоном, розумно і ясно; той холодний тон набирив тепла і красок і живости тільки в тих уступах, де була мова про дитий і про него. Ні, жінка духово недужа, жінка з психічною хворобою не була би в силі писати такі листи і то так часто і правильно. Може би якийсь час могла утаювати свою хворобу, але швидше чи пізнійше, мимо її волі і без її відома її хворобливий духовий стан був би проявив себе якимсь словом, якимсь логічним скоком, якимсь реченням або оповіданням. Капітан напружував свою пам'ять, та не міг знайти нічого такого, що би вказувало йому в жіничиних листах якусь хворобливість, хоч читав їх з великою увагою по кілька разів.

Він любив Анелю всею душею, з молодечим запалом, особливо тепер, по повероті з Боснії; чув, що певність її хвороби була би для него страшним ударом, та про се совісно розбираючи свою душу, чув, що не скривав би перед собою ані найменшого спостереження, яке би свідчило про її хворобу. Та таких спостережень у него не було крім тих загадочних випадків підчас його оповідання про барона Рейхлінгена. Про барона! Якось тривожна, болюча думка мигнула в капітановій голові. Чи ж мав би існувати якийсь зв'язок між тим оповіданням і Анелиними нервовими випадками? І який? Чи мала би на дні її душі скривати ся справді якась історія з бароном? І яка? Але ні, се не може бути! Анеля так щиро, так спокійно, без ніякого замішання, з такою дитячою невинністю впевнювала його, що ні про яку історію нічого не знає, що протинне припущене було би злочином, святотатством сповненням на його любові, на його домашнім щастям. Ні, ні! Між оповіданням про Рейхлінгена і Анелиною хворобою нема ніякого зв'язку! Инакше мусів би припустити, що вона бреше, грає комедію і то грає з незрівняним майстерством. Сама думка про се наповняла його обуренням, тривогою і обридженням і він відтручував сю думку від себе всею силою своєї любови. А втім якби се могла бути історія, що сама згадка про неї могла би проняти Анелю таким переляком? Капітанова думка жажнула ся летіти в безодню огидних здогадів, де надто не було ніякої надії зловити якийсь конкретний факт. Ні, ні, ні! Анеля була недужа, небезпечно недужа, тим небезпечнійше, що стан і причини її хвороби були зовсім загадкові. Треба буде як найскvapнійше засягнути лікарської поради, а тимчасом робити все, що можна, щоби вдержати її душу в спокою, о-

минати непотрібні подразнення, достарчувати її розривок, чинити приємність. Поперед усього треба сповнити її бажане і написати просьбу до коменди, щоби увільнила його від служби. Вона майже випхнула його, щоби писав ту просьбу. Очевидно її горяче наставане на те, щоби він як найшвидше виступив зі служби, є не що, як тільки наслідок її хвороби, є прояв якоїсь манії, і він, капітан, так швидко служби не покине. Та написати просьбу можна зараз. В разі потреби можна буде сказати їй, що просьба вже подана: а в тім хто знає, чи при її хворобливім духовім стані завтра вже не вирине в неї бажане зовсім суперечне з отсим нинішнім?

Отак розміркувавши капітан виняз зі столика папір, перо, чорнило і написав просьбу після всяких приписаних форм. З тим документом поспішив до жінки, щоби її показати його і дати доказ, що сповнив її бажане. Зустрівши в сальоні Юлію, що на його вид відсапнула ся перелякана і знизилася мов зловлений заяць, капітан не придивляючись їй ближше був вдячний случаєви, що піддав Анелі товаришку і наважився не пустити Юлію так швидко до дому.

— А, тітка Юлія! — скрикнув радісно наближаючись до неї і цілуючи подану руку. — Як же пані поводить ся? Чому то пані не були ласкаві відвідати нас ще вчора вечір? На, Анелечко, отсе той документ, про який ми говорили. Прочитай його, як тобі сподобається.

І вручивши Анелі просьбу обернувся знов до Юлії.

— Шож то, чому пані не сідаєте?

— Хочу йти. Я тільки на хвиличку забігла до Анелі.

— Те, те, те, те! Хочу йти! Навіть пані про се не думайте!! Зараз мені роздягайте ся з пальта і капелюха!

— Пане капітане! — благаючи обернула ся до него Юлія. — Прошу на мене не напирати. Слово даю...

— Але що там мені! — кричав капітан, майже силою знімаючи з неї пальто. — Ніяких слів не слухаю. Молоді і гарні вдови не мають ніякого голосу і повинні слухати чужого мужа, коли не мають свого власного. Кладу арешт на паню добродійку!

— Га, коли вже не може бути инакше, — з резигнацією говорила Юлія, скидаючи капелюх, — то що маю бідна діяти? Лишу ся ще тут, та не довше десяти мінут.

— Що се? Бунт? — добродушно кричав капітан. — Нехай мені пані не важить ся ломати субординації! Прошу слу-

хати, який буде виданий розказ денний. Лишають ся пані у нас з обов'язком брати участь в консервації. Зімо разом обід, випемо чорну каву, відпочинемо крихітку забавляючи ся оповіданем історій веселих і забавних, а тільки потому розпустимо вітрила і попливемо — я на широкі води військово-суспільного житя, а пані до своєї тихої вдовичої пристані. Гальт! Ніякої опозиції, ніякого протесту! Так наказано і так мусить бути.

Юлія з нефальшованим переляком слухала капітанових слів. Його товариство здавалось їй вельми прикрим і турботним. В цілій її скуленій і благаючій поставі було видно сердечне бажане видобути ся як найшвидше з сего дому, сховати ся перед могучим і енергічним голосом, перед допитливим поглядом капітановим. В його присутности чула себе безсильною, безвладною і безрадною. Обернула ся до Анелі.

— Анелечко, серденько мое! Проси пана капітана... Виясни йому, що се для мене неможливе, даю слово, по просту неможливе!

— Нічого, нічого! — перебив її капітан. — Пропало. Ось Мариня йде з завідомленем, що обід вже готовий. Правда, Мариню — мовив капітан до служниці, що власне показала ся в дверех.

— Так, прошу пана. Обід вже готовий, — мовила Мариня.

— А діти прийшли? — запитала Анеля.

— Так, прошу пані. Гриць забавляє їх своїми оповіданнями. Він такий смішний.

— Значить, тепер вже анї мови нема про втеку! — радісно говорив капітан. — Правда, Анелечко, що вже тепер отсю тітусю не пустимо?

— Ні, Анелечко, прошу тебе, не роби мені сего! — благала Юлія. — Сама найліпше знаєш, як дуже мені се буде неприємно.

— Го, го, го! Іпані лякають ся, щоб ми вас не отруїли! А таке підозрінє не може пройти безкарно. Отже навмисно мушу паню отруїти двома наперстками боснійського вина! Отже Анеля наперед, а ми обое за нею!

— Ні, Юлечко, справді Антось має рацію, — промовила нарешті Анеля. — По що маєш утікати? Ходи, зімо обід, побалакаємо, а твое господарство чейже не втече.

— Ага, бачите пані, як висша інстанція мудро розсудила! — крикнув капітан, радуючись, що жінка, що з разу очевидно

вагувала ся, остаточно станула по його боці. — Прошу пані! — додав подаючи їй рамя а потім дивлячи ся на неї з під лоба; бачучи на її лици вираз невдоволення і прикрости додав:

— Але щож се ви пані чините з себе таку пригноблену невинність? Чи справді моє товариство для вас таке незносне?

— О, пан капітан жартує! мовила Юлія, силкуючи ся на веселий сміх. — Противно! Тільки що у мене в дома...

— Що там в дома! — мовив капітан. — Аджеж там діти не плачуть, а котики, канарочки і песики з туги не помруть.

Юлія ніби завстиджена відвернула голову. Були вже в ідальні. Анеля заходила ся коло зупи. Діти сиділи на своїх місцях, спокійні, але веселі, тільки оченята у них усміхали ся.

— Михасю! — мовив капітан, наближаючи ся до него з панею Юлією, — чи не сю паню ти хотів вчера потягнути до відвічальности?

Михась встав з крісла, подав руку пані Юлії і сказав:

— Добрий день пані! Я вчера хотів пані сказати, що пані недобрі, — мовив резолютно Михась. — Пані вмовили в нас, що татко приїде в ночі, а він приїхав рано, а ми були в школі і не поїхали на дворець, щоби там татка привитати.

— Алеж я сему не винна, Михасику, — мовила Юлія. — Татко сам телеграфував.

— Е, що там телеграфував! — відповів Михась. — В листі було написано, що приїде рано. Може телеграма була фальшива.

— Га, га, га! то мені козак! — сміяв ся капітан. — Той уміє допекти.

— Алеж Михасику, хибаж я тому винна, що телеграма була фальшива? — мовила Юлія.

— Не треба було її вірити, — відрізав хлопець.

— Так ти гніваєш ся на мене?

— Вчера трохи гнівав ся, а нині вже ні, — мовив Михась.

— Ти мій золотий хлопчику! — скрикнув капітан цілуєчи його в чоло. — Так завсїгди держи ся! Коли хто щось винен, говори йому правду в очі, вали сміло що думаєш. Але любити його не покидай. Так ніколи не схибиш з доброї дороги.

— Ну, ну, досить тої науки! Прошу брати ся до росолу, бо вистигне! — мовила Анеля.

Настала на кілька хвиль павза, підчас котрої чути було

брязкіт срібних ложок о тарелі і мірний шелест при споживанню росолу.

Напружений і немилий настрій, який панував з початку обіду, хоч старанно маскований усіма тими особами, що сиділи при одним столі, чим далі почав звільня якийсь розпогоджувати ся, та прояснювати ся. Веселе щебетанє дітий було немов той теплий і освіжаючий вітерець, що розгонював хмари, які раз по раз виповзали з якихсь таємних щілин і раз у раз грозили затемнити увесь видокруг сего щасливого домашнього огнища. Під впливом тих здорових, невинних дитинячих душ, навіть пані Юлія осмілила ся, почала вчувати себе свободнійшою, хоч сиділа коло капітана. Тільки Анеля, хоч і як очевидно напружувала свою силу, не могла ще опанувати наслідків свого недавнього припадку, від часу до часу блідла і трівожно дивилась на двері, неначе в них кожної хвили мав показати ся віщун якогось нещастя. Тож коли справді по якімсь часі, вже при кінці обіду, почуло ся енергічне, швидке стуканє до дверей, Анеля мало не скрикнула з переляку, схопила ся з крісла і відвернувши ся до вікна так, щоби капітан не бачив її зблідлого лица, вхопила ся рукою за груди, силкуючи ся зупинити надсильне бите серця.

В дверех показала ся військова фігура, що вже давно не топтала тих порогів. Се був Редліх. Окружений туманом пари війшов до покою салютуючи. Капітан радісно скочив до него і сердечно стиснув подану йому руку.

— Добрий день тобі, капітане! — мовив Редліх. — Добрий день паньству! — додав обертаючи ся до товариства, хоч не міг нічого розпізнати через запотілі окуляри. — Проходячи ось туди вступив я до тебе, — мовив знов до капітана, знімаючи і витираючи окуляри. — Іду до служби, та маю ще пару хвиль часу, от можемо побалакати. Чи може я паньству перешкодив? — додав вложивши окуляри вже чисті і побачивши на столі останки обіду.

— О ні, зовсім ні! — казала Анеля. — Зараз скінчимо. Зволить пан поручник на хвилиночку сісти собі в сальоні.

— А, мій поклін пані добродійці! — мовив Редліх кланяючи ся Анелі. — Прошу вибачити, що я в першій хвилі з панею не привитав ся, але мої нещасні окуляри...

— О, знаю, знаю! — всміхаючи ся, казала Анеля, стараючи ся рухом руки як найчемнійше і найшвидше випроводити Редліха до салону. Та сей ще стояв. Побачив Юлію, що

від тої хвилі, як він увійшов, піднявши ся зі свого місця, наблизилась до вікна і силкувала ся стояти так, щоби як найменше звертати на себе уваги. Та Редліх пізнав її і очевидно зацікавлений підступив до неї. Якась фатальна сила заставила її обернути ся лицем до него. Переконавши ся, що се справді вона, Редліх став мов остовпілий, збентежений, неспосібний висказати найпростійшу фразу привитання. Юлія вклонила ся йому.

— А, пані тут? — притишеним голосом мовив Редліх.

— Моя товаришка Юлія Шаблінська, — мовила Анеля.
— Чи може паньство знаєте ся?

— О, ні! — сквапливо промовила Юлія.

— О, так, троха! — рівночасно і також сквапливо сказав Редліх.

Капітан здивований глядів на сю сцену. Хотів вже вибухнути сміхом і по своєму звичаю взяти сих двоє людей на протокол, коли нараз Редліх, відвертаючи ся з певною остенцією від Юлії і зближаючи ся до него, говорив поспішно:

— Вибачай, капітане, але мушу з тобою попрощати ся.

— Що? що? що? — з величезним зачудованем скрикнув капітан приступаючи до свого старого приятеля і силкуючись заглянути йому в очи.

— Мушу йти! — повторив Редліх збентежений поглядаючи на годинник. — Я троха перечеислив ся в часі.. Маю ще справунки...

— Редліх! — остро мовив до него капітан. — Зачинаю не розуміти тебе. Приходиш до мене, щоби побалакати, заявляєш з гори, що маєш дещо вільного часу, а тепер раптом зриваєш ся.

— Вибачай, капітане, але їй Богу.. не можу лишити ся.

— Та чому? Говори правду!

— Іншим разом! Іншим разом скажу тобі, а тепер мушу йти! — благаючим тоном повторяв Редліх що раз більше наближаючи ся до дверей.

— Ні, се не може бути! Редліх! — говорив з натиском капітан, котрому кров почала набігати до голови. — Ти мені сего не зробиш!

— Капітане, — говорив Редліх рішучо і енергічно, бачучи, що капітан заступає йому дорогу, — даю тобі слово честі, що довше не можу тут лишити ся ані дві хвилі.

— Що се значить? — скрикнув капітан не можучи опанувати себе. — Говориш таким тоном, немов би хотів нанести

мені зневагу в моїм домі.

— Приймай се за що собі хочеш, — говорив Редліх, — тільки даю тобі слово чести, що я зовсім не мав наміру тебе зневажити, а також, що довше ані хвилі не можу тут лишити ся.

При сих словах капітан став мов оглушений. Кілька секунд з цілим напруженем своєї душі глядів Редліхови в очі, та сей тепер спокійно видержував його допитливий погляд. Та капітан не міг нічого вичитати в темній глибині Редліхових очей. А потім охляв мов зломаний і відсунув ся на бік, лишаючи Редліхови вільний прохід до дверей. Не попрацавши ся ні з ким, Редліх вийшов геть. Капітан зломаний, не памятаючи сам себе, впав на крісло. Кілька секунд панувала в кімнаті мертва, зловіща тиша. Чути було придержані віддихи дітей і тривожне бите серця у жінок.

В кінці капітан підняв очі і якимось безтямно обводячи ними по кімнаті промовив майже шепотом:

— Пішов!

А потім зупиняючи ся очима на лиці Анелї запитав:

— Що се значить?

— Не знаю, мій любий! — відповіла Анеля. — Нічогоіснько не розумію Редліха.

І обернула ся до Юлії, що все ще збентежена, тремтячи і бліда, стояла при вікні.

— Юлечку, може ти нам виясниш? Що таке стало ся поручникови? Чим він образив ся?

— Не знаю, — ледво чутно прошептала Юлія.

— Але ти його знаєш?

— Ні, зовсім не знаю, — говорила Юлія троха смілійше.

— Аджеж він говорив, що вас, панї знає! — говорив капітан.

Не знаю, відки се взяв, — відповіла Юлія, знов понижаючи голос і втупляючи очі в долівку.

— Редліх, прошу панї, ніколи не бреше, — суворо заявив капітан.

— І я також не маю сего звичаю! — ущипливо відповіла Юлія.

— Так щож значить се все? Що тут за загадка?

— Може пан Редліх приняв мене за когось иншого, за якусь женщину, що чим небудь образила його, — вже смілійше говорила Юлія.

— Гм, се може бути, — говорив подумавши капітан. — Він короткозорий і такі річі траплялись йому не раз. Але щоб аж до такого степеня міг забути ся, щоб мені в моім домі в присутности гостя зробив таку зневагу, — ні, сего я не міг би й придумати!

Серед мовчанки скінчено обід. Здавало ся, що поява Редліха і його короткий побут в отсій кімнаті до разу змінили в ній атмосферу. Свіжість, радість і свобода щезли зовсім. Всі сиділи німі, пригноблені і сумні. Навіть діти посумніли і втратили апетит. Капітан навіть не доторкнув ся своєї улюбленої легуміни, тільки Анеля зіла свою порцію, тай Юлія дивлячи ся на неї чула себе спонуканою зісти також дещо, хоч учинила се вельми пересилиючи себе саму. Чорної кави не хотів ніхто, а про пообідну гутірку, що так усміхала ся капітанови перед обідом і котру він хотів оживити оповіданням веселих і сумних пригод свого босняцького життя, щоби забавити Анелю і навести її на свіжі думки, тепер не було ані думки. Вони сиділи в такім настрою, немов би перед хвилиною втратили когось наймилішого з поміж себе.

Зараз по обіді Юлія попрощавши ся холодно з капітаном пішла до дому. Капітан тепер вже не задержував її. Відходячи вона незавважано шепнула Анелі кілька слів. Капітан попрощив жінку, щоби пішла до спальні і лягла троха спочити, а сам пішов до салону, заявляючи, що також ляже на софі і пару хвиль передрімає. Діти пішли до школи.

VII.

Вийшовши з дому коло четвертої години по полудни капітан сам здивував ся і перелякав ся заглянувши в своє нутро і вияснивши собі всю зміну, яка там довершила ся від учера. Аджеж тільки вчера по довголітній розлуці він вернув до свого домашнього огнища! Аджеж вчера воно здавало ся йому раєм, упоювало його невисказаним щастем і відслонювало перед його душею необмежені видокруги такого самого щастя, любови і роскоші! А нині! Капітан глибоко завстиджений мусів признати ся сам перед собою, що почув якусь полекшу, коли з сеї камениці, що містила в собі його рай і щасте, вийшов на вулицю.

— Я підлий, нікчемний, невдячний, нечесний! — лаяв сам себе капітан. Щож таке стало ся, що змінило ся в моїм домі, що він починає видавати ся мені душною тюрмою? Нічогісінько таке не стало ся! Нервові припадки Анеліні — ну справа неприємна, та певно нічого тут нема страшного. Аджеж вона цвите як рожа і апетит має добрий. Дурна сцена яку зробив мені Редліх? Ну, побалакаю з ним, зажадаю вияснення. Може в него є які рахунки з тою вдовою, бо се ж очевидно вона бреше, запевнюючи, що його не знає. Але чим же се доторкає мене і моє щасте? А про те все таки!..

І капітан знов зітхнув, чуючи, що на його груди нати-скає щось важке, немов брутальні коліна якогось незримого ворога, що зненацька повалив його на землю і бажає принизити його до крайньої крайности.

Виходячи з дому заявив жінці, що піде до полкової команди і подасть просьбу о димісію. Він не хотів виразно брехати, хоча почував, що Анеля переконана про те, що він бреше і що не відбираючи її того переконання бреше скрито, бреше самим наміром і замислом. А покинувши домашні пороги він якось несвідомо звернув свої кроки в противний бік, горі Пекарського вулицею до Личаківського кладовища. Вулиця була майже пуста, тільки десь не десь ішли тротуаром прохожі або служниці з коновками брили в снігу пів-

перек вулиці. Капітан ішов і йшов не зупиняючи ся, все занятий своїми думками. Може те понуре небо покрите оловяними хмарами, що з них коло вечера почав сипати дрібненький сніг, може холодне повітря, що змушувало людей корчитися і кулитися і шукати теплого кута, може непринадна перспектива довгої, майже пустої вулиці, що кінчила ся кладовищем розкиненим на сугорбі і тепер майже зовсім застеленим сумерками, а може все оте сумне, понуре і темновате окружене пригноблювало й капітанові думки і замість полекші та успокоєня втоптувало його чим раз у чорнійшу меланхолію.

— Не чую себе вже нині таким щасливим, як був вчора, — міркував капітан. — Не знаю, яка сему причина, та щож, коли се так. Чую, що якийсь злий дух літає над нашим домом, що щось затроює нашу семейну атмосферу, що десь там є якісь болючі місця, що доторкнись їх, хоч би найлекше, а від разу пропала вся гармонія, ясність, щирість і радість. Які се болючі місця, де вони є, як починили ся і як би можна їх повигоювати, сего ані крихітки не знаю. Всни появляють ся в хвилях, коли найменше можна би їх надіяти ся. Сама та непевність, та блуканина напотемки мучить мене, мучить Анелю, робить неможливим щасливе жите. А про те я чую, що сама Анеля чи то не хоче, чи не може нічого зробити, щоби розкрити ту тайну, щоби вияснити всю справу. Що се значить? Чи справді є тут якась тайна, що її ховають від мене, чи може тільки я сам тут винен через свою незручність? Щож, за п'ять літ циганського, майже таборного життя можна відвикнути від товариського життя з делікатнійше зорганізованими натурами, чуткійшими і вразливійшими, такими як Анеля. І справді, я міг не в одному і нераз зовсім без моєї волі вразити її, та чиж сего було би досить для вияснення сеї дисгармонії, сего нервового напруження, що починає закрадати ся поміж нас? Аджеж вона знає, що я її люблю, знає, як дуже її люблю! Аджеж і вона любить мене, любить дітий і для такої обопільної любови даруєть ся багато, вибачаєть ся дуже багато. Ні, в тім мусить бути щось инше! Але що? Чи малаж би Анеля утаювати щось передімною, ховати якийсь секрет? Чи мав би її нервовий напад підчас мого оповідання про барона бути справді наслідком почування якоїсь гидкої історії, котру барон міг би був мені відкрити, та тільки його самовбійство до сего не допустило? Аджеж се було би страшенне! Ні, її

радість з мого приходу, її свободний і погідний настрій вчора — і свідомість якогось такого вчинку, що поява самої можності його відкриття доводила б її до таких сильних нервових випадків — се одно з другим не годить ся, се не подобне до правди!

Хід думок капітанових був перерваний зовсім не особливою пригодою. В однім місці перед великою брамою був сніг на тротоарі зовсім утоптаний. Служниці носячи коновками воду поналивали на тротоар води, через що тротоар покритий верствою гладко втоптаного снігу, покрив ся з верха гладкою як скло ледовою корою. Таким робом на гладкій дорозі зробила ся дуже небезпечна машина, звісна в механіці під назвою похилої площі, а в практиці називана львівським карколомом. Правда, у Львові обов'язує припис посипати такі карколоми піском і попелом або іншими подібними приладами, та всі такі приписи, досить старанно виконувані в середині міста, тратять свою обов'язкову силу тим повнійше, чим далі йдемо від середини до границь міста, а на вулиці Пекарській виповнюють їх аж тоді, коли кілька або кільканайцять осіб поляже жертвою такої невинної підризки і коли між тими особами знайдесть ся якась горда і непокірна душа, що вдасть ся до поліції, або коли яка з тих жертв наскочить на таке поважне ушкоджене, що зробить ся скандал і галас на цілій вулиці і поліція не може не звернути на се уваги.

Капітан власне наближував ся до тої зрадливої гололедіці перед брамою. Був ще віддалений від неї яких двацять кроків, коли нараз побачив дідуса в старім, витертім футрі, в баранячій шапці з кляпами натуленими на вуха і зап'яними під шиєю, згорбленого і при палиці, що йшов з противного боку до сего місця. Та ледво зробив крок по льду, поховзла ся палиця, на котру він підпирав ся, дідусь стратив рівновагу і лицем наперед упав на тротоар.

— О Боже! — скрикнув нещасливий і затих лежачи на льду без руху і без голосу.

Капітан в одній хвилі прискочив до него, бажаючи допомогти йому встати, але дідусь не рушав ся. Капітан підняв до гори його голову: лице, вуса і сива борода дідусева були забризкані кров'ю, що капала з носа і з лица. На лиці видно було глибоку рану від камінця, що лежав на льду і на котрий упав бідний старець. Сей не подавав знаку життя. На вулиці не було нікого. Бачучи, що старий зомлів, капітан положив

його на снігу, підбіг до брами камениці і що сили шарпнув кілька разів за дзвінок. На голос дзвінка вибіг сторож, за ним сторожика, ще кілька жінок, далше якийсь пан. Капітан відтирав зомлілого, хтось із присутних побіг покликати поліціян-та, більшість стояла бездіяльно довкола капітана і зомлілого, придивляючи ся капітановій роботі і оханем висказуючи радше зачудуване, ніж співчуте.

— Чого стоїш, тумане! — скрикнув капітан до сторожа. — Чому не допоможеш мені бодай відтерти нещасливого, що з твоєї вини може навіть головою наложити?

— З моєї вини? — грубо відмовив сторож.

— А з твоєї! Бо твій собачий обов'язок був посипати гололедицю, що він на ній упав.

Сторож нерадо, хоч не без внутрішнього перестрашу взяв ся помагати капітанови. Нарешті по кількох хвилях сильного натирання і розбуджування старий прийшов до себе.

— О Боже! — промовив слабим голосом.. — Що з мною? Що стало ся?

— Нічого, нічого! — мовив капітан. — Ви впали ось тут на леду.

— А, так, я впав! Ударив ся в голову... О Боже!

— Щож, можете встати — питав капітан підводячи його на рівні ноги. Та дідусь захитав ся і був би впав знов, коли би присутні не були підхопили його на руки.

— Ох, не можу! Сили не маю! — стогнав старий.

В тій хвилі прибув поліціант, і довідавши ся, що стало ся, зараз післав хлопця по фіякра, щоби відвезти старця до шпиталю, записав собі назву недбалого сторожа, а потім обернувши ся до капітана як до головного свідка запитав його про імя і назву.

— Капітан Антін Ангарович, живу ось тут на Пекарській, нумер четвертий, — мовив капітан.

Поки поліціант нотував се в своїй книжочці, дідусь почувши сю назву почав дивно тремтіти. Голова його затрясла ся мов у дитини, що їй збираєть ся на плач; уста почали рушати ся, немов говорили щось, тільки що в горлі не ставало голосу. Кілька разів силкував ся піднести ся, та надармо. З присутних ніхто не завважав сих рухів; увагу всіх присутних заняв сторож, що плачущим голосом почав толкувати ся перед поліціантом, переплітаючи те благане грубою лайкою на жінку, що мовляв сама всему винна, бо мала посипати тротоар

а не посипала. Старий сидів на серед тротоару, серед тої купи людей, що збігла ся з цікавості, падка на новинку і на скандал, та тепер не звертала на него уваги. Його лице ще забризкане кровю, бліде і зісане нуждою, крім болю виявляло ще почуте якогось розпучливого бажання — вчинити щось, сказати щось, і при тім страх задля неможности вчинити те, чого бажало ся. Се був вид чоловіка, що серед пустого поля впав до глибокої криниці і знає, що сам без чужої помочи не здужає видобути ся з неї, а при тім знає, що його крик і благане мусить лишити ся марним і безплотним. Аж ось у хвили, коли капітан якось наблизив ся до него, визируючи приїзду фіякра, дідусь тремтячою рукою сіпнув його злегка за полу плаща. Капітан обернув ся до него, нахилив ся і з зачудуванням побачив той вираз страшенного заклопотання на старечім лиці.

— Що, татку, що вам є? — запитав з теплим співчутем.

— То... пан... є... капітан... Анга...

— Так, Ангарович. Може мене знаєте?

Дідусь заперечив рухом голови, та рівночасно судорожно замахав рукою, даючи знак, що хотів би щось говорити, але не може.

— Деж ви так ударили ся? — запитав поліціант підходячи до старого.

— Ось тут... тут... стогнав старий показуючи лице і чоло, де тепер видно було великий синявий набій.

— Ви тутешні?

— Ні, не тут...

— А як називаєте ся?

— Ми... Ми... Михайло...

Назви не міг доповісти. Зомлів другий раз.

— Везіть його швидко до шпиталю, — мовив капітан до поліціанта, — щоби не вмер тут на місці. Очевидно він дуже ослаблений. А може навіть голодний. Як би там треба було що купити для него, то прошу, даю се для него.

І капітан подав поліціантові гульдена. Присутні зложили також по кільканайцять крейцарів. Тимчасом надіхав фіякер. Поліціант велів підсадити зомілого бідолаху на дорожку, сам сів обік і велів живо їхати до головного шпиталю.

Отся пригода зрештою зовсім не жадна рідкість на львів-

ським ґрунті, попхнула капітанові думки в інший бік, ніж доси. Почуте сповненого обов'язку супроти ближнього додало йому сили і відваги. Хоч уже добре смеркало ся, у него на душі робило ся якось ясніше. Почав навіть сам собі робити закиди, за те, що перед хвилиною так чорно глядів на свої семейні відносини, що підозрівав загадки і тайни там, де їх правдоподібно зовсім нема.

— Все воно якось буде, небоже Антосю! — мовив сам до себе. — Все якось уложиться і може навіть ліпше, ніж би ти сам хотів. Тільки спокійно, без лишнього гармідеру! „Нур ніхт іберстірцен“! — як мовив той Німець гончар, коли йому віз з горшками перевернув ся до рова. Щоби тільки ти сам не зробив нічого такого, чого б потім мусів жалувати, а зрештою здай ся на божу волю!

Так філософуючи і моралізуючи капітан завернув з Пекарської і пішов до міста. Не знав властиво, куди має йти і по що, але йти до дому не почував ані охоти ані потреби. Прийшовши на Бернардинський пляц звернув на вулицю Галицьку, відси вийшов на Ринок, відси на Трибунальську і поперед головний одвах вийшов на вулицю Кароля Людвіка звернув на пляц Маріянський, відси на Академічну і так по цілогодиннім проході, огляданю вистав склепових, пильнім відчитуваню титулів книжок виставлених в антикварнях та книгарнях, підслуханю множества незначучих відривків вуличних розмов, майже сам не знаючи як і коли капітан опинив ся на вулиці Фредра перед будинком офіцерського казино. Тільки тепер пригадав собі, що виходячи з дому в глибині душі мав властиво постанову, щоби тут здібати ся з Редліхом і зажати від него вияснення що до того бешкету, який зробив йому сьогодні в його власнім домі.

Була ледво шеста година. В казині не було ще майже нікого, тільки в білярдовій салі два молоді резервові офіцери грали в білярд, голосно викрикаючи числа зроблених карамболів. Коли ввійшов капітан, вони салютували по військовому і зараз розпочали знов свою гру, хоч уже без голосних викриків. Якоюсь пустокою дихнуло на капітана від тих обширних, порожніх саль з шаблоново поуставлюваними кріслами, з газетами поукладаними на столах мов трупи в великій трупарні, з лякірованими суфітами окопченими тютюновим димом. Тільки перед самим входом капітана казиновий слуга засвітив там дві-три газові лампи, так що кути тої об-

ширної салі потапали в півсмерці. Роздягши ся з плаща і шаблі капітан сів при столі і почав читати часописі, хапаючи поперед усього львівські, котрих майже зовсім не видів отсе вже пять літ. Хоча в них не було нічого цікавого ані особливо-го, то про те він прочитував їх від дошки до дошки, не минаючи й анонсів. Відсвіжував собі в тямці фізіономію міста, його жителів, їх інтереси і уподобання, порівнював теперішнє з недавно минувшим. Кожда назва, яку зустрічав у часописах, приводила йому на гадку щось знайоме: приятеля, шкільного товариша, вчителя, лікаря, фірму шевця, що шив йому чоботи, кравця, що ще за студентських часів так часто робив йому на кредит, торговку фруктів, або сварливу сусідку, котрій ще будучи хлопчиком робив різні збитки. Кожда назва вулиці викликала нові спомини. Всміхав ся до них як до старих знайомих, здібаних серед чужої юрби. Відчитуючи ті мертві букви, слова і реченя він навіть не силкував ся похопити їх льогічний звязок, їх значіне і зміст, та за те моментально пережив, ніби у сні або в калейдоскопі, найрізнійші веселі і сумні, приємні або прикрі пригоди свого життя.

Помалу казино почало наповнювати ся військовими. Приходили міряним кроком, „шнейдіг“, випростовані після пруського взірця, побрязкуючи шаблями і острогами. Вітали ся салютуючи і короткими словами в роді „Сервус! Ві гейтс дір?“ Переважна часть громадила ся в їдальні, а відси приходили хто до білярдової салі, хто до вузької та довгої картярні, повної зелених столиків і крісел. До читальні мало хто заглядав. А що капітан сидів обернений плечима до дверей, то перші з тих, що заблукали ся сюди, обходили довкола стола нібито переглядаючи часописі або шукаючи чогось спеціально і заглядали йому в лице, а пізнавши його і буркнувши під носом „Сервус!“ хапали швиденько першу ліпшу часопись і відходили не наближаючи ся до него. Пізнійше і сего не стало і хоча в читальні набрало ся кільканайцять офіцерів, то про те ані один із них не подав йому руки, не заговорив до него, не присів ся до него. Деякі позабиравши часописі повиходили до сусідних саль, інші засіли при інших столах або десь по дальших кутах. Капітан сидів сам один, не перестаючи заглиблювати ся в читанє львівських дневників.

Поки був сам один у салі, почував себе свобідним і віддавав ся тій подекуди поетичній радості, яку в нїм збуджували ті дневники, а радше ті здавна знайомі імена і назви, що в них стрічали ся на кождім кроці. Та бачучи офіцерів, що

шастали ся по салі, брязкали острогами, шелестіли аркушами газет а особливо заглядали йому в лице і тікали від него в різні боки, він швидко позбув ся сеї поетичної ілюзії. Що значило те боковане? Чи воно навмисне, чи випадкове? Не відвертаючи очий від аркуша газети, але не бачучи в ній нічого гісінько, капітан силкував ся вмовити сам в себе, що се зовсім випадкова пригода, що офіцери — делікатні люди і бачучи, що він так пильно читає, не хочуть йому перешкоджувати і для того не зближають ся до него. Правда, супроти інших вони не були такі делікатні. Он сей поручник також пильно читає, та свіжо прибувший товариш без церемонії кладе йому руку на плече, розпочинає з ним розмову і відриває його від читання. Ну, між близькими приятелями се діло звичайне, та ми, сказавши правду, чужі собі, — міркує капітан, з під лоба і не без якоїсь зависти поглядаючи на прояви близької і сердечної приязни між тими чужими для него людьми. Щось немов шепнуло йому: Ану відложи на бік газету, чи котрий з них приступить до тебе? Та в тій самій хвилі така тривога проняла його, що ану ж ніхто не приступить і скандал вийде вже зовсім безсумнівний, що він не відважив ся відірвати очі від газети, похилив ся над нею і держав її руками, як який щит, як потапаючий дошку, що ратує його від загибелі.

Та сидіти ось так над часописю цілковито для него байдужою, подавати вид, що читає, хоч справді не читав, мовчати і крадькома тільки позирати на інших, се було для него дуже крикром а чим далі, тим більше мучило його. Капітан властиво не розумів, що діє ся з ним? Що його так знесмілило? Чому не може в тій хвилі встати і з свобідніським видом підійти до одної купки, що розсіла ся близько печі і притишеним голосом розпочала якусь розмову? З вчорашньої учти пригадує собі майже всі їх фізіономії. Пили з ними брудершафт, тож не можуть його відіпхнути, а в тім щож могло би спонукати їх відпихати його? А все ж таки, хоч кілька разів збирав ся на відвагу, в душі називав сам себе дурнем і трусом, все таки не міг встати і прилучити ся до балакливої групи. Чув, що кров бе йому до голови, що в очах морочить ся і думки путають ся. Тільки слух його заострив ся незвичайно, уши поробили ся шпіонами, щоби підслухати розмову, що вела ся в противнім кінці салі. Розмова оживлювала ся чим раз більше. З повені слів виривали ся цинічні сміхи, грубі жарти переплітані шептами або розсудливими упімненнями

старих, огляднійших офіцерів. Помалу кружок близько печі робився чим раз численніший; майже всі, що були в салі, покинули газети і зібралися довкола печі.

Капітан сидів немов на розжарених вуглях. Йому здавалося, що вся та розмова йде про нього, що всі позирають на нього, згирдливо моргають в його бік, показують на нього пальцями. Уривані фрази і речення, які він десь колись ловив ухом, робили на нього таке вражіння, як коли би хто жевріючим приском посипував його по голім тілі. Терпів страшенно, та даремно силкувався відгадати, чому і за що терпить.

В кінці дехто з тих, що стояли коло печі, особливо молодші, почали голосно викрикувати поодинокі, уривані речення.

— Се не може бути! Ми не можемо се стерпіти! — кричав один.

— Алеж він правдоподібно ні про що не знає, — уговкував другий.

— Щож то він сліпий і глухий, щоб не знав, що творить ся довкола него?

— Ні, ми такого пана не можемо стерпіти між собою!

— Алеж треба би поперед усього переконати ся, дати йому змогу витолкувати ся.

Гармідер зробився загальний. Капітанове положення зробило ся в кінці зовсім неможливе. З найбільшим зусилем своєї волі він відложив на бік газету, встав і наближаючи ся до якогось поручника, що стояв найближше него, промовив до него чемно, мягким, злегка тремтячим голосом:

— Не прогнівай ся, товаришу, коли запитаю, про кого властиво тут мова?

Поручник зиркнув на капітана якимсь збентеженим, заклопотаним поглядом і процідив:

— Е, то... так...

— Що будеш крутити, поручнику? — гукнув голосно якийсь капітан від піхоти, здоровенний мущина, крепким, барітоновим голосом. — Аджеж раз треба йому сказати правду. Так, отже, Ангаровичу, знай, що ми розмовляли про тебе.

Грім з ясного неба, вдаривши ось тут обік него, не був би так перелякав Ангаровича, як ті слова. Хоч уже перед тим, ще вчора прочував, що офіцери мають щось проти него, то всеж таки в глибині душі вважав се за якусь сумнівну догадку, за забобон, якому можна не няти віри. Та тепер уже сумнів

був неможливий і та страшна дійсність прошибла капітана мов карабінова куля. Поблід, захитався на ногах, та тримаючи себе за поруче крісла, якимсь розбитим голосом запитав:

— А не можна би знати, що ви товариші говорили про мене?

— Ми спорили над питанням, чи можемо толерувати тебе даліше в своїм товаристві, чи ні?

— Мене? — скрикнув Ангарович. — Щож я таке зробив, щоб ви мали аж не толерувати мене в своїм товаристві?

— Не гнівайся, брате, — мовив капітан від піхоти. — Ти знаєш, що в життю людському бувають такі пригоди, коли на чоловіка паде погана тїнь, хоч він може не то своєю рукою, але навіть думкою не причинився до сповнення поганого вчинку.

— Значить, на мене паде якась погана тїнь! — запитав остро капітан, котрому певність і безсумнівність грізного положення вернула його воєнну хоробрість. — Прошу вияснити мені, що се за тїнь?

— Ми думали, що ти й сам знаєш, в чім тут діло.

— Я знав би про себе щось злого і смів би прийти в ваше товариство? — скрикнув Ангарович.

— Ну, братіку, не знаємо тебе ближше, мовив один зі старших військових. — А прийти в наше товариство почувуючи себе до негарних вчинків, се певно не був би гарний поступок, але сам признай, не було би ніщо так дуже неможливе.

— Для мене се зовсім неможливе!

— Га, може бути. Та нам здавалося неможливим також се, щоб ти досі не знав, з ким жиєш і як жиєш.

— Що? що? що? — з зачудованем скрикнув капітан. — Сих слів то вже абсолютно не розумію.

— Ну, а я не маю обов'язку вияснювати їх тобі, — мовив гордовито його інтерлюктор і обернувся до нього плечима.

— Як же се, — ледво здержуючи свій гнів скрикнув Ангарович, озираючи себе довкола. — Осуджуєте мене, бокуєте від мене як від прокаженого, признаєте мене негідним свого товариства, видаєте на мене засуд смерті і виконуєте його, а про те не хочете мені сказати, в чім моя вина!

Гнів, обурене, почуте дізнаної кривди, страх, що та кривда мусить все таки мати якісь реальні мотиви, вкінці безсила розпука при виді товаришів, що відвертали від нього — все те клекотіло в капітановім нутрі. Не знав, що чинити, як

поступити в тій страшній колізії, в якій згнішював ся не звисно як і защо. Якись великі, кроваві плями почали миготіти у него перед очима і з таємних глибин душі виринало непереможне бажане змити свою кривду, свою ганьбу в крові першого ліпшого з тих ситих, гордих людей, котрим очевидно байдужіснько було до його страждання.

— Ось іде Редліх, — промовив нараз один офіцер і обертаючи ся до капітана додав: — Він певно схоче тобі вияснити, про що тут річ іде.

— Так, так, — гукнуло хором кілька голосів, а коли він не схоче, в таких разі перший ліпший з нас готов тобі служити.

— Редліх! — озвав ся один з поміж офіцерів до Редліха занятого витиранем своїх окулярів. — Є тут Ангарович і хоче розмовити ся з тобою. Думаємо, що яко приятель схочеш і зумієш найліпше вияснити йому ситуацію. А коли не схочеш, то пішли його до кого будь з нас.

— Так, так, кождий з нас готов йому служити! — potwierдили інші офіцери і гурмою вийшли з салі, лишаючи обох приятелів самих.

Редліх добру хвилию стояв мов остєвпілий. Не надіав ся застати тут Ангаровича; не знати чому був певний, що Ангарович прийде до него на квартиру і зажадає виясненя тої нечемности, якої допустив ся в полудне. Вже укладав собі в голові як найделікатнійші, як найбільше приятельські фрази, якими хотів утихомирити справедливий гнів капітана. Але тепер! тут! Один позирк на ситуацію, яку застав, перші слова, що вискочили з уст офіцерів, переконали його, що справа попсована безповоротно, що про зменшене правди, про її делікатне трактоване або часткове заховане не може бути ані мови.

Які наслідки мусить мати серед таких обставин його розмова з капітаном, се також для Редліха ані на хвилину не могло бути сумнівним. В тій хвилі, коли офіцери лишили їх самих, Редліх почув, що їх товариські руки поклали його на плиті з розпеченого зеліза. Чи вмити руки від усього? Чи відіслати капітана до інших? Смертельний удар, нанесений рукою приятеля чиж не буде сто разів гірше болючий? Та з другого боку чиж товариші не будуть мати права вважати його трусом?

Кілька хвиль стояла в салі гробова мовчанка. Оба при-

ятелі стояли супроти себе як засуджені на смерть, бліді, безсильні промовити, безсильні глянути один другому в очі. В кінці Редліх перший наблизився до капітана і подав йому руку, котру той стиснув. Обоє руки були холодні як лід.

— Що маєш мені сказати? — глухим голосом запитав капітан.

— Сядьмо! — майже шепотом вимовив Редліх.

— Сіли. Редліх знов хвилю мовчав, шукаючи слова, звороту, яким би міг розпочати сю фатальну розмову.

— Гніваєшся на мене, — промовив в кінці не підводячи очей на приятеля. — Чуєшся ображеним, правда? Маєш рацію. Я образив тебе нині в полудне. А що найфатальніше, що не можу тебе перепросити, бо я поступив так з konieczности, инакше не міг поступити.

Капітан кинувся немов укушений гадюкою і майже шепчучи зі зворушення запитав:

— А то чому?

— Виясню тобі, все витолкую, — мовив Редліх, — хоча Бог мені свідок, я віддав би половину життя, щоби тільки не потребував тобі нічого вияснювати, щоб усе те, що тепер мушу тобі сказати, була неправда, видумка або луда.

— Не покликуй Бога на свідка, але говори, що маєш говорити! — з холодною резигнацією промовив капітан.

— Нехай і так, скажу тобі коротко, — зітхаючи мовив Редліх. — Ота жінщина, котру я застав у вашім товаристві, належить до таких жінок, котрих навіть назви в поряднім товаристві ніхто не може назвати. Не думай, щоби се була попросту упавша жінщина. О, ні! Всі ми грішні, всі падаємо в своїм житті і для таких жінок, нераз жертв нужди, пересудів або навіть щирого чуття, можна нераз мати навіть пошану. Знаєш мене, що суспільні пересуди не кермують моїм осудом, значить, можеш міркувати.

— Алеж та жінщина тебе не знає! — скрикнув капітан. — Ти може прийняв її за когось иншого?

— На жаль, ні! — сумно відповів Редліх. — Знаю її аж надто добре, знає її більшість присутних тут офіцерів і коли хочеш переконати ся, можемо завести тебе до її мешканя.

— До її мешканя? Так хтож вона така?

— Не маю слова, щоби схарактеризувати тобі те огидливе і підле ремесло, яким займає ся вона. Те ремесло тим огидливіше, що полягає на ошуканстві, на укриванню перед оком властий і веде ся під невинним титулом пансіону для бідних

та чесних дівчат.

Капітан аж скаменів з зачудованя і переляку.

— Боже! — скрикнув, — і таку особу!..... Аджеж я сам задержав її на обід майже силоміць. І таку особу... мої діти навчили ся називати тїткою.

І він залляв ся горячими слізми хлипаючи мов дитина і затуливши лице руками. Редліх мовчав.

— О, се страшно, страшенно! — повторяв капітан, та нараз підвівши голову і вдивляючи ся в Редліхове лице мокрим від сліз очима мовив майже радісно:

— Але щож з того? Ну, помилка. Аджеж ані я ані моя жінка не знали до сеї хвилі про се. А ся огидна жєнщина — шкільна товаришка моєї жінки. Значить, коли се була та тїнь, що падала на нас, задля котрої товариші хотїли виключити мене зі свого товариства, то щож лекше, як змити ту пляму, відсунути ту тїнь? Чи ж міг ти, чи міг хто небудь із вас припустити, що дізнавши ся про все я стерплю бодай на хвилину не тільки присутність сеї почвари в жіночій постаті в своїм домі, стерплю бодай, щоби її ім'я згадувано в моїм домі? І задля такої тїни прогріху причинювати мені таку прикрість замісто розповісти мені від разу ясно і отверто, о що тут ходить! Ні, старий приятелю, се було не по приятельськи! Так приятелі не роблять! Ну, але досить того! Подай мені руку! Все те уложить ся, все направить ся.

Редліх слухав тих слів, що невдержаним потоком рвали ся з капітанових уст. Серце краяло ся у него, коли бачив радість і надії приятеля і почував, що в найближшій хвилині мусить нанести їм смертельний удар, мусить сю гарну, благородну душу, повну добра і віри в людей, зіпхнути з її ясної високости і скинути в чорну безодню зневіри і розпуки. Та дарма, иншого виходу не було.

— То то й горе, старий друже! — мовив понуро Редліх, не приймаючи поданої йому капітанової руки, — ніщо не уложить ся, а те, що попсовано, вже не дасть ся направити. Те, що я доси розповів тобі, се тільки половина справи і то на жаль менша половина.

— Що? Значить, є ще щось? — скрикнув капітан.

— Є, і то щось таке, про що я волїв би ніколи не говорити. Та щож, коли діло дійшло до того, що не можу мовчати, то знай, що твоя жінка —

— Що смієш мовити про мою жінку? — верескнув з ці-

лого горла капітан, зриваючи ся на рівні ноги.

— Знає дуже добре, хто такий ота пані, — рівним голосом мовив Редліх.

— Брешеш, брешеш! — кричав капітан.

— І навіть — маємо на се незбиті докази — є з нею в тихій спілці, — так само продовжав Редліх.

— Брехуне! Підлий клеветнику! Мовчи, мовчи! — ревів капітан кидаючи ся на него з п'ястуками. — Тільки твоя кров може змити сю огидну, сю нечувану клевету, яку ти кинув на найчеснійшу жінку! Боже, що се дієть ся зо мною! Геть мені з очий, бо тебе розірву! Геть!

І капітан знов кинув ся на Редліха вхопивши крісло і сам себе не тямлючи зі злости.

На його крик юрбою вбігли офіцери і обступили обох.

— Підлі! Нікчемні! — кричав пінячи ся і кидаючи ся капітан. — Так ось чого вам було треба! Се була ваша конспірація! Вбити, мордувати, замучити мене забажали. І за що? Що я зробив вам? А той... той скорпіон, що вдавав могого приятеля, дав себе ужити вам за знаряд. О ганьба вам! Ганьба і прокляте!

Всі офіцери мовчали. Кілька найсильнійших держало капітана за руки і рамена. Він кидав ся, кляв і скреготав зубами, бажаючи пімсти, крові або смерти. Редліх стояв обік, блідий як труп, чекаючи поки капітан успокоїть ся. В кінці товариші бачучи, що сам вид Редліха все на ново вводить капітана в неописану стеклість, попросили його, щоби віддалив ся до сусідної кімнати. Тільки за якої пів години капітан зовсім охриплий, ослаблений і знесилений упав мов неживий на крісло і почав знов плакати.

Було вже пізно в ночі, коли його розбурхана душа успокоїла ся на стілько, що міг троха холоднійше розміркувати, що треба робити. Тоді забажав ще раз розмовити ся з Редліхом. Той прийшов блідий, але спокійний і повний резигнації.

— Ти сказав мені, що маєш докази, котрі промовляють против моєї жінки? — мовив капітан. — Які се докази? Покажи їх.

— Се такі докази, котрих показати тобі не можу, та проте вони безсумнівні. Се оповідане нещасливого барона Рейхлінгена.

— Барона! — скрикнув капітан поражений в саме серце.

— Так, барона, котрого обі ті женщины втягнули в свої сїти і зруйнували. Твоя жінка грала в тій історії навіть головну ролю. Якого рода була та роля — —

— Мовчи! Мовчи! — скрикнув капітан і зірвавши з руки рукавицю кинув її Редліхови в лице. Сей спокійно і без ніякого видимого зворушення прийняв визов.

Не минуло пів години, а справа була уложена. Обопільні секунданти за згодою обох сторін уложили услівя гонорового залагодження сеї пригоди. Завтра о семій з рана мав відбутися поєдинок на пістолети. Дістанс п'ятнайцять кроків, триразова виміна куль, а в разі як би борці вийшли без ушкодження, по півгодинній перерві повторене поєдинку. Коло одинайцятої години капітан вийшов з військового касина.

— А де живе ота... женщина? — запитав на відході.

Йому подали адрес Юлії, після чого він салютуючи і не подавши нікому руки вийшов геть.

VIII.

Вийшовши з казина капітан якийсь час ішов просто перед себе, машинально, без свідомости, мов накручений автомат. Обминав прохожих, скручував на рогах із вулиці в вулицю і йшов все далі, не застановляючи ся, не знаючи, куди йде і по що. Почував потребу руху, темноти і забуття.

Була холодна, тиха і темна ніч. Ішов сніг і його студені клаптики густо сідали капітанови на лице, на очі і уста. Він чув їх дотик, ніби уколи шпильок, та рівночасно почував якусь розкіш в тих уколах. Туркіт фіякрів, що проїжджали в скаженим розгоні, був йому також прийнятний, бо, бачилось, заглушував ту бурю, що лютувала в його нутрі, руйнуючи, перевертаючи і вириваючи з корінем усе, все те, що в ній було святе, гарне, улюблене.

З вулиці Фредра вийшов на Баторія, відси на Кам'яну, далі на Панську, та тут завернув і пійшов сею вулицею в напрямі до Зеленої, але не входячи на Зелену завернув на вулицю Зиблікевича. Шукав самотніх заулків, от тим то скрутив на Стежкову і вийшов знов на противний кінець вулиці Фредра. Відси через пляц Академічний пійшов у гору Гончарською, далі на вулицю Големб'я, зійшов у низ на Калічу, а звідси йшов просто вулицею Оссолінських до пустого і завмерлого в темряві Єзуїтського саду. Дерев в саду стояли голі, їх гілки розпливали ся в темряві, тільки грубіші пні і конарі бовваніли як чорні стовпи на темному тлі. Сніг ішов густий і за темнював світло ліхтарень, що слабо миготіли на рогах вулиць. Туркіт фіякрів долітав сюди тільки з далека, мов глухе, непереривне клекотане. Капітан ішов не зупиняючись, судорожно стискаючи в долоні холодну рукоять шаблі. Бояв ся стати, зупинити ся на хвилину, немов там за ним гнала ся якась марюка, що аби тільки він зупинив ся, зараз його догонить і розшарпає.

В кінці стрепенув ся, станув переводячи дух і почав збирати розсіяні, розбиті владі своєї душі.

— Що се зо мною було? Що стало ся? — питав сам себе

силкуючи ся вияснити собі ту наглу і дивну катастрофу. — Аджеж учора я вернув з Боснії. Адже учора, ще вчора я був щасливий, такий щасливий, як ніколи в житю. Навіть Пана Бога я запитував, за що дає мені стільки щастя. Дурень, дурень! Я й не почував, не догадував ся, що все моє щасте було — луда, фата моргана, миляний пухир! І ось пухир приснув. Що ж далше?

Капітан був тепло одягнений, надто загартований на студінь. Та про те почував, що в тій хвилі безмірний мороз прошибає всю його істоту, втискає ся аж до серця, до мізку і причиняє йому страшенний біль. І знов не знаючи сам, що з собою робити, мов тровлений звір він пустив ся йти прискореним кроком, по перед соймовий палац, на вулицю Міцкевича і горі нею, до церкви св. Юра. Аж на площі перед Юром зупинив ся хапаючи повітре повними грудьми і віддихаючи глибоко. І знов думка зачала працювати. Мов жива стала перед ним недавня сцена в касині.

— Чого вони хочуть від мене? За що мене карають? Аджеж я не зробив їм нічого. О підлі, підлі, нікчемні! Щоби поразити мене в саме серце, вбити насамперед морально а потім фізично — бо очевидно вони сего бажають! — кидають клевету на мою жінку, обкидають болотом те, що в мене найсвятіше. Формальну конспірацію на мене завязали. „Коли ти, Редліх, не хочеш узяти його на себе, то кождий з нас готов се вчинити”. Аджеж се були їх слова! Заставили на мене сіть, обскочили мене і знали, що їм не вирву ся. Підіслали того дурня Редліха до мене до дому, щоби мене образив, спровокував, вігнав в лапку. О підлі, підлі! Юди! Але ні, не з’їсьте мене так швидко! Буду бороти ся, зубами гризтиму вас, а не дам вам так легко тріюмфувати над собою!

Випростував ся і поглядом повним ненависти окидаючи те темне, замеркле озеро, зложене з домів, палаців, тут і там миготячого світла і клетоту фіякрів, що розстелювало ся перед його стопами, з військової привычки вихопив шаблю з похви і замахав нею; що аж свиснула в повітрі. А потім застромивши знов шаблю до похви легким кроком і з піднятою в гору головою вертав вулицею в низ знов до соймового палацу.

Та на половині дороги зупинив ся, станув мов остовпільий. Грізна почвара, що гонила за ним ненастанно від самого виходу з касина і з далека зачаювала ся на него, аж тепер запустила йому свої пазурі в груди. Стало ся се несподівано, не-

спостережено. Він був спокійний. Йому здавало ся, що постанова — пімстити ся завтра на змовлених на його згубу офіцерах додала йому сили і певности. В тій певности мигнула йому в його голові думка:

— Піду до дому.

І в тій же хвилині він почув, як почвара шарпнула його лабою, почув безмірний біль, почув як розлука трупячим лицем зазирає йому в очи.

— До дому? Чого? Що я там застану?

Отсі питання вертіли ся у него в голові мов завіси, на яких укріплені двері, що ведуть у пекольну безодню. Що сховано там за тими дверми, сего не зуміє ніякий ум зглубити, ніяка фантазія собі уявити. Страховина — се мізерне слово навіть на те, щоби замаскувати те, що там криєть ся. Підземні льохи, де колись найжорстокішими муками тортуровано людей, се були місця забави і спочинку, коли прирівняти їх до тої безодні, що рознімає пащеку там, у нутрі його душі.

Аджеж його жінка має бути почварою, упирем, що висисає людську кров! Аджеж та гарна, невинна жінка, така повна любови і така йому мила, се має бути чортиця, спільниця тої жінщини-сатани! Редліх се сказав йому, чоловік котрого він доси ніколи ще не виловив на брехні, чоловік сумлінний, що не кидає на вітер таких огидних підозрінь, його шкільний товариш і щирий приятель. Значить, сему мала би бути правда? О, в такім разі проклинаю день, в котрім я на світ народив ся і хвилину, коли сказано: отсе людська істота! В такім разі не має більшої ганьби в цілому світі, як бути чоловіком!

Капітан увесь трусив ся мов у пропасниці. Гнав що духу вулицями не тямлячи гаразд куди жене. А про те по півгодиннім блуканю побачив нараз, що опинив ся на вулиці Пекарській, насупроти тої камениці, де була його квартира. В вікні спальні видно було світло. Капітан став на тротоарі на супротивному боці вулиці і вдивляв ся в те світло.

— Дожидає мене! — пролітали думки по його голові, безладно мов зів'яле листе гнане осіннім вітром. — А діти, мої діти називають тіткою оту... оту...

Заскреготав зубами. Скажена злість закипіла в ньому. Одним скоком переплигнув вулицю і підбіг до каменичної брами. Торгнув дзвінок, щоби розбудити сторожа. Влетіти до її спальні, присилувати її, щоби признала ся до вини і задавити, розшарпати, погризти зубами на місці! — се була його думка. Та ледво продумав її до кінця, сам її перелякав ся

і скочив від брами, на вулицю, на супротилежний тротоар і пустив ся тікати мов останний боягуз, боячи ся, щоби сторож не прокинув ся, не побачив його і не присилював вийти до дому. Ні, в тій хвилі вийти до свого дому не міг би за ніякі скарби на світі! Був в таким настрою, що певно або Анелю або його винесли би завтра трупом зі спальні. На щасте дзвінок львівським значаєм відмовив служби або може сторож не почув одноразового торгання, досить, що ніхто не вийшов відчиняти браму. По кільканайцятьох мінутах смертельної тривоги, які капітан пробув схований за рогом каменіці, тремтячи, **озираючи ся на всі боки** мов злодій, він помалу почав успокоювати ся і троха холоднійше розмірковувати свої відносини до Анелі.

— А вона десь там чекає на мене! — снував знов перерване, безладне пасмо думок. Давнійше плакала, коли я так до пізна лишав її саму. Тепер мусіла вже привикнути до сего. О, і багато де до чого иншого привикла! Аджеж те, що говорив про неї Редліх, усе правда, найчистіша правда! Чую се цілою душею, всею істотою! Сказати ся можна від сего чутя. Розпука! Розпука! А він мовив, що має докази! Оджеж до того дійшла моя улюблена, моя обожана, мати моїх дітей! Ні, я не стерплю сего! Зараз, в тій хвилині мусимо з нею зробити обрахунок — на завсїгди! Аджеж сьак чи так, нам дальше не можна жити разом!

І знов подав ся до брами. Та ледво вийшов на серед вулиці, насупроти каменичної брами, йому причули ся важкі крики і півсонне сапане сторожа, що йде відчиняти браму. І коли в тій хвилі побачив блиск, який ішов із Анелиного вікна, те мляве, лагідне світло, що проходячи крізь рухливу густу сітку спадаючих снігових платочків в його очах набирала злегка пурпурового відблиску, немов було відбите від широкої калюжі крови, — то знов скажений переляк обхопив усю його суть і він не застановляючи ся далі, не озираючи ся і брязкаючи шаблею об каміне погнав геть від сеї брами, Пекарською вулицею в гору і скрутив у одну з бокових вуличок до Личаківської. Поліціант, що стояв на розі тої вулиці, бачучи військового в таким швидкім бігу і догадуючи ся, що стало ся щось таке, що вимагає його інтервенції, зачав бігти до него. Бачучи його наближене капітан що духу загнув у бокову, темну вуличку Францішканську і зачав бігти горі нею.

— Пане! Пане! Зачекайте! — кликав за ним поліціант, поховзнувши ся і чуючи, що не догонить утікача. Та капітан не

чув його поклик. Поліціант зачав свистати, звертаючи увагу інших стійкових на таємного втікача, та інших стійкових не було так близько і свист пройшов без відгуку. Тимчасом капітан вибіг на вулицю Куркову. Йому заперло дух. Зупинився в темній закутині, де ніхто в віддаленю яких десятих кроків не міг його доглянути, і віддихав, віддихав довго і силкувався знов навіязати перерване пасмо думок. Та сим разом їх напрям був зовсім противний, ніж попереду.

— А вона мене любить! І дітий любить. Видно се з кожного її руху, з кожного слова, з кожного листа. Любов і бездонне зіпсуйте чиж можуть жити в парі? І чи її зіпсуйте, чи ті її злочини справді так уже доказані? Упереджувала мене, щоб я не слухав сліток. Значить, і до її слуху мусіли вони доходити. Заклинала мене, щоб я виступив із армії. Дурень я, не розумів, чому вона се чинить! А тепер бачу. О, тепер мені ясно, коли удар упав, коли не можу вже вернути ся. Хотіла вирвати мене з того болота, з посеред тих людей відірваних від життя, привиклих до дармоїдства, зіпсованих, що ширять і довкола зіпсуйте. А може знала навіть про конспірацію, про змову сплетену на мою загибель. Її нервовий напад, тривога за дітий, горячкове благане, щоб я подав ся на пенсію. — О, сліпий, сліпий, що я не достеріг сего всего відразу! За мене вона тривожила ся, бажала мого щастя і супокою! Та чому ж мене не освідомила? Чому не сказала мені виразно, що й до чого воно йдеть ся? Чому? О, розумію, розумію! Занадто добре знає мою вдачу, дурну, уперту, повну пересудів і підлих підозрінь! Знала, що я би не няв їй віри, що я підозрівав би її Бог зна за що. Думала, що її удасть ся протягти діло, підготувати мене до гіркої правди. Але я дурень усе попсував. І маю тепер за се! О Боже, дякую тобі, що Ти своєю рукою відіпхнув мене від тої брами, від того порога, через який переступивши перед хвилиною я міг би був зробити ся Каїном, допустити ся вчинку, якого б я сам собі ані тут, ані в будучому житю не міг був ніколи дарувати!

Буря минула. Вихор прошумів. Любов до жінки і сімї, віра в її любов і доброту, віра в благородність людської душі показала ся сильнішою в капітановім серці від тої бурі, перетривала страшенну навалу, вийшла з неї переможцем. Він успокоїв ся. З цілої тої внутрішньої бурі лишило ся тільки почуте великого жалю до людей — низьких, завидющих, зловстих, що оббризкують піною своєї зависти те, що стоїть

високо по над рівнем їх моральности. Лишив ся у него благородний гнів, обурене, особливо на Редліха, на приятеля, котрому він так щиро вірив і котрий так огидливо надужив його довіря. Капітан почував тепер, що коли завтра стане супроти него око в око і коли противник при першій вистрілі не повалить його трупом, то його рука певно не дрогне, його пімста за зневажену святиню його домашнього огнища буде рішуча, повна і неминуча.

Біте годинників, що продзвонили першу годину, перервало хід його думок. Перша година! Так пізно! Анеля десь там же, турбуєть ся! Болюче чує ворухнуло ся в серці капітана. Любив її в тій хвилі над жите, над усе в світі, над свою честь. Та разом з тим почував, що бачити її тепер не може, не повинен. Сім годин відділяло його ще від хвилі, що мала рішити для него, чи жите, чи смерть. Поєдинок з Редліхом був неминучий. Відкликати його — про се не могло бути ані думки. А бачити ся з Анелею, се могло довести до захитання сеї постанови. Ні, ні! Він завтра мусить бути спокійний, сильний, приготований на все, в порядку зі своїми думками і почуттями. Стріча з Анелею і з дітьми могла б усе розстроїти. Коли лишиться живий, то й так побачить їх завтра і ощадить їм кількох годин тривоги і непевности, а коли згине, га, то й так досить вчасно вони про се дізнають ся!

Глибокий біль здавлював його серце, коли подумав, що може згинуть не бачивши вже тих, що їх любив так горячо, що для їх чести і доброго імени наражував своє жите. Смерти не бояв ся. На полях битви йшов сміло поперед свого відділу, додавав відваги воякам, жартував зі свищучих куль. Тільки свідомість, що може згинуть там, серед чотирьох стін стрільниці, так близько жінки і дітей, а надто так несподівано для них, відчуване їх болю, їх сліз, їх важкої сирітської долі по його смерті різало його серце. Та він відганяв від себе ті тоскливі думки, силкував ся вкріпити в собі віру, що противник або не стане на поклик, або перед боротьбою відкличе свою клевету, або в кінці почувавши свою лиху справу хибить. Уважав сей поєдинок божим судом між ним і клікою нікчемників, що з якоїсь невідомої причини сприягли ся на його згубу. Оджеж Пан Біг знаючи його правоту і невинність не допустить, щоби підлота і інтрига величали ся перемогою.

Так роздумуючи йшов помалу здовж Губернаторських Валів, в низ, прямуючи до ринку. А вийшовши на ринок, де не зважаючи на пізну пору і погану погоду пересували ся ще

тут і там постаті налогових гостей трактирних і шинкових, одні одинцем і непевними кроками чимчикували до якоїсь неясно означеної мети, другі сунули купами, серед голосної розмови і ще голосніших сміхів, капітан почув голод і втому. Перша його думка була пійти до першої ліпшої отвореної пиварні або реставрації. Вже вступив до одних сіний, що вели до реставрації, та нараз зупинився і поспішно вийшов назад на ринок. Пригадав собі, що в кождім таким локалю в теперішній хвилі застане більшість гостей військових, офіцерів. Бачити ся з ними, витати ся, розмовляти не потрафив би тепер ні за яку ціну. А хто знає, може би мусів зносити ще нові наруги і пониження, що могли би знов позбавити його супокою, здобутого з таким трудом. Ні, ні! Ні за що в світі не вступить до реставрації! І оминаючи старанно стрічу з усякими воєнними, що тут і там мотали ся в тих крикливих і сміховитих купках, капітан пійшов до Англійського готелю, велів подати собі комнатку, принести вечерю і бутельку вина а також кілька аркушів паперу, перо і чорнило і покріпивши ся засїв писати прощальні листи до жінки і до дітей.

Анеля по виході мужа чула ся зовсім супокійною і навіть почувала якусь радість. Була переконана, що капітан пійшов до команди подати просьбу о димісію і її аж лекше робило ся на душі при думці, що вже завтра, позавтра, за кілька день він буде міг скинути з себе той мундур, що колись робив його для неї таким принадним, а тепер видавав ся їй страшним, важким мов кайдани. Знала, що сей мундур накладає на її мужа різні тяжкі і небезпечні обовязки і їх власне лякала ся найдужче. Знала також, що коли не для кого иншого, то бодай для сего мундуру він мусить бувати в товаристві инших військових, а яке небезпечне може бути се товариство, се показало ся дуже ярко на недавній Редліховій візиті. При самій згадці про сю візиту дрож пробирала Анелю. Той дурний, деревляний стовп! Чого він мусів улізти? І чому не міг у свій капустяний голові знайти крихітку чемности, але від разу підвів ся на задні лаби, як подразнений медвідь? О, ненавиджу його! ненавиджу їх усіх! — крізь затиснені зуби шептала Анеля, пригадуючи ту важку атмосферу, яка залягла була в ідальні по Редліховім відході, і той холодний піт, що обливав її тоді, і ті надлюдські зусилля, з якими вона силкувала ся опанувати своє зворушене і показати ся мужеві зовсім свобідною і наївною. Та Богу дякувати! Компромітація з боку таких людей як отсей Редліх уже не довго буде її загрожувати.

Силою своєї волі і своєї любови до мужа вона відсуне сей Дамоклів меч. Її чудові очі горіли полум'ям правдивої радості при думці, як то вони обое з мужем вийдуть геть звідси, геть, на село, десь у глухий гірський закуток, до свого дворики, на свій ґрунт, де вона буде могла відітхнути свobodно і забути все минуле, вирвати з корінем із душі ті страховини, через які тут мусіла переходити, і вся, вся без поділу віддасть ся своїй любови, своєму домашньому огнищу.

Елястична, як звичайно бувають повнокровні і енергічні натури, Анеля швидко вимела зі своєї душі всі прикрі і важкі вражіння нинішнього дня і живо вештала ся по помешканню занята своєю щоденною роботою. Переглянула одежі дітей, тут щось залатала, там пришила ґузик, там знов веліла служниці вивабити пляму. Антось незабаром прийде — треба прилагодити каву і підвечірок, подумати про вечерю. Тимчасом прийшли діти зі школи вносячи до помешкання освіжаючу хвилю веселих голосів, сміху, і щебетаня. Анеля помогла їм пороздягати ся, сама розмовляючи і сміючи ся з ними як дитина, дала їм їсти, а потім переробила з ними лекцію кімнатної гімнастики. Потім засадивши їх за книжки сама пішла до кухні, щоби допомогти Марині прилагодити каву.

Антось не було. Певно генерал, що любив його дуже, дізнавши ся про його намір виступити з армії, запросив його до себе і силуеть ся вибити йому з голови сю думку, обіцяючи швидкий аванс, підвисшене пенсії... Щож, підвисшене пенсії без сумніву була би не кепська річ. Аджеж вони зовсім не можуть числити себе до заможних, хоча наслідком її старань і заходів не належать до таких дуже вже вбогих. О, вбожество, недостаток, се були фурії найстрашнійші для неї в життю! Щоби закляти ті фурії і вдержати їх з далека від свого домашнього огнища, на се вона посвятила так багато... так багато! Антось навіть понятя не має про се і дай Боже, щоби й ніколи не дізнав ся! Він любить її горячо, пристрасно — пізнала се від разу. Він вірить в неї, бачить її любов і певний, що вона йому вірна, ані на хвилину, навіть думкою ані мрією не зломала записяженої йому вірности. А все таки сей прямодушний, сентиментальний Антось... Коли би він дізнав ся про все, то хто знає, що би то було!... Хто знає, чи він би...

Анеля похитала головою, не хочучи додумувати до кінця сеї думки. Що там! Я була йому вірна і се додає мені сили. Я не зломала свого слюбу, значить, із сего пункту не може робити мені ніякого закиду. А тамте инше... проче.. ну, се ще

хто знає як уложить ся. На се ще можна задивляти ся з ріжних становищ. Коли б тільки виграти на часі! Колиб тільки зі Львова, з сего товариства, з сего окруження, а там якось то воно буде!

Минула шеста година, Антось не приходив. Певно хтось з висших офіцерів запросив його на гербату і на розмову і він не міг ані відмовити ся ані швидко викараскати ся. Випила з дітьми каву і дозволила їм бавити ся. Та діти випросили ся до кухні, де Гриць, з котрим Михась був дуже заприятелювався, зладив для него маленький столярський варстат, то б то на разі вчив його обходити ся з долотом і свердликом. Цеся також не хотіла лишити ся позаду за братіком і хоча Мариня силкувала ся вмовити в неї, що панночці не яло ся займати ся такою роботою, все таки взяла ся також до діла і за годину обоє в дощечці, яку їм дав Гриць яко матеріял, понаверчували стілько дірок, що виглядала мов решето. А поки діти працювали, Гриць сидючи на лавці і курячи люльку, розповідав не так їм, як радше Марині, про дивні пригоди свої і пана капітана в Боснії, про гірських розбійників і повстанців, про Турків і Туркинь, про мечети і старосвітські будівлі, про тамошних мужиків, про гори і плоди тамошнього краю. Як мужика се власне його найбільше зацікавлювало, і з його широкого, добродушного лица, прикрашеного невеличким чорним вусом, можна було вичитати щире внутрішнє задоволенє, коли бачив, що й Мариню зацікавлюють ті річі, що вона з добрим розумінєм і вподобанєм розпитує його, як там живуть і працюють і поводять ся тамошні люди.

Анеля тимчасом нудила ся в покою. Що се значить, що Антось не вертає? Недобрий! Отсе тільки другий вечір проводить у Львові і вже починає занедбувати її. Ломала собі голову, де він тепер міг бути, з ким розмавляє і про що? Впадала на різні здогади і сама опрокидала їх. Тільки від одної комбінації відскакувала її фантазія, щоби він міг тепер бути в касині. Не знати чому, але їй твердо вірилось, що сьогодні Антось там не піде. Взяла в руки якусь роботу і сиділа ні про що не думаючи, тільки ловлячи слухом кожний гук, кожний стук, кожний шелест, що долітав із сінний, завсїгди думаючи, що се він іде і завсїгди розчаровуючись. Завидувала своїм дітям веселої забави в кухні і кілька разів поривала ся йти до них, а все щось зупиняло її. А нуж, Антось прийде! Малювала собі в уяві його постать у дверех, його рухи, його

голос, як її витає, цілує, перепрошує, як своїм звичайним способом відпинає гузики плаща, покидає се занятє і цілує її в руку, потім обтріпує шапку зі снігу, потім знімає плащ, поправляє лямпу на столі, потім бігає по покою оповідаючи щось і живо гестикуючи, потім бігає по покою оповідаючи тепер пригадує собі, що треба відперезати шаблю. Добрий, любий, простодушний, золотий чоловік! Літа пробуті в Боснії труди і невігоди майже зовсім не змінили його. Навіть покращав, дозрів, лице загоріло троха, та зрештою лишив ся такий як був.

Анеля марила на яві, недвижно сидячи при столі з прижмуреними очима і солодко всміхала ся до своїх мрій. Ті мрії перервало легеньке стукане до дверей. Анеля схопила ся сполошена з крісла і озирнула ся довкола, неначе шукала помічи або криївки. Та небезпеки не було ніякої, а натомість знов дало ся чути легеньке, несміле стукане до дверей.

— Прощу вийти! — промовила піднесеним голосом Анеля.

Несміло ввійшла старша вже жінка обвита хусткою. Анеля в першій хвилі не пізнала її.

— Слава Ісусу Христу! — мовила жінка кланяючи ся.

— А, Шимонова! — скрикнула Анеля. Шимонова, се була служниця Юлії, вдова по якимсь шевським челяднику з Делятина чи Надвірної. — А вам що стало ся, що ви загостили до мене?

— Пані мене післали. Ось тут лист для пані капітанової, — мовила Шимонова, кладучи на столі перед Анелею маленький візитовий білет заклеєний в коверті.

— Юлія пише до мене? — здивована запитала Анеля. — А се що таке? Чи хора, що не може прийти?

— Ні, прошу пані, не хорі. Певно там у листі витолковує. Нехай пані будуть ласкаві прочитати. Моя пані казали мені зачекати на відповідь.

Анеля ніжечками розкріла коверту Юлії. В білеті було написано ось що:

„Дорога Анельцю! В сій хвилі довідую ся про діло безмірно важне для нас. Не можеш собі виобразити, що стало ся. Конче треба нам обом зійти ся і порадити ся, що маємо діяти. Я була би вже прибігла до тебе, бо сама мало голови не страчу, та по тій дурацькій сцені при обіді бою ся здібати з твоїм чоловіком. Шаную його дуже, та бою ся його ще дуще. Напиши мені — або радше ні, не пиши нічого, а от сей білетик кинь до печі. Тільки скажи Шимоновій, чи і коли можу прий-

ти. Хоч би тільки на хвилиночку. Твоя Юлія”.

Зачудоване у Анелі дійшло до найвисшого степеня.

— А що се за відомість, про яку згадує Юлія? — скрикнула мимоволі.

— Не знаю, прошу пані, — відповіла Шимонова.

— Хто там був у неї? Хто міг сказати їй щось таке важне?

— Не знаю, прошу пані. Ріжні панове бувають.

— Ідть Шимонова до дому і скажіть своїй пані, нехай зараз сюди приходить, — говорила Анеля і давши Шимоновій двацятицентівку, вивела її за двері.

Тепер трясла нею пропасниця цікавості. Просила Бога, щоби Антось забавив ся поза домом ще з годину, щоби не застав тут Юлії. Глянула на годинник — була сема година. Сіла і силкувала ся думкою супроводити Шимонову в її вандрівці до дому. Ось вона шлапає по болоті вулицею Чарнецького, на Бернадинську площу, переходить коло прилавків, на яких Бойки продають овочі, скручує на Галицьку, а з сеї на ринок, переходить коло ратуша, півперек ринку на Домініканську, а відси на Вірменську. І як таки ся стара ніколи не може йти просто вулицею Чарнецького на Губернаторські Вали, а відси на Домініканську вулицю! Найменша подоба ліса в ночі наповнює її непоборимим страхом і вона волисть робити величезне коліно, накладати в двоє більше дороги, ніж пройти попід деревами плянтації. Анеля проклинає сю дивну боязливість Шимонової, що повстала у неї ще в дитинячій віці. Мавши що ледво десять літ, ішла з матерію в ночі через лісок; обох їх напали якісь драбуги, страшним способом за мордували її матір, а вона не памятаючи з переляку, що з нею дієть ся, скочила в гущавину і зарила ся в купу хворосту, в котрім зімліла і на пів мертва пролежала кільканайцять годин, поки її другого дня не віднайшли і не витягли з криівки. Від того часу Шимонова не може вечером пройти через ніяку плянтацію, де росте при купі бодай кілька дерев або корчів. Та тепер вона вже мусить бути дома. Вже Юлія одягаєть ся, вже йде, поспішає простою дорогою, за хвилю буде у неї, скаже їй, що там таке стало ся...

Анеля почувала, що її несупокій чим раз більше змагаєть ся. Ануж прийде Антось! Ануж застане тут Юлію в таку пізну пору! Пізна пора? Адже ще нема осьмої! Щоби побороти неясну і нічим неоправдану тривогу, Анеля встала і пішла до кухні.

— Ну, діти, час вам іти спати! Завтра рано мусите йти до школи.

— Ще троха попрацюємо, мамочко! — скрикнув Михась. — Ади, який рівний жолобок! Се я такий видовбав!

— А я вивертїла отсе колїсце з самих дірочок, — ади яке гарненьке! — скрикнула Цеся.

— А хтож вас сього навчив?

— Гриць! — хором скрикнули діти, показуючи на Гриця, що коло стола стояв випростований перед панею капітановою, мов перед яким генералом, тільки що в одній долонї держав люльку затуливши її дискретно, а по широкім лиці розїляв ся добродушний усміх.

— Ну, гарно, гарно, — мовила Анеля, — та все таки пора вам іти спати.

— А мамочка також з нами піде спати? — питала Цеся складаючи сверлик і обтріпуючи свою спідничку з трачиня.

— Ні, моя дитино. Я ще мушу підїждати, як прийде татко.

— А деж татко пішов?

— Деь пішов до пана генерала,—не надумуючи ся сказала Анеля.

— А швидко верне?

— Не знаю, моя дитино. Та я мушу зачекати на него. Може прийде голодний, то треба буде дати йому їсти.

Розмовою про батька Анеля вивабила дітий з кухні. Пороздягала їх і повклала спати. Хотїла лишити їх, та Цеся, вже лежачи в ліжку, зупинила її, вхопила її за руку і почала цілувати.

— Ні, мамочко, не йди ще! Розповідай нам деько про татка!

— Щож я вам буду розповідати про него?

— Який він добрий. Ти знаєш, нам Гриць розповідав про него такі гарні історії!

І Цеся прижмурила оченята любуючи ся самою згадкою тих історій.

— Якїж то історії? — запитала Анеля.

— Розповідав нам, як то в однім місті було велике стрїляне і рубане: людей рубали, мамочко! і вогонь був, дома горїли.... страх! А перед одним таким горючим домом стояла купа Турків, а наші на них нападали, а вони стрїляли до наших, а наші до них, поки їх всіх не повистрїлювали. А коли вже Турки всі попадали, а дїм з верху починає валити ся, бацьуть наші, що з вікон того дому хтось ще стрїляє. Наші хо-

тіли також стріляти до вікон, але татко крикнув: „Стійте, се жінки”. А наші кричать: „Нехай згинуть”! А вони стріляли до наших, поки не вистріляли всіх наботів. А тоді й стрільби повикидали через вікно. А татко говорить до Гриця: „За мною, Грицю, бо ті бідолахи погинуть в вогни!” Побігли до того дому, виломали двері, а ті Туркині думали, що їх хочуть мордувати і кинули ся на них з ножами. Та татко вирвав одній ножа з руки а Гриць другій, а третя тимчасом сама себе підрізала. А дві вони винесли з пожару. І ледво вийшли, завалила ся стеля тої кімнати і та третя Туркеня там згоріла.

Михась оповідав сю історію живо, задиханий, очевидно гордячись, а Цеся все ще прижмурюючи оченята тільки оханем висказувала свій подив. Анеля не могла очий відвести від дитий і любила ся ними не менше як вони Грицевим оповіданем про гарний поступок їх батька.

— Ну, спіть уже, спіть! — мовила в кінці. — Завтра вам татко сам розповість ще красшу історію.

— Ах! — шепнула Цеся смакуючи вже наперед се оповідане.

— О, красшої вже не розповість! — мовив поважно Михась. — Гриць говорив, що отся найкрасша.

Анеля засміяла ся; поцілувавши дитий відійшла до свого покою. Після теплої, любої атмосфери дитячого щебету і дитячої любови тут знов обхопила її холодна атмосфера тривоги, непевности і очидання. Анї мужа анї Юлії не було. Вже доходила девята. Що се може значити; Анеля сіла і знов хотіла зайняти ся своєю роботою, та пальці її тремтіли, думка не могла в спокоїти ся тай увага скупити ся як слід. Покинула роботу і сиділа надслухуючи. Туркіт фіякрів, гучна хвиля міського вечірнього житя довкола, якісь уривані окрики, шматки речень якоїсь вуличної сварки, тяжке чалапане якихсь кроків на сходах, що звільна зближали ся а потім знов віддалювали ся на висший поверх, усе те мов у калейдоскопі мигало в її мозку, вкидаючи її моментально то в нервову дрож, то в тупе почуте одностайного напруження, то в мелянхолійну резигнацію.

Мінута минала за мінутою, чверть години за чвертю. Вже пів до десятої, три чверти. Анеля ходить по комнаті, визирає через вікно на вулицю. Темно. Хвиля вечірного міського житя, почала звільна втишувати ся, та чим більша тиша залягла довкола, тим ваще, незноснійше робило ся у Анелі на душі. Трівога за мужа і неспокій викликаний Юльчиным білетом

побільшували ся раз у раз. Вона не могла вже й подумати про котру небудь із сих справ, шарпала ся немічна мов кіт завязаний у місі, і ся внутрішня неміч боліла, пекла її страшенно.

Війшла Мариня і запитала, чи пані будуть самі їсти вечерю.

— Ні, не хочу, — відмовила Анеля. — А ви з Грицем вже повечеряли?

— Уже, прошу пані, Гриць пійшов до касарні спати.

— То йди і ти спати. А вечерю для пана постав до рури. Я зажду на него.

Мариня відійшла. Анеля сама не знаючи по що висунула з комоди шуфляду і почала перебирати білизну. В тім застукано до дверей, сим разом швидко, з натиском. Анеля підскочила і перелякала ся мов злочинець зловлений на горячій вчинку. Хотіла промовити „Прощу!” та не могла видобути голосу з горла. Та не дожидаючи її запросин двері відчинили ся і ввійшла — ні, вбігла, влетіла тельмом Шимонова. Лице її було перекривлене безмірним переляком, хустка в неладі закинена на плечі, голова відкрита і припорошена снігом. Стара жінка важко віддихала, хапала себе за груди і за горло і робила якісь розпучливі знаки руками і головою, заким могла видобути голос із уст.

— Ради Бога, Шимонова, а вам що таке? — скрикнула Анеля, що пізнавши Шимонову швидко успокоїла ся і придивлялась їй радше з зачудованем, ніж з переляком.

— Ох, ох, — стогнала Шимонова, безсильно падучи на крісло. — Не можу!... Ласкава пані... Я бігла.... що духу... через плянти...

— Ха, ха, ха, ха! — голосно зареготала ся Анеля. Так ось чому ви такі перелякані! А! Шимонова йшла через плянти! Ха, ха, ха, ха! О мій Боже! І щож то Шимонову спонукало до такого страшенно нерозважного кроку? А я думала, що що найменше половина Львова запала ся. Але деж Юлія? Чому вона сама не прийшла?

Шимонова, що ще не зовсім охолола з переляку, знов розпучливо замахала руками.

— Ох, не можу! — стогнала. — Не можу!... Ласкава пані!... Тут мене... дусить, ось тут! — додала вказуючи на горло.

— Випийте отсе, — мовила Анеля подаючи старій добру чарку вина. — Може вам полекшає.

Тремтячими руками взяла Шимонова вино і вихилила

чарку. Напій очевидно зробив її полекшу. Віддихнула глибоко раз і ще раз і — почала плакати.

— Ох, нема вже моєї пані! — мовила заходячи ся від плачу. — Нема наших панночок! Нема нікого, нікого!

— Що Шимонова мовить? — зачудувана, ще нічого не розуміючи питала Анеля. — Нема їх? А деж вони поділи ся?

— Забрали їх! Усіх забрали.

— Хто забрав?

— Поліціанти. Прошу подумати: приходжу до дому від пані капітанової, дивлюсь, а перед дверми щось зо п'ять фіякрів, при дверях поліціанти, під вікнами поліціанти, на сходах поліціанти, а в помешканю ціла руїна. Комісарі, ревізори, крик, плач, перешуковують шуфляди, все поперевертане, панночки бліді, тремтять з переляку і одягають ся. Кілька панів, котрих ся орда застала у нас, стоять як самі не свої. А моя пані сидить бліда як труп, мокра — видно, що була зомліла і мусіли її відливати водою. Ледво я ввійшла, зараз комісар до мене, хто я така, що тут роблю? Ох, ласкава пані, від коли жию, ще ніколи не зазнала такого страху!

Анеля слухала тих слів мов нежива. Відомість про арештоване Юлії оголомила її, відняла їй можливість вражінь і почувань. Не чула ані болю ані переляку, нічого. Видалось їй, що нараз все довкола неї щезає, вся дійсність розвіває ся як імла, люди з цілою безконечною замотаниною своїх відносин пропадають, дім, місто, ціла земля щезає до разу, і сама вона легесенько, мов макова зерниночка кинена в пропасть щезає десь у безодні, розпливає ся в нівищо. Ще тільки одна тонесенька ниточка держить її завішену між небом а безоднею, а ся ниточка, се голос Шимонової, тремтячий, слабосильний, що долітає десь немов із безмірної далечини.

— Я заразїснько хтіла тікати геть, — мовила Шимонова, — та не пустили мене. Потім перешукали всі мої річи, але не знайшли нічого. Потім веліли мені одягати мою паню, що була холодна як труп. Тай наплакалась я над нею, поки її зібрала, немов отсе маю класти її до труни! А вона небога під моїми слізми троха очуняла тай мовить до мене:

— Не плачте, Шимонова! Маю в Бозі надію, що се нещасте минеть ся.

А потім, коли на хвилю нікого з поліціантів не було близько коло нас, вона шепнула мені до вуха:

— Нехай Шимонова зараз побіжить до Анелі — ая, ая, так таки мовила, сердешна: до Анелі! — і оповість її все. Мо-

же вона через свого мужа або через когось іншого здужає зробити щось для мене — і для себе. Так додала виразно: і для себе. А якже! Я поцілувала її в обі руки, коли її брали до фіякра. І панночок усіх забрали. Дві лежали хорі, то й ті мусіли поодягати ся і їхати до поліції. Тільки мене саму лишили. О Боже, Боже, що то ще буде зо мною!

І Шимонова знов заплакала, від часу до часу втираючи очі фартушком.

Анеля все ще сиділа недвижно, з очима широко витріщеними, вдивляючи ся в один кут покою, з устами на половину отвореними, без ніякого виразу на лиці, а навіть з відтінком якогось дивного усміху на устах. Зрештою Шимонова занята власною особою і пригодою своєї пані не звертала особливої уваги на Анелю, а виплакавши ся і обтерши сльози встала з крісла.

— Піду вже, прошу ласкавої пані, — мовила кланяючи ся Анелі. — Я своє зробила, а тепер мушу поспішати до дому. Я там, ховай Боже, усе позамикала на ключ, та все таки треба йти. Тепер я сама однісінька. Цілую ручки ласкавої пані! Дякую красенько за покріплене,

І справді поцілувавши Анеліну руку, що безвладно простягнена лежала на столі. Шимонова пішла бажаючи ласкавій пані доброї ночі.

Анеля не встала, не порушила ся, не глянула в слід за нею. Сиділа як з каменя витесена. Минали мінути, квандранси, години, а вона сиділа тай сиділа недвижно. Тільки рівний, спокійний віддих показував, що се не статуя, а жива людина. І коли би капітан, що власне в тім часі при брамі камениці шарпнув за дзвінок а потім сам з собою зводив важку внутрішню боротьбу, був в тій хвилі війшов до покою і свою шаблю, ще в Боснії виострену, затопив у її груди, то її смерть була би тільки незначучим і нечутним переходом із теперішнього отупіння в вічне і цілковите одубіне, була би спокійним і несвідомим перепливом із тихої пристані на безбережний, незглубимий супокійний океан.

Аж десь коло першої години сей стан змінив ся о стільки, що Анеліні повіки склепили ся помалу, її голова склонилася на стіл, а рука несвідомим рефлексійним рухом підсунула ся під нахилене чоло. Анеля заснула. В такім положенні застала її рано при горючій лямпі перелякана Мариня.

IX.

В готелевій кімнаті було ще темно. Капітан спав. Сильне стукане до дверей розбудило його.

— Хто там? — скрикнув капітан.

— Се я, кельнер, — відізвався голос за дверима.

— Чого хочеш?

— Пан капітан веліли збудити себе о сьмій.

— А хіба вже сема?

— Так є.

— Добре, добре. Дякую тобі.

— Може пан капітан чого потребуєть?

— Принеси мені каву так за пів години. І рахунок!

— Рад служити пану капітанови.

Капітан встав, умився і почав одягати ся, звільна, спокійно. Хоч спав не сповна три години, то все таки чув себе покріпленим на силах. Без ніякого особливого зворушення взяв написані вчора листи, що лежали на столі, і сховав до бокової кишені вафенрока. Потім випив каву, закупив цигаро, заплатив і вийшов з кімнати.

Було три чверти на осьму. Сніг усе ще порошив. На дворі стояла ще сіра сутінь. Небозвід видавався тісним і немов величезний капелюх насунений на чоло змінював, маскував фізіономію міста. Все виглядало меншим, якимсь дрібним, незначучим. Рух на вулицях Львова був ще слабкий. Головний контингент прохожих становили діти, що поспішали до шкіл.

— І мої діточки десь ідуть до школи, — подумав капітан і нараз страшенний біль прошиб його серце. Пекло, що вчора, бачилось, було втихомирено, тепер заворушило ся на ново. Хоч і які зусилля робив над собою, щоби тепер в тій хвилі відігнати від себе думки про дітей і жінку, то все брєніли і шпигали його жалами.

— Щоби їх хоч раз ще побачити, хоч здалека! — думав капітан слідячи очима кожду купку переходячих дітей. — Хто знає, може то вже останній раз! А вчора виходячи я на-

віль не поцілював їх. Не натішився їх видом, не напоїв душі їх щебетанем. Бідні мої діти! Що то буде з вами, коли я згину сьогодні!

Сльози закрутилися у нього на очах. Та безмірним напруженням своєї волі капітан відігнав їх. Власне переходив з Маріяцької площі на Галицьку, коли почала бити осьма. Прискорив кроку. В протягу п'ятих мінут мусів бути на стрільниці, на умовленім місці, а то ще кусник дороги. Скрутив на вулицю Галицьку, відси на Собеського, вийшов на Губернаторські Вали і направився на Куркову, при котрій знаходиться міська стрільниця. Велика саля стрільниці, в тім часі звичайно пуста, була вибрана місцем поединку.

— Спізнюся о цілі три мінuti! — подумав капітан поглядаючи на годинник. — Вони там певно вже чекають. Подумують, що я струсив. Та нехай собі думають що хочуть. Покажу їм, що з кашею зісти себе не дам.

Хотів прискорити кроку, та зусилля його були даремні. Якесь ослаблене опанувало його. Той кусник дороги від рога намісництва до стрільниці видався йому безконечно довгим і важким. Не почував страху, був повний резигнації, спокійний, а про те його ноги тяжіли мов олов'яні. Обмірковував, де має вимірити, в груди чи в голову. Почував, що його рука буде певна і не затремтить, знав, що трафить його неохибно, коли сам швидше не буде трафлений. Мірячи в голову легше хибити, та трафний вистріл звичайно буває смертельний. Що поединкові правила велють мірити в груди, се його мало обходило. А яких то правил держалися його вороги, клеветники? Мірячи в груди легше трафити, та трудніше поцілити смертельно. Хиба валити троха низше, в сторону жолудка і засудити противника на смерть по довгих, лютих муках? Ні, перед такою думкою жажнувся капітан. Убити Редліха відразу, на місці, — так! Се буде чесно, сего домагається його честь, а радше те почуте пімсти і обурення, що жевріє на дні його душі. Але засуджувати його на кількоденні муки і аж по них смерть — ні! Аджеж він — чоловік, не кат! Аджеж Редліх ще вчора був його другом!

На площі перед казармою званою по старому „Гаймарктс-касерне" кілька компаній піхоти відбувало звичайні вправи в машерованю, робленю карабіном і стрілянню без набоїв. Салютували йому, коли переходив поуз них. Якесь тоскливе почуте заворушилося в його душі на вид тих людей уставлених у два ряди, з лицами червоними від морозу і втоми, в

чоботях забрисаних болотом розробленим із снігу, що роз-
таяв під їх ногами. Йому пригадала ся з гімназіальної лекту-
ри латинська формула „Морітурі те салютант”; та він усміх-
нув ся гірко, коли подумав, що сим разом було би відповід-
нійше змінити сю формулу і сказати: „Морітурус вос салю-
тат!”

— За пів години змінить ся фізіономія сеї площі не до
пізнання! — думав дальше капітан. — Будете мати довший
„Рут” бідні хлопці. Он там, з тої брами, перед котрою з най-
невиннішим у світі видом, курячи цигара і побрязкуючи шаб-
лями, проходжують ся два офіцери (цікавий я, чиї то секун-
данти?) — з тої брами винесуть одного з нас з розтрісканою
головою або з простріленими грудьми, забризканого кровю,
зі звислими безвладно в низ руками. Певна річ, що кількох з
поміж вас покличуть і велять вам нести сей тягар. А кільком
іншим велять приготувати санітарний фургон. Там всадять
трупа, щоби ніхто не бачив і завезуть до трупарні військового
шпиталю. І їхатиме той фургон через місто, багатолюдними
вулицями, сотки людей минатимуть його, і ніхто з них навіть
підозрівати не буде, що ось тут поуз них їде труп. Моя жінка
пройде обік него шукаючи за мною, гнівна на мене, невиспана,
і навіть через думку їй не перейде, що в тім безобразнім жов-
тім фургоні, в тій великій скрині сховано холодний уже і за-
костенілий труп її мужа. І ліпше, що так воно станеть ся!

В таких чорно-трагічних думках потонувши дійшов ка-
пітан в кінці до брами, що вела до саду перед стрільницею.
Офіцери, що патрулювали перед брамою, привитали його
чемно, але холодно.

— Редліх уже є, — мовив один із них. — Секунданти і
лікарі також вже там.

— А ви хто такі? — запитав здивований капітан.

— Нас просили пильнувати тут, щоби ніхто вам не пе-
решкодів, — мовив офіцер.

— Будьте такі добрі і залагоджуйте швидко свою гоно-
рову справу, — додав другий усміхаючись. Нам тут холодно
і час уже на снідане.

Капітан не відповів на се нічого. Усміх і слова сего офі-
цера видались йому цинічними.

— Йому пильно на снідане! — думав з якимсь гірким по-
чутем. — А що між отсею хвилию а його сніданем трісне одно
людське серце, пропаде одно жите, буде зруйноване істнова-

не одної сімї, се для него байдуже. Се гонорова справа, котру чим швидше, чим основнійше, значить, чим з більшим розміром знищення залагодить ся, тим ліпше.

Сад перед стрільницею був пустий і мертвий. Обголені з листя каштани і ясені підносили свої сірі гиляки до сірого неба. На грубших конарях і на пнях лежали смуги і шапки свіжого, вогкого снігу. Вся земля покрита була снігом. Тільки від брами до головного будинку, де була саля, видно було стежину престопану ногами кількох людей. Сторож, що жив у боковій офіцині, одержавши рано відповідну суму гроший і знаючи вже до чого воно йдеть ся, тихенько забрав ся до міста, щоби не бути нічого свідком. Його жінка вештала ся по своїй тїсній комнатці, щось там морквасячи. Се була жінка дуже спокійна і певна: не цікава ані крихітки на те, чого не бачила, а чути не могла того, що буде діяти ся в великій салі, а хоч би там і з гармат стріляли, бо була глуха як пень.

Капітан повагом, осторожно йшов сею стежиною під гору, звільна підходив на сходи, що вели до головного входу стрільниці. Силував ся уявити собі в душі почуття засудженого, що вступає на шафот. Він числить ступні, придивляє ся дошкам шафоту, звертає увагу на вишибнутий сук, на погано вбитий кілок — дуже спішно діяло ся тєслям! — на лисини суддів, що стоять онде з боку, на лица, вуси і одежі публики, що стовпила ся довкола кордону, силкуєть ся відгадати, чи дуже холодно онтому парубчакови, що голими руками держить ся поручя балькону, і що собі думає та дама, що стоячи за ним своїми повними грудьми вигідно положила ся на його плечах. Все те бачить, підглядає і сквапно нотує в своїм умі той нещасливий, стараючи ся на силу того тільки не бачити, не завважувати і нотувати, що стоїть ось тут перед ним, — страшенне, грізне і неминуче, що дожидаєть ся його самого і за кілька минут, за минуту, за пару мертвих секунд ухопить його у свою пащеку, здавить, схрустає, розмеле його в своїх кровавих зубах. І уявляючи собі положене сего нещасливого, капітан відчував, що й його власне положене в сій хвилі було дуже подібне до него. Стояв при дверех, що вели до салі. Ще раз озирнув ся бажаючи уловити оком і заховати в душі як найбільше світла, простору, але мізерний зимовий краєвид і того йому поскупив. Не було що ловити! Стиснувши уста капітан спокійно відчинив двері і війшов до салі.

Ще з за дверий почув голосні розмови і веселі сміхи офі-

церів присутніх у салі. Забавляли ся своєю, немов зібрані на балъ дожидаючи танцю. Та коли він показав ся в дверех, усі нараз замовкли і зирнули ся на него. Більшість очевидно хотіла глянути рівнодушно і вернути ся, але нікому не вдало ся. Було щось в його постаті, в його лиці, що силоміць приковувало до себе їх увагу. Всі присутні немов остовпіли побачивши його. Очи їх зразу рівнодушні помалу висували ся з ямок, зімки розширювали ся з виразом переляку, неначе би в тій хвилі до салі увійшов не живий чоловік а якась страшна неземна поява.

— Добрий день! — промовив капітан салютуючи і з зачудованем позираючи по зібраних. Ніхто не відповідав йому і кілька секунд усі стояли в німим остовпіню. Тільки лікарі упрощені до асистованя при тій „гоноровій справі” і незнайомі з капітаном перервали сю йому сцену і почали вештати ся коло їх приладів та бандажів.

— Добрий день тобі, Редліх! — мовив капітан наближуючи ся до свого противника і подаючи йому руку. — Адже не відмовиш мені подати руку?

Редліх мовчки стиснув подану йому руку, а рівночасно відвернув лице і лівою рукою обтер сльози, що тисли ся йому до очей.

— Аджеж до вчора ми були приятелями? — мовив з мелянхолійним усміхом капітан. — Можемо й тепер бодай привитати ся по приятельськи, заким дамо слово пістоletам.

— Як ти ночував? — запитав Редліх переборюючи своє зворушене.

— Сяк-так, — відповів капітан. — Спав у готелі.

— Дома не був?

— А по що? Про такі речі з жінками ліпше не говорити. Як буде по всьому, то буде мати досить часу довідати ся про все.

— Ну, думаю що маєш рацію, — відповів Редліх і перервав дальшу розмову.

Капітанові секунданти наблизили ся до него, досить церемоніально подали йому руки, а потім один з них узяв його під рамя і попровадив у пустий кут салі, одалеки від групи зложеної з лікарів і Редліхових секундантив. Редліх стояв при вікні і пальцями тарабанив марша на шибі.

— Відповідно до бажаня колеги — мовив секунданти до капітана — уложили ми з противною стороною умовини поєдинку.

— А іменно? — запитав капітан.

— Ми домагалися найтяжших умовин. Пістолети, стріляне без бар'єри, дистанс десять кроків з правом для кожної сторони поступити підчас коменди о три кроки наперед і триразова виміна вистрілів.

— А противна сторона сперечалася?

— Секунданти ремонстрували, але очевидно в власнім імені. Ми обставали при своїм.

— А щож Редліх?

— Згодився на наші умовини без найменшого вагання.

— І добре так, — понуро мовив капітан. — І щож, швидко почнемо?

— В сій хвилі.

Секунданти віддалилися, щоби поробити приготування, а тимчасом капітан скинувши плащ і відперезавши шаблю, з байдужим видом придивлявся якійсь літографії, що прикрашувала голу стіну салі. Йому здавалося, що все се сон. Чув навіть якесь дивне роздвоєне в своїм нутрі: дізнавав такого вражіння, немов би той чоловік у військовій блюзі, з руками в кишенях, що так уважно придивляється літографії на стіні, се якась людина чужа йому, далека і нецікава, на котру його таємне „я” поглядає з боку з якимсь легеньким зачудуванням.

Тимчасом секунданти гомонячи стиха заходились коло приготувань приписаних традиційним поєдинковим кодексом. Два міряли дистанс голосно числячи кроки і крейдою по підлозі зазначаючи, де мали стояти і доки мали право зближувати ся оба суперники. Два інші, по одному від кожної сторони, набивали пістолети, поки тимчасом лікарі розкладали на столику бандажі і розставляли повідчинювані касетти повні хірургічних інструментів. Ідучи за прикладом капітана, Редліх також зняв плащ і відперезав шаблю. Інші були в плащах, бо в салі панував докучливий холод.

Понабивавши пістолети секунданти позначували їх, а потім поробивши такі самі значки на картках паперу позивали їх і вкинули до шапки. Суперники мовчки витягнули ті імпровізовані льоси — на сам перед визваний Редліх, потім капітан. Їм роздали відповідні пістолети. Се були великі офіцерські револьвери, нераз вже уживані в подібних гонорових справах. Дивна якась дрож пройшла капітана, коли доторкнув

ся до того інструменту, немов би хтось кусником леду пройшов йому по тілі від долоні аж до серця.

— Се прочуте смерти, — мигнуло щось в його думці. Не почував ані страху, ані жалю, немов би тут ходило о когось чужого. З деревляним супокоем оглянув своє оружие і подав ся на своє становище, яке вказали йому секунданти.

— Бачність, панове! — голосно промовив один із секундantів. — Чи позволите мені командувати?

— Просимо.

— Так отже пригадую панам, що в хвилі, коли виголошу „три“, а найдалше в пять секунд потому маєте дати вогню. В часі команди кождий з вас має право наблизити ся до противника на три кроки, аж до поперечної черти зазначеної на помості.

Оба суперники стояли супокійно, випростовані, з пістолетами спущеними **в низ**.

— Раз... два... три! — командував звільна, різким голосом секундант.

Два вистріли гукнули майже рівночасно. Ніхто з суперників не порушив ся з місця ані перед вистрілом, ані по вистрілі. Капітан чув, як Редліхова куля свиснула йому понад головою. Чи Редліх навмисно хибив? Що до себе капітан знав, що не мав наміру хибити.

— Чи хто з панів ранений? — питав секундант.

— Ні, — відповіли в один голос суперники.

— Чи панове обстаєте при другім вистрілі?

— Обстаю, — мовив капітан. Редліх мовчав.

Пістолети очищено і знов понабивано. Капітан судорожно стискав рукоять і загриз зуби.

— Або — або! — шуміло і брентіло йому в голові. Силкував ся відновити в собі, скріпити і роздратувати ненависть до Редліха. Запах пороху розбуджував у його крові горячку звісну йому з босняцьких перестрілок.

— Раз... два... три! — роздали ся знов слова команди.

Сим разом гукнув тільки один вистріл, тільки один пістолет ригнув вогнем і димом — з боку капітана. Підчас команди користаючи з условин він зблизив ся до Редліха на три кроки і в хвили виголошення „три“ вистрілив. В тій самій хвилі Редліх немов шарпнений могучим подувом вихру зробив наглий і швидкий півоборот на ліво, випустив з руки пістолет, підняв руки до гори і розмахнув ними широко, мов чоло-

вік, що тоне або тратить рівновагу, а вкінці захитався, скрикнув „ой!“ і вхопившися правою рукою за груди в околиці серця повалився на поміст. Все те не тревало довше як кілька секунд.

Лікарі і секунданти кинули ся до него, піднесли його і двигаючи на руках положили близь вікна. Тільки велика червона пляма, кругла як денце від склянки, лишила ся на помості. Капітан якийсь час стояв ще на своїм місці вдивляючи ся в ту пляму. В кінці підійшов ближше до тої групи близько вікна, що скупчила ся біля Редліха, котрий очевидно не давав ніякого знаку життя.

— Як йому? — запитав.

— Що се вас обходить? — остро відрізав один із Редліхових секундантів. — Можете собі йти, ви своє зробили. Не затроюйте йому останніх хвиль конання!

— Значить, рана смертельна? — зойкнув капітан хапаючи ся за голову і забуваючи, що перед хвилиною сам бажав сего найгорячіше.

— Не робіть тут комедії! — з нескриваною погордою і ненавистю відбуркнув йому другий Редліхів секундант. — Маєте те, чого вам хотіло ся. Се вже друга ваша жертва, — додав з особливим натиском. — Думаю, що вам буде досить. Чи може бажаєте ще одної? В таким разі можу вам служити.

— Пане! — болючо скрикнув капітан, до глибини душі зломаний тими позирками, словами і цілим поведенем секундантів.

— Ідїть, пане, геть звідси! — нетерпеливо повторив секундант. — Вас тут не потрібно, а й наші обовязки супроти вас скінчили ся. Ви доказали нам, що вмієте стріляти, але не думайте, що хоч один з нас задля сего змінить свою думку про вас і про вашу шановну супругу. „Адїє“!

Капітанови зашуміло в вухах і в очах потемніло. Щось там в його нутрі шарпалось і рвало ся, щоби кинутись на сего офіцера як хижа звірюка, розшарпати його, розігріти ся в його теплій крові. Та головна часть його істоти лишила ся німа, безвладна, немов поражена громом. Сам не знаючи як і коли наблизив ся до крісла, де лежали його шабля і плащ, одяг ся, машинально салютував не знати кому, бо ніхто в салї не звертав на него уваги, і не озираючи ся, з затисненими устами і розбитим серцем вийшов із стрільниці.

Х.

— Так ось я вбив! — думав капітан. — Убив чоловіка, приятеля! Я убійця! Маю на совісті людське жите, а сам жию! Щож далше? Куди тепер?

Вийшов на вулицю. Офіцери, що патрулювали тамечки, переждавши, поки перегомонів гук стрілів, покинули свої становища і поспішили до салі. Здибавши капітана на ганку запитали його про щось, та він не зрозумів їх і пройшов мимо них без відповіді. Коли вийшов за браму стрільниці, видалося йому, що з обсягу замешканого світа вийшов у якусь безбережну пустиню. Почув, що те, що було перед хвилиєю, що лишилося за ним, се є минувшина, є щось таке, що минуло безповоротно, обірвалося за ним як міст підмунений водою, по котрім він пройшов на якийсь новий, незвісний беріг. Не верне вже там, відки вийшов, не побачить того, що лишив за собою. Те, що почнеться в слідуєчій хвилі, буде щось зовсім нове і незнайоме. Чи буде зле, чи добре? Не знав сего, не був цікавий знати. Ріжниця між добрим і злим затерлася в його душі, так як правого і лівого боку не має в безмежній безконечности.

— Я вбив його! Вбив чоловіка! — повторяв капітан помалу ступаючи вулицею. Дивувався, що се сталося так ментально. Дивувався сам собі, що сей факт не зробив на него більшого вражіння, що викликав у його душі якесь зачудоване, хвилене ошоломлене, але не справив йому ніякого болю, ніяких моральних мук. Чув добре, що се вбійство зовсім відмінне від тих убійств, що практикувалися там, у Боснії, серед гір і скал. Там була війна, взаємне мордоване, там убивати було обовязком і зовсім не доторкалося моральної істоти, не порушувало питання особистої відвічальности. Там треба було вбити і з супокійним сумлінням командувалося: „Фаер!“ З супокійним сумлінням задавалося кілька питань нещасливому зловленому з оружьем в руці, а потім видавалося засуд: розстріляти на місці! Тут ціна людської особи зовсім инша, питання особистої відвічальности встає перед сумлінням в цілій

своїй грізній величі. А про те він чує ся супокійним як чоловік, що сповнив те, чого не міг не сповнити.

— Бо справді чиж міг я поступити инакше? Аджеж я не мав иншого вибору. Або без протесту лишити ся збезчещеним, без протесту дати паплюжити своє ім'я, свою честь, жіночину добру славу, або обмити її в людській крові. Страшна альтернатива, та на жаль неминуча.

Два червоні потічки крові, що з пробитих Редліхових грудий щорком спливали на брудний, заболочений поміст і розпливали ся на нїм в кружок не більший від денця склянки, живо станули йому перед очима. Так і ввижало ся йому, що стоїть тут же над ними, приклякає на коліна, нахиляє ся лицем до помоста і вдивляється в них, бере їх під люпу, аналізує, силкується віднайти мікроби тої моральної зарази, що так нагло, в такий загадковий спосіб затроїла серце його друга. „Блют іст айн ганц безондрер сафт“, — брентів йому в голові Гетівський вірш, оті іронічні та притім глибоко символічні слова Мефістофелеві. Чи до особливостей сего соку належить і те, що він може виполоскати на примір чиюсь заплямлену честь? Чи добре ім'я моє і моєї жінки буде тепер безпечне супроти всяких злобних нападів, коли на ньому спочило те пурпурове колісце не більше денця склянки, притоптане ногами секундантив на брудному помості в стрільниці? Чи наша родинна честь через пролив отих двох червоних струмочків зробить ся на ново чиста і ясна як свіжо вишліфоване металеве зеркало, коли на примір уперед була брудна і заплямлена?

Ум капітанів позбавлений на хвилю можности реагування назверх, вглублював ся, вгризав ся в непрохідну гушавину таких питань і протиставлень, знаходячи якесь уподобане в диких контрастах, та не шукаючи зовсім відповіді ані заспокоєня. В нїм відбувало ся тепер щось подібне до розколювання світла в оптиці. Вдарившись о факт твердий, гладкий і ясний по своїй суті („я вбив чоловіка!“) його думка на разі не спосібна була опанувати і переварити всеї донеслости того факту, але розприскуючи ся на тисячні струмки і пасма, міняючи ся в ріжних колірах миготіла мов веселка, прискала летючою піною.

— Людське жите, се сон. Хто і як мене збудить, се на одно вийде. Я-ж міг тепер так само лежати і судорожно заціпленими долонями закривати прострілену грудь. Цікавий я, чи й до мене були би так сквапно прискочили на ратунок, чи

може далиб мені були здохнути як собаці? А Редліх стрілив мені по над головою. За се дістав від мене кульку в груди.

Тільки тепер капітан почув і в своїй груді якісь безмірно болючі уколи.

— За се? — мало що не зойкнув силкуючи ся побороти те нове, страшне почуте. — Не вже за се? Ні, ні, ні! За те, що вчора мовив! За нечесну, нечувану клевету, котрої не хотів відкликати. А чому не хотів? Чи з вродженої злоби? Чи може не міг? Не міг? Чомуж би не міг? А ну, тому, що те, що мовив, була чистісінька правда. Боже!

Се остатнє слово капітан скрикнув на голос і захитав ся на ногах. Туй-туй мав зомліти і був би впав, коли би майже несвідомо не був ухопив ся обома руками за стовп ліхтарні. Стовп був мокрий від талого снігу, холодний і ховзкий. Його дотик по хвилі довів капітана до повної притомности, та почуте болю і тривоги в його душі не затихло, а противно, змало ся з кожною хвилиною.

Та страшенна, вонюча безодня, що вчорашньої ночі по розмові з Редліхом отворилась була перед його ногами і в тій самотній боротьбі перед брамою помешканя мало що не довела його до якоїсь кровавої розв'язки, та безодня, котру він потім засипав і зарівняв величезним зусилем своєї волі і своєї любови, засипав і затоптав, бачилось, на завсїгди, тепер знов роззявила перед ним свою пащеку. Була мов почвара голодна жертви. Редліхова кров не наситила, не замкнула її, а противно, зробила її більшою, глубшою, страшнійшою. А що, коли справді Редліх був невинний, а те, що він говорив, усе було правда? А! Аджеж Редліх говорив йому се не з власної охоти, не з якогось уподобання до клевети. Говорив, бо мусів. Фатальна стріча з Юлією при обіді і зневага, яку йому зробив через се, змусили його оправдати ся. А хтож винен, що те оправдане витягнуло на денне світло таку безодню скандалу і підлоти? А зрештою — аджеж не сам один Редліх був і є в посіданю тої тайни. Аджеж всі офіцери очевидно знають про се, коли постановили виключити його зі свого товариства! Аджеж кождий з них готов був сказати мені те саме, що сказав Редліх. Значить? Коли так, то за щож я вбив Редліха? А радше чому він не вбив мене? Чому не зробив мені сего добродійства? Я був би вмер в тім переконаню, що вмираю як невинна жертва нечесної інтриги. А тепер? Чим я тепер?

Дійшовши до першої лавки на сквері перед намісництвом

сів знесилений і думав даліше. Прохожі, що тут плили непереривною рікою до Волоської церкви або вертаючи з ринку на Личаків, заглядали йому в лице, немов бачучи на ньому сліди внутрішньої душевної боротьби, здвигали раменами або півголосом висказували якісь їдкі уваги про капітана, що певно троха над міру випив минулої ночі і тепер тверезить ся свіжим зимовим повітрям. Та капітан нічого не бачив, нічого не чув, зайнятий тою вбійчою боротьбою, що клекотіла в глибині його душі. В числі прохожих, були також вояки, що йдучи до казарми салютували перед ним, робили „лінкс шавт” і проходили випростовані як тики. Капітан глядів широко витріщеними очима, але не бачив їх і зовсім не відповідав на їх німі повитання. Ціле те муровисько людей, що снувало ся перед його очима, здавалось йому чимсь так безмірно далеким, чужим, ілюзійним, що даремно силував ся б видумати якийсь звязок між ним а своєю істотою.

— Та не вжеж моя жінка, моя Анеля до спілки з тою Юлією мала займати ся веденем дому розпусти? Моя жінка, Анеля — і дім розпусти!

Ся думка, котру ще вчора вважав просто смішною в її дивоглядності, чимсь неможливим і суперечним з усіми законами природи, тепер нараз видала ся йому чимсь таким простим, таким близьким, таким природним... Юлія, її товаришка, вдова, жінка практична і без скрупулів. Анеля — соломяна вдова, двоє дітей, скупа пенсія, заробітку ні відки ні якого... Писала про лекції — аджеж се брехня! Грала колись на фортепяні, та зовсім не так добре, щоби могла давати лекції. Значить — спільне підприємство! Гарненьке помешкане, меблі... пансіоник для дорослих панночок — і польоване на веселих пасажерів, маючих паничів, що бажають рафінованої і дістінгованої роскоші. Польоване на золотих пташків, котрих можна скубити. В першій ряді на військових, офіцерів і висшій рангі! На аристократію! А доходи на половину. І отсе весь секрет її ощадности і доброго господарованя! І отсе ядро і суть історії з бароном Рейхлінгеном! О, так! тепер розумію! Аджеж виїзджаючи я остерігав її перед ним. Виявляв для неї велику симпатію, глибоку пошану, бував майже день у день в нашій домі. Держала його з далека від себе. В своїх листах ніколи не згадувала про него. Се мені видало ся підозрілим, та я не хтів робити її прикрости, розпитувати її докладно. А потім нараз ста моральна руїна баронова, ота шалена злість, що блискала в його очах при самій згадці про Анелю. Нази-

вав її на переміну ангелом і чортом. О, розумію, розумію! Визискала його наметність не задовольнивши її. Вона і її приятелька виссали його, довели до страти маєтку, честі і розуму. Як вони се осягли? Ах, чиж тяжко догадати ся?

І з шаленою бистротою, з якимсь чортівським ясновидженням капітан заглиблював ся в те море огиди, поринав у ньому, силкував ся змірити його глибину. Те, що ще недавно видавалось йому загадковим, запутаним, повним суперечности і темним, тепер розяснило ся нараз, зробило ся зрозумілим, ясним і виразним як сяжневі букви. І він сквапливо, з неситим лакомством прочитував ту страшну книгу, котрої кожде словечко перед годиною рад би був змазати кров'ю власного серця. З безмірним огірченням мусів повторяти сам собі, що досить утратити до тла всяку пошану для чоловіка, щоби наскрізь зрозуміти всі його найтайніші замисли і мотиви.

А всеж таки помимо сего песимістичного погляду, помимо численних і важких познак, що потверджували вину Анелі, капітан чув, що не перестав любити її, що в його біднім, непоправнім серці не перестала ще тліти іскорка привязання до неї, ба навіть іскорка гупої, безглуздої надії, що все те може ще показати ся неправдою, лудою, дивоглядним сном, що її очи, її слова, вся її постать чародійським способом розібе, розгонить ті змори, розвіє хмари, заблісне новим, гарним блиском.

— А дідусь! А старий Гуртер! — пригадав собі нараз. — Аджеж я переглядав її рахунки, де були виказані досить значні суми, які її присилав ріжними часами. Я бачив його листи, повні вдячности, батьківської любови. Аджеж се не мана! І се вияснює все, все! Правда, тих сум я не справджував, не обраховував, листи переглянув побіжно. Чи до того мені було в ту пору! Рожеві хмарки щастя заслонювали мені очи. Я був упований блаженним почутем. Але ті документи існують, в них я маю непобориме оруже, з котрим буду міг виступити і завдати брехню клеветникам. Викличу процес, розпичну боротьбу за свою честь, боротьбу вже не з одним бідолохою як ось Редліх, але з цілим загалом. Так, се буде найліпша дорога! Нехай собі та Юлія буде й сто разів винувата, що се мене обходить! Могла Анеля приймати її не знаючи про її огидний заробіток. Але очищення мушу добити ся, мушу — або...

Капітан встав і випростував ся. Новий дух вступив у него. Як потопельник хапає ся хиткої тростини, так і його дух хопивши ся сеї думки про Анеліні листи і рахунки, шукав в них

опори і ратунку і знайшов на хвилину. А знайшовши хоч сю крихітку твердого ґрунту під ногами він міг бодай по троха успокоїти ся, роздумати над тим, що даліше чинити. Що тут потрібно вчинків і то рішучих, про се не було сумніву. Кожда хвилина вагання і непевности могла повести за собою найпогубнійші наслідки.

А в таким разі поперед усього — димісія з військової служби конечно потрібна і то як стій. Не для того лише, що кожда стріча з військовими тепер була би для него моральною тортурою а надто правдоподібно наразила б його на ряд нових конфліктів подібних до того, який вийшов у него з Редліхом, але також для того, що в тій акції, яку тепер мусів розпочати для регабілітації свого домашнього огнища, треба йому було повної свободи руху, свободи діспоновання своєю особою в таким розмірі, який зовсім не дав би погодити ся з обовязком військової служби. А в кінці почував се капітан, що сама справа, яку тут прийдець ся вяснити, така, що само її публичне піднесене зовсім не підхоже для військового чоловіка і що коли сам в тій хвилі не подасть ся на пенсію, то вже в найблизших днях може надіяти ся опенсіонованя „екс юффо“, коли справа зробить ся голосною. Написане вчора подане о димісію, кинене на папір, як йому здавало ся, тільки на те, щоби догодити дивному жінчиному капризови, тепер придалось йому дуже. Не гаючись ані хвилини капітан подав ся до генеральної команди, застукав до дверей „подавчого протоколу“ і вніс там своє подане на величезне чудо та диво присутних у канцелярії функціонарів, котрі бачили, як чемно і по приятельськи генерал позавчора витав прибувшого з Боснії капітана.

Вийшовши з канцелярії капітан рішив ся йти до дому. Була вже десята година. Мусить розмовитись з жінкою, поговорити з нею по щирости, розповісти її все, закласти її, щоби сказала правду. Мусить мати певність, знати все, зле і добре, щоби знав, проти чого боронити ся.

Та ледво уйшов кілька кроків, коли з противного боку вулиці якась людська постать, побачивши його, зняла шапку з голови, почала махати нею, кланяти ся і робити різні гримаси. Капітан глипнув на того чудака, та не пізнавши його і думаючи, що се якийсь п'яний, відвернув ся і пустив ся йти даліше. Тоді чудака, очевидно, не насмілюючись кричати, підняв на собі плащ висше колін і кинув ся в вуличне болото, біжучи півперек за капітаном. Дігнавши його чудака знов зняв

шапку і кланяючи ся всміхав ся широкими устами.

— Цілую ручки пана капітана! Пан капітан очевидно мене не пізнає? — мовив чужак.

Капітан з нехотя зирнув на него і буркнув:

— Ні, не можу.

— Я Сливінський, Віцко Сливінський. Я був приватдінером у пана капітана, ще в Боснії.

— А, Віцко — мовив капітан, подаючи йому руку, котру Віцко поцілував. — Ну, як же проживаєш? Що порабляєш?

— Добре мені, прошу пана капітана. — Вислуживши в війську я вернув до дому. А що в Боснії я був ранений і одержав відзначене за службу — памятають пан капітан, за ті патрони, що я ними виратував нашу компанію, — а тут не було з чого удержати ся, то дали мені місце доглядача при хорих в краєвім шпитали.

Капітан усміхнув ся, коли Віцко згадав про патрони. Тямив добре сю пригоду, що стала ся голосною серед цілої боснійської залоги. Один цуг з його компанії, ганяючись за повстанцями Босняками, загнав ся був надто далеко між гори. На чолі цугу стояв капраль, добрий хлопчисько, відважний і рішучий, але не особливо інтелігентний. Інтелігенцію в тім цугу репрезентував Віцко і він ніс у своїй торбі кільканайцять динамітових набоїв, що їх капітан зажадав був від військової команди для якоїсь воєнної потреби.

Не бачучи небезпеки вояки розложили ся в маленькім ліску, уставили карабіни в піраміди, розложили вогонь і почали пекти барана, що його зловили в часі походу через недалеку гору. Та коли спокійнісенько були заняті сею роботою, забувши про всякі средства осторожности, роздав ся вистріл ось-ось за їх плечима. Перелякані посхачували ся, похачали карабіни, та в тій хвили побачили, що цілий лісок з усіх боків був обставлений повстанцями.

— Не важте ся стріляти! — крикнув до них ватажко повстанців. — Бачимо вас всіх, кожного маємо на ціли. Коли тільки раз стрілите, в тій хвили відповімо по своєму і кожний з вас упаде пробитий що найменше чотирма кулями.

Всі вояки оніміли з переляку і стояли з карабінами в руках, безраді, як барани призначені на заріз. Один тільки Віцко, львівська дитина, не стратив присутности духа. В одній хвилі окинувши оком терен побачив, що лісок був зложений з досить рідких великих дубів, підшитих густим але низьким хащем. Побачив дальше, що повстанці обставили лісок з усіх

боків, але очевидно побоювали ся, чи в хащах нема засідки і для того не підступали занадто близько. В його голові заблисла спасенна думка.

— Слухай мене, Миколо, — шепнув до капраля. — Роби що тобі скажу, а все буде добре. Кажі нам тепер зробити „Дікт айх“! а сам балакай з тим Босняком. Подавай вид, що хочеш піддати ся, але торгуй ся як можеш найдовше. А сміло, не показуй по собі ніякого страху!

— Дікт айх! — скрикнув капітан, обертаючи ся до своїх вояків, і ті в одній хвилі за Віцковим приміром присіли на почіпки і **щезли тим робом** Боснякам з очий, хоч і не зовсім. Усе таки користь була та, що бодай не могли їх почислити і мати на цілі.

— Що робите? — крикнув Босняк, котрий не розумів команди, але бачив, що його становище було тепер далеко не таке корисне, як перед хвилею.

— Аджеж не стріляємо, — добродушно відповів капраль. — Я казав їм сісти, щоби кому з них не прийшла охота вистрілити. Знаєш, часом чоловіка рука засвербить.

— Проклятий Шваб! — буркнув Босняк, додавши своє звичайне масне слово на адресу спеціального святого тих „Швабів“, котрі в додатку говорили чистою українською мовою і могли з Босняком досить добре порозумівати ся без товмача.

— Так чогож хочете від нас? — питав капраль.

— Піддайте ся! — мовив ватажко.

— Гм, одним словом багато жадаєш, — цідив звільна капраль таким тоном, як коли би в Дрогобичі на ярмарку з якимсь чужосільним циганом торгував ся за конину. — А знаєш, брате, що нас чекає від нашого генерала, коли піддамо ся з оружжєм в руках?

— А щож мене се обходить? — відгризнув ся Босняк. — А не можете з оружжєм в руках, то піддайте ся так: на сам перед зложіть оружжє, а потім піддайте ся самі.

— Се ще гірше, — мовив капраль. — В таких разі нічого не виграємо.

— Як то нічого?

— А так, що коли ви нам голов не повідрізуєте, то нас пан генерал розкаже всіх порозстрілювати.

— Так щож маємо з вами робити? — питав ватажко, гвердо переконаний, що відділ не може йому висмикнути ся з лапки.

— Або я знаю, — говорив капраль, чухаючи ся в голову. — Не хотїв би я вам кривди зробити, але не маю охоти за-
для вас тратити свою голову. Знаєш що, брате, чи не приста-
ли би ви ось на яке: візьміть собі наші торністри і плащі,
всі гроші, які маємо, запаси пороху і набоїв се все вам при-
даєть ся, правда. А нас з карабінами пустіть, бо нам треба
швидко дістати ся до нашого полку.

— Так? не маєте часу? — з насміхом крикнув Босняк і
почав нараджувати ся зі своїми товаришами. В тій хвилі Віцко
прирачкував до капраля і шепнув йому:

— Сховай ся за дуба і командуй: вогню!

В одній хвилині капраль скочив за дуба і крикнув:

— Фаєр!

Гукнула сальва, аж гори залунали. Вояки укриті в хащах,
стоячи на почіпки ціляли вигідно і положили трупом кількох
Босняків, а в тім числі й самого ватажка. Та се не булоб їм
богато помогло, бо повстанців було занадто багато, а мале
число „Швабів” додало їм відваги. Та в тій хвилі, коли вони
й від себе хотіли дати вогню до вояків, роздав ся страшенний
гук, аж земля задрожала. Один дуб на самім краю ліса разом
з корінем вилетів в повітрі і з страшним хряскотом розлетів
ся на тріски, що наче град посипали ся на землю, досягаючи
навіть деяких Босняків по головах.

— Гвалт! Швабам чорт помагає! — заверещали повстан-
ці.

— Пали з другої! — крикнув осмілений капраль і в тій
хвилі на другім кінці ліса вибухнув другий динамітовий па-
трон, справляючи так само могучий а для Босняків так само
загадковий ефект.

— Бога мі! — заверещали всі вони. — Шваби мають гар-
мати! Ратуй ся хто може! Тікаймо! Тікаймо!

Вибух третього патрона заглушив їх крик. Під ослоною
сих могучих фаєрверків цуг видобув ся з честію з небезпе-
чної позиції, без ніякої страти, ще й завдавши побою непри-
ятелеви. А Віцко за сей концепт одержав срібний хрест хоро-
бности і по вислузі місце доглядача в краєвім шпитали.

— А я за паном капітаном шукаю вже цілу годину, — го-
ворив Віцко.

— За мною?

— А так. Був в помешканю пана капітана. Вельможна пані
сказала мені, що пан капітан певно є в офіцерськім касині.
Пішов там, мені сказали: був вчера, а тепер нема. Може є в

полковій канцелярії на жолківській. Пішов на жолківське, мені сказали, що тепер має урльоп і не приходить, але може...

Капітан здивований перебив йому се займаюче оповідання.

— Але чогож тобі так нагло запотребило ся від мене, що так за мною пошукуєш?

— Та мені самому, прошу пана капітана, нічого не треба, — відповів добродушно Віцко. — Але там у нас в шпитали... знають пан капітан.... вчора привезли одного старого чоловіка.... Пан капітан його знають, правда?

— Якого старого чоловіка?

— Він говорить, що пан капітан його знає. Впав вчера і потовк ся на тротоарі. Се би ще нічого не значило, нічого собі не зломив. Але показало ся, що він вже два дні нічого не їв, з сил вибив ся. В шпитали запав у горячку. Цілу ніч усе пана капітана кликав.

— Мене?

— А так. Се звернуло мою увагу. Все „Ангарович” і „Ангарович”! Я ночував при нім. Кілька разів питав його: „Чого, батьку, хочете від Ангаровича?” Та звісно, він в горячці нічого не розуміє. Аж нині рано троха прийшов до себе. Кличе мене і просить на милого Бога, щоб я відшукав пана капітана Ангаровича і просив доконче прийти до него і то як найскорше. А що я пана капітана знаю і власне мав іти до міста за іншими справунками, то й обіцяв йому се зробити.

— Але щож то за старий чоловік, що мене потребує? Як називає ся?

— Вчера не можна було від него нічого дізнати ся, такий був ослаблений. Навіть їсти не міг і ми мусіли годувати його як дитину. Аж нині рано сказав, що називає ся Михайло Гуртер.

Наглий удар грому ось тут коло него не був би так перелякав капітана, як виголошене сеї назви серед таких обставин. Що се знов за загадка якась? Гуртер, стотисячний богач, властитель кількох фабрик — два дні нічого не їв! Він має бути сей бідний старчик, що вчера впав на тротоарі перед його очима і для котрого він з мисолердя дав гульдена? Вихор думок, побоювань і підозрінь, що вже по троха був успокоїв ся, на ново загудів і завертів ся в його голові. Одним рухом руки попрощавши услужного Віцка, капітан кинув ся підбігцем на Бернардинську площу, скочив до першої стоячої там дорожки і казав вести себе до краевого шпи-

талю.

Гургер сидів на ліжку, з подушкою підложеною за плечима і при помочи сестри милосердя їв росіл, коли капітан увійшов до номеру. Се була могуча, костиста, але дуже вихудла фігура в грубій шпитальній сорочці і плетеним із заплочі кафтанику надітим поверх неї. Його лице пофалдоване зморщинами немов висушене яблуко мало колір старого пергамену і було обведене довгою, розчіханою сивою бородою. Був подібний до костельного діда і капітанови здавалося, що почув від нього легенький запах церковного кадила.

Побачивши капітана Гургер увесь затрясся і випустив ложку, що її власне ніс до рота.

— Ах!... синку! капітане!... Таки ти прийшов!... пробубонів тремтячим, перериваним і якимсь розбитим голосом. — Я просив Пана Бога... перед смертю... ох!... бо вже не довго, синку, не довго! Але сідай! Сідай ось тут, коло мене, близько! Маєш крісло? О, так! Подай мені руку!

Капітан мовчки взяв крісло і сів у головах коло Гуртерового ліжка. Його серце стискало щось мов зелізними кліщами. Подав Гуртерови руку, котру дідусь притулив до своїх уст і обіляв слізми. Капітан силкувався не допустити до сего; слізи старого чоловіка пекли його як кроплі розпаленого олова.

— Що робите, татку? Дайте спокій!... скрикнув відриваючи свою руку від уст старого.

— Ні, ні! Не протився! Дай руку, дай!... шептав Гуртер. — Я, старий дурень... старий дурень... (хлипане переривало йому бесіду) винен тобі... сю сатісфа... ох, ох!... факцію!... Бог мене карає... і справедливо... за мої гордощі... за мої кляті гордощі... і засліплене!...

Капітан з жалем і співчутем слухав тих слів, хоч їх порядок, їх причинний зв'язок був йому незрозумілий. Та проте не перебивав Гуртерова, що кінчаючи при помочи милосердної сестри своє снідане, постогнує і від часу до часу заходячи ся кашлем так говорив далше:

— Дурний я був, синку! Гордощі засліпили мене — ох! Знаєш, кого Бог хоче погубити... кахи-кахи-кахи!... Не можу! Не потягну вже довго, а так багато мав би тобі розповісти! Знаєш, чую, що серце в мені замерзло. Не вмерло, живе ще, але замерзло. Хотіло би розтаяти, інколи стрепенеться, але само не може... Дурень, дурень!... Я сам заморозив його, а тепер від сего вмираю!

Перервав своє оповідане а сестра застала його зїсти

решту росолу, що й так уже був геть вистиг. Капітан сидів без думки і тільки механічно глипав очима на те, що діяло ся коло него. Тимчасом сестра нагодувавши Гуртера, поклала подушку на її звичайне місце, а потім допомгла старому лягти, накрила його коцом і відійшла не говорячи ані слова і тільки злегка кинувши капітанови головою на прощане.

— Так ось... що то я мав тобі сказати, — знов заговорив Гуртер підводячи на капітана свої очі без блиску, запавші глибоко і майже прислонені стрепіхатими бровами. — Спасибі тобі, тисячний спасибі за те, що навідав ся! Подай мені руку... не бій ся... хочу тільки приложити її ось тут, до серця... Знаю, знаю, ти добрий, щирый чоловік! Я дізнав ся про се, та аж по часі. Давнійше, коли я був маючий, коли я був сліпий, коли я морозив своє серце і огортав сталевим панцирем, — тоді не хотів я навіть ані знати про тебе. Я ненавидів тебе з глибини душі. Я погорджував Анельцею, що вийшла за тебе замож. Ох! Бог мене покарав. Спустив на мене два удари, синку, один тяжший від другого. Відібрав мені маєток і відчинив мені очі!...

Хлипане без сліз, що потрясло цілим його тілом, не дало йому далі говорити. По тім надійшов довгий пароксизм кашлю, так що аж сестра милосердя прибігла, щоби переконати ся, чи пацієнтові не грозить яка поважна небезпека. А коли кашель минув, в кімнаті запанувала тиша і стояла кілька мінут, поки дідусь відхлипав ся і видихав ся на стілько, що міг говорити далше.

— Перед чотирма роками я стратив усе, що тільки мав, — говорив далі Гуртер.

— Перед чотирма роками! — скрикнув капітан, не могучи опанувати свого зворушення і кинув ся на кріслі мов опечений.

— Так синку, перед чотирма роками, — потвердив і Гуртер, не розуміючи того зворушення. — Довга се історія... Підвели мене, ошукали — нехай їм сего Бог не забуде! Я лишив ся без кусника хліба. Зробили мене костельним дідом... Ой, важкий се хліб, та щож, я мусів... Тоді я згадав про вас, про Анелю, про тебе... Я довідав ся, що ти в Боснії. Я написав до Анелі, вияснив її своє положене, благаючи її помочи. Не відписала... По році я написав другий раз. Не відписала нічого... Я занедужав... Утратив місце... Старий, ні до якої роботи не спосібний... кому хочеть ся держати дармоїда! Прийшло ся жебрати, простягати руку по кусник хліба. Тоді я поду-

мав, що всеж таки... Боже мій! аджеж вона моя сестріниця! Аджеж я виховав, вивінував її! Адже чень не викине мене за двері. Про Анелю я так думав... і вибрав ся до вас. З Кракова... піхотою... по жебранів хлібу... в голоді і холоді... Ох, синку! Чую, що справедливо Пан Біг карає мене за мої гріхи. Алеж і кара його є тяжка-тяженька!

Капітан сидів при сих словах мов на тортурі. Кожде речене мов цвях вбивало ся йому в тіло. Кождий зойк старого мов шруба викручував йому сустав. Кождий напад кашлю палив його як вогонь смолоскипа. Він силкував ся не глядіти на Гуртера, щоби не зрадити ся перед ним з тим, які страшні муки завдають йому його слова. А старий викашлявши ся тяг дальше свою річ:

— Не відписала мені! Забула про мене і не хотіла пригадати собі. Може се і справедливо. Може так мені й належало ся за те, що я вперед забув був про вас. Та всеж таки повинна б була... Ох, синку, не дай Боже ані тобі, ані її коштувати того, що через ті чотири роки було моєю щоденною стравою!

Обтер важкі сльози, що покотили ся йому з очий і заблудили ся в глибоких зморщках лица.

— Але ти — ти мене не відіпхнеш, правда? Даси мені пристановок на решту моїх днів? — обернув ся Гуртер тремтячим голосом до капітана.

— Алеж батечку! — скрикнув сей, обнимаючи обі його висохлі руки своїми долонями, — чиж могли ви хоч на хвилю сумнівати ся про се? Тільки видужайте на стілько, щоб могли відси рушити ся.

— О, видужаю, видужаю! — скwapно говорив Гуртер. — Чую, що Бог тебе посилає до мене. Сама твоя присутність додає мені сили і здоровля. Спасибі тобі, синку! Стократно спасибі!

А потім мелянхолійно киваючи головою додав:

— Але її бою ся... Анельці бою ся. Пильнуй її, синку! Добра була дівчина, розумна і енергічна. Та я проклятий, нещасливий затроїв її душу! Я вщепив в неї ту пиху, ту погорду супроти низших, нужденних, упосліджених... Той страх перед недостатком і вбожеством... Ту погорду для бідноти... І бою ся, синку, щоби та хопта не приглушила в її душі благодатних зерен. Аджеж не відписала мені ані раз, коли я її признав ся, що я бідний і пропадаю в нужді. Не потішила мене, не простягла мені руки з підпорою. Се, синку, злий знак, ду-

же злий! Сим оружем, яке я її віткнув в руку, побила мене самого. Пильнуй її, бо се дуже небезпечне оружє!

Капітан блідий і холодний як труп глядів на Гуртера мер-твецькими очима, а потім встав і почав сквапливо прощати ся зі старим. Чув, що довша його присутність на сьому місці, довше слухане Гуртерових слів доведе його до стеклости, до **божевія**. Обнятий трівогою, яку почувають люди перед апо-плектичним ударом, він хапав ся вийти геть відси, на свіже повітре.

— Йдеш вже, синку? — жалібно говорив Гуртер. — Ну, йди, йди! Знаю, маєш занятє, маєш обовязки. Але навідай ся до мене, коли будеш мати час! А потім, коли видужаю, за-клинаю тебе на всі святощі, синку, візьми мене до себе! Дай мені куточок у своїм домі і кусник хліба! Не довго вже буду тобі заваджати. Тільки не дай мені згинуту з голоду під пло-том!

— ***** —

XI.

— Значить, брехала! І в тій точці брехала! — вертіло щось у мізку капітана. — Обточила мене з усіх боків тенетами брехні. Боже, як майстерно грала свою роль! Видала ся мені чистою, святою, невинною. Я був би голову свою дав за те, що ніяка лиха думка ніколи не доторкнула ся її душі. А вона тимчасом... Показала мені фальшиві рахунки, знаючи, що в зворушенню першої радості не буду в силі переглянути їх докладно. Показала мені фальшовані дідові листи, повні вдячності і ситої любови, а на дійсні листи голодного, нуждою побитого старця навіть не зволила відповісти. Що се за вдача? Що за серце? Чи чортиця, чи тільки комедіантка?

А потім пригадав собі Гуртерові слова про затроєне Анежиної душі пихою і погордою супроти бідних і почав міркувати холодно.

— Аджеж правда! Вихована в достатку і роскошах, в тісних середньовічних поглядах, здалека від дійсного життя і його боротьби, здалека від терплячих і упосліджених людей, відкиж могла навчитися співчуття до них? Не привикла до ніякої побиточної праці в часі своєї молодости, на те тільки була приготована, щоби бути куклою, ідеалом, надземною істотою, божеством і забавкою муштини, але не людиною, не горожанкою. Її дали виховане релігійне, то значить, її вивчили катехізму, молитов, релігійних практик, але цілим вихованем, цілим житєм, укладом, домашньою і шкільною традицією на завісді попсовано її етичні основи. А потім стало ся те, що мусіло стати ся!

Вийшовши зі шпиталю капітан звернув у тісну та кругу не то вуличку, не то полеву доріжку, що вела на Пекарську вулицю, щоби найкоротшою дорогою дістатися до дому. Тремтів при самій думці, що швидко зустріне ся з жінкою, буде мусів говорити з нею, почує її нові викрутаси, нові брехні з новими доказами і буде мусів крок за кроком розпанахувати ту тужденну павутину. Почував безмірне обриджене до неї як до жінки спідленої, негідної його назви. Якжеж

глибоко впала в його очач в протягу остатних дваццати і чотирьох годин! Люціфер зіпхнений з вершка небес на дно пекла не падав глибше. І се була Анеля, мати його дитий! І се була та жінка, що носила його ім'я і без ваганя втоптувала його в болото! Так ось як виглядала та його честь, для котрої віддав у жертву жите свого найвірнійшого друга!

Вулиця була пуста. Щоби втекти від думок, що мов пажирливі миши гризли його нутро, капітан силкував ся придивляти ся найзвичайнішим річам довкола. Старанно читав написи на вивісках, виблїдлі та сполокані дощами. Числив стовпи і щєблі в штахетах. Довго вдивляв ся в лице гіпсованої статуетки Мадонни перед інтернатом Змартвихвстанців силкуючи ся в рисах сего гіпсового лица віднайти щось схожого з рисами Анелі.

А потім нараз без ніякої видимої причини прискорив ходу, почав поспішати, мало що не бігти до своєї квартири, немов би там лютив ся пожар і грозив комусь смертию або немов би загалом над кимсь там зависла якась страшна катастрофа, а він своїм вчасним приходом міг її відвернути. І тільки тепер, в тій хвилі шаленої тривоги, безвзглядного несусекою, прискороного битя серця, що змагало ся по мірі його наближення до добре йому знаомої зеленої камениці, він почув, що не зважаючи на всі страждання, не зважаючи на незатертий сором, яким окружила його ім'я, він усе таки любить її, любить сю гарну, веселу, енергічну жінку, ті глибокі, чаруючі очи, рожеві уста, блискуче, роскішне волосє, той гнучкий стан, той голос, ті рухи... Що зробить тепер, як розмотає той проклятий клубок, що його обпугав, про се не думав. Почував близькість катастрофи, глухий гук надпливаючої тучі з клекотячими громами, але не знав, не силкував ся вгадати, в кого вдарить перший грім.

Наближаючи ся до камениці, де була його домівка, капітан побачив, як до тої самої камениці з супротилежного боку, від Панської вулиці, наближала ся досить незвичайна група зложена з п'ятьох молодих дівчат повбираних у сукуні крикливих і негармонійних колїрів у капелюхах з пірем, гілячками штучних квіток і величезними кокардами. Рухи і постатї тих дівчат від першого разу свідчили про ремесло, яким вони займають ся. Ідучи вони кидали визиваючі позирки на мушин, сміяли ся голосно і загалом старали ся звертати на себе увагу всіх прохожих. Їх провадив один одинокий мушина, чоловік середних лїт, підсадкуватий, з лицем безсумнівно

семітського типу, одягнений у звичайну цивільну, досить уже прищастану та негарну одержу.

Ідучи тротоаром дівчата бігали очима по каменицях, а в кінці зупинивши ся напроти тої, де жив капітан, згідно показали пальцями:

— Тут! тут! В от сій зеленій камениці.

Чоловік з лицем семітського типу не мовлячи нічого кинув ся на півперек вулиці до брами камениці, а за ним пішли також дівчата хихикаючи і високо, з очевидним кокетством піднимаючи спідниці. Капітан зупинив ся в брамі і з зачудованем поглядав на се незвичайне товариство. Чоловічок, що йшов на перед, увійшов до сінний і тільки тут, побачивши капітана, зупинив ся і по хвилевім ваганю, доторкаючи ся правою рукою до шапки підійшов до него.

— Перепрашаю пана капітана, — промовив з тою підсолодженою покірністю, що властива жельнерам і поліційним ревізорам, — чи пан капітан живе тут, у тій камениці?

— Так є.

— А не міг би мені пан капітан сказати, чи не живе тут яка пані капітанова?

— Пані капітанова? Яка капітанова?

— Якась вдова по капітані.

— О скільки знаю, ніяка капітанова вдова тут не живе.

— А що, не мовив я вам? — обернув ся чоловік з видом тріумфатора до панночок, що стояли перед брамою камениці не входячи до сінний. — Аджеж я переглянув усю мельдункову книгу в поліції! Ніяка капітанова вдова тут не живе і не жила ніколи.

— Тоді жила! — резолютно відрізала одна панночка і підкинувши в гору голову та зробивши визиваючу гримасу зирнула на капітана.

— Я б її зараз пізнала! — мовила друга.

— І я також! І я також! — хором обізвали ся інші.

— Але о щож тут ходить? — запитав капітан.

— Та то, прошу пана капітана, є таке діло, — відповів чоловік з лицем семітського типу, шкрябаючи себе по голові. — Я є ревізор від поліції, Гірш, а ті панночки, то є такі панночки, знають пан капітан...

І він моргнув значучо.

— Ні, не знаю, пане Гірш, — відповів капітан.

— То є такі панночки, що їм притрафило ся нещасте... знають пан капітан, вони тепер вернули просто з далекого

краю. А знають пан капітан, відки? Дві з Александрії, з тої що в Єгипті, а три з Константинополя. І знають пан капітан, як вони там дістали ся? Оповідать, що якась пані капітанова, вдова по капітані зі Львова, молода, гарно вбрана — назви не тямлять, — приїхала до Стрия чи до якого там иншого місточка і шукала служниці, до Львова, вродливої, зручної дівчини по змозі сироти, обіцяючи їй добре удержане і добру плату. Ну, знають пан капітан, таких дівчат у Стрию і в кождім нашім місточку хоч на драбинний віз набирай. Зголосило ся їх кільканайцять. Вона вибрала одну, чи дві, що їй найліпше сподобали ся і взяла з собою до Львова. У Львові заїзджає з такою дівчиною до готелю і говорить їй, що вона сама на разі її не потребує, але помістить її у своєї приятельки. Тота приятелька держить її кілька день, не дає їй нічого робити, годує її, — бідна дівчина просить роботи, а та жінка повідає, що сама її також не потребує, але власне один знайомий із Станислава просив її, щоби йому прислала служницю. Дівчина не має гроший на дорогу. Пані дає їй кілька гульденів на руку і сама їде з нею до Станіслава. Там зустрічає її той знайомий, що подобає на заможного дідича-Вірменина, обіцяє дівчині золоті гори і їде з нею далше до Коломиї, до Черновець, до Серету. Дівчина дурна, не знає, що з нею робить ся і куди їде, тільки дивує ся, що воно так довго тягне ся. Дідич втикає їй в руку паспорт, що має показати на румунській границі, везе її через Румунію до Галацу, садить на корабель, везе до Константинополя — і продає... знають пан капітан, продає як шкапу. Продає до такого закладу... знають пан капітан!... А котрих там не продасть... в Галацу у него був склад, відтам уже віз цілими партіями... Отже котрих там не продав, то віз до Смирни, до Александрії або висилав ще далше, до Бомбею, до Ріо Жанейро і Бог зна ще куди.

— Алеж се страшенна історія! — скрикнув зачудований капітан. — Сему навіть вірити не хочеть ся!

— Ага, ага! — підхопив Гірш і потакуючи кивав головою, — не хочеть ся вірити, а про те воно чистісенька правда. Знають пан капітан, ми також з початку не хотіли вірити. Вже два роки тому назад писало ся по газетах, що в Константинополі і по инших турецьких містах відбувають ся зовсім явні торги на дівчата і що якісь агенти звозять там потаємно велику силу наших галицьких дівчат. Знають пан капітан, як то газетярі пишуть... може там в тім і є якесь зерно правди,

але коли його газетяр дістане в свої руки, то зараз таку купу набреше, набаламутить, пороздуває, що сю крихітку правди навіть її рідний батько не міг би пізнати. А поліція читає се і думає собі: як би се була правда, то був би хтось покривджений, хтось би упігнув ся, поскаржив ся, ну, то в таким разі ми могли б узяти ся слідити сю справу. Але так, знають пан капітан, „во кайн клегер, да іст аух кайн ріхтер“. Газети собі пишуть, а ми мовчимо. Потім і газети перестали писати, знайшли собі щось нового до писання, а ми нічого.

В сніях камениці було холодно, провівало. Ревізор Гірш, очевидно почувачи собі за велику честь, що капітан так зацікавив ся сею справою і слухає його так уважно, попустив поводи своїй балакливості і раз у раз гестикуючи, підморгуючи, перериваючи та перехапуючи малював широко цілий хід і стан сеї дивовижної історії. Дівчата тимчасом стояли на тротоарі перед брамою і почали вже нетерпеливити ся, не знаючи, що мають чинити і дожидаючи очевидно, що їм скаже ревізор.

— Знаєте що, пане Гірш, — перебив капітан безконечний потік його балаканя, — дуже мене зацікавила отся історія. Пригадую собі, що перед кількома роками тут справді жила одна вдова по військовим — не тямлю вже чи то був капітан чи полковник. Може я буду міг допомогти вам відшукати її.

— А, я би за се пану капітанови був дуже, дуже вдячний! — мовив ревізор. — Бо знають пан капітан, чому? Се не проста справа. Се навіть дуже делікатна справа, не те, що проста крадіж або навіть убійство. А як ще тота пані капітанова має яких знайомих військових або як трафиш не на тоту, що треба, то... знають пан капітан, такий бідний ревізор від поліції, то дрібна муха. Роздавити її не трудно, коли хто має плечі.

— Ну, значить подвійна причина, щоби брати ся до діла осторожно. Я тут у військових кругах досить знайомий і може буду міг дати вам деякі інформації, та хотів би поперед усього знати, як стсїть ся справа. Я-б вас запросив до себе, та у мене там жінка, дитина недужа...

— О, ні, ні! — поспішно скрикнув ревізор. — Зовсім не хочу робити панству ніякого клопоту.

— Може би ліпше було зробити ось як? Відішліть ви сих панночок — де вони живуть?

— В готелі, у Геккера.

— Значить, нехай ідуть до готелю. А коли винайдемо сю

злочинницю, тоді покличете їх, щоби станули її до очий. Добре?

— Думаю, що так буде найліпше! — говорив ревізор, рад, що раптом здобув союзника в такій знатній фігурі, як капітан і при тім дивуючи ся, що сей незнакомий йому капітан так якось горячо бере собі до серця сю справу і ні відси ні відти накидаєсь йому зі своєю підмогою. І обертаючи ся до дівчат, говорив зовсім відмінним, острим і розказуючим тоном:

— Прошу йти до готелю і ждати на мене. Я там швидко надійду.

Дівчата пішли, розмовляючи голосно між собою, сміючи ся і частенько озираючи ся поза себе.

— А ми — говорив капітан по їх відході до ревізора — може би вступили де небудь тут близько до реставрації? Ви вже по обіді?

— О, ні! Де там при нашій службі думати так швидко про обід!

— Добре. Я також троха приголоднів. Зімо разом обід і побалакаємо.

Ревізор чим раз більше почав набирати підозріння, та не давав нічого пізнати по собі, тим більше, що крім сподіваних інформацій йому всімхала ся надія на добрий обід в товаристві капітана. Вступили до Варшавського готелю. Капітан зажадав окремої кімнати, замовив обід і бутельку вина і сідаючи при столі побіч Гірша, що троха заклопотаний сидів тільки на половині крісла, промовив як найсвобіднішим тоном:

— А, я забув вам представити ся, пане Гірш! Я капітан Ангарович. Перед кількома днями повернув з Боснії. Здаєть ся, що ви з якимсь підозрінем поглядали на мене, коли я обіцяв вам свою підмогу при відшуканню тої злочинниці...

— Алеж пане капітане! — скрикнув Гірш мов ужалений схапуючи ся з крісла. — Відкиж я міг —

— Сидіть, сидіть! — говорив капітан, беручи його за рамя і втискаючи на крісло. — Не маєте чого так дуже відпирати ся. Аджеж се ваше ремесло — підозрівати, догадувати ся ріжних таємних звязків. Не думаю брати вам за зле вашого підозріння, зовсім ні. Але поперед усього їджмо! — додав, коли кельнер приніс росіл і поналивав тарелі.

— На кілька минут перервала ся розмова. Чути було тільки брязкане ложок о тарілки і хлюпане плину. Ревізор їв завзято, добросовісно, бажаючи замаскувати своє внутрішнє заклопотанє в тім незвичайнім положеню.

— Я вам усе витолкую, — говорив капітан випорожнивши свою тарілку. — Є тут справді деякий зв'язок, є щось таке, що мене спонукує доложити всіх сил, щоби відшукати сю жінчину. Але докінчіть же насамперед своє оповідане!

На лихо, ревізор був вже тепер далеко не такий говіркий як вперед.

— Мое оповідане? — запитав з видом здивованя. — Що я пану капітанови маю більше оповідати?

— Ну, про ту.. жінчину. Як вона називаєть ся?

— Е, як би ми се знали! — скрикнув ревізор. — Вже би вона була в наших руках. Ті дурні кози або зовсім не питали, як вона називаєть ся — капітанова тай капітанова! або хоч котра й знала, то забула.

— А відкиж знають, де вона жила?

— Декотрі — власне ті, що приходили сюди зо мною — пригадали собі, що по приїзді до Львова капітанова водила їх на хвилю до свого помешканя на Пекарській. Тільки й усе-го знали, навіть номеру дому не тямали, аж треба було водити їх на місце, щоби пізнали каменицю.

— Ну, а були у тої капітанової діти?

— Здаєть ся, що ні. Бодай ні одна з них нічого про них не згадувала.

Капітан віддихнув троха лекше.

— Ну, і богатож дівчат звербувала вона таким способом?

— А хтож се може знати? Бувала по всіх місточках, а де не була сама, там була її товаришка. Доси вернуло їх із Турції сімнайцять, але говорять, що їх там лишило ся далеко більше. Котру купив багатий Турок і запер у себе у гаремі, ся пропала на віки. А і з таких домів... знають пан капітан... дуже тяжко їм видобути ся. Ті що вернули, мусіли переборювати величезні труднощі. Аж наша амбасада мусіла вмішати ся в те, щоби тим нещасним жертвам уможливити поворот до рідного краю.

— Алеж се страшенне! — промовив капітан немов сам до себе. — Вирвані з посеред рідні, з круга знайомих, з рідного краю, кинені в бездонне болото зіпсутя, засуджені на вічну неволю, на забуте, на передчасну смерть або сто разів гіршу від неї нужду на чужині!... Аджеж від самої думки про таке положене можна одуріти. І та бестія не жінка брала за се гроші!

— Амбасада розслідила сю справу, на скільки могла, — говорив далі Гірш. — Турки платили за гарні, молоді і невинні дівчата навіть по сто і по двіста дукатів. За інші менше, як до згоди.

— Ну, але того, хто їх продавав, того агента — —

— О, сего вже маємо! — гордо перебив ревізор. — О, се хитрий лис!

— Певно жид.

— Ну, розуміть ся! — якось нерадо процідив Гірш. — Такий інтерес тільки жидом може стояти. Я певнісінький, що без него ані ота капітанова ані її товаришка не була би й подумала про сей гешефт. Що він їх наклонив до него і платив їм тільки малу частину того, що сам заробляв, се вже розуміть ся само собою. Ну, та тепер йому урветь ся. Перед кількома днями на наше телеграфічне жадане його арештовано в Будапешті. Від будапештенської поліції є донесене, що при нїм знайдено багато паперів, рахунків, квітів і цілий довгий список його помічників і помічниць. То, пане, буде для нас робота! То будуть лови по цілім краю!

Капітан аж стрепенув ся з обридження, побачивши на лиці сего чоловіка проблиск якоїсь звирячої радости, радости вовка, що бачить стовплене в огорожі стадо овець і знає, що може рвати і дусити і гризти їх, і ні одна з них не здужає ані втекти ані супротивляти ся йому.

— Розумію вашу радість, пане Гірш, — промовив по хвилі, — та про те мені здаєть ся, що було би більше чого радувати ся, як би ви панове перед тим були троха чуткіїші і не дали собі з перед носа вивезти і потопити в безвістях тільки невинних жертв.

— Чи то моє діло? — цілком розсудливо запитав Гірш беручи ся до принесеної печені. — Пане капітане, чи то я тут маю щось до розказу? Ми, ревізори, комісарі, є як ті пси: покажуть нам звіря, спустять з припону — наш обовязок зловити його. А решта не до нас належить, а до тих, що кермують ловами. У нас і без того багато роботи — ой, так багато роботи, стілько біганини, що чоловік ледво дихає. От і вчора вечір! Чи увірять пан капітан, що тут у самім Львові, в середині міста через кілька літ діяло ся щось дуже подібне до тих історій з торгівлею дівчатами? І ніхто не знав про се!

— А се що таке? — запитав капітан.

— Жила тут коло Домініканів така собі пані Юлія Шаблінська, називала себе вдовою, а властиво була так собі, розвідка. Ще молода жінка, порядна, завсїгди з шиком одягнена, образована, бувала в товариствах... Від кількох літ за урядовою концесією удержувала приватний пансіон для дівчат, що покінчили виділову школу. Мала їх приготувувати до матури

чи до якихсь там екзамінів. І подумайте собі, пане, перед кількома днями довідує ся поліція, що сей пансіон є властиво дім найстрашнішого зіпсутя. Там допускали тільки аристократію, богачів, висших офіцерів, але що там діяло ся в тім замкненім товаристві, се переходить всяку людську фантазію.

Кожде слово сего оповідання було неначе ніж застромлений у серце капітана і обернений у кровавій рані. Облитий холодним потом, ледво дихаючи, мов на тортурах він ледво міг удержати ся на кріслі і блідими устами ледво видусив:

— Ну?

— Я тільки так для приміру говорю! — лепотів дальше Гірш упоравши печеню принесену для обох і поливаючи вино, котре очевидно чим раз більше розвязувало йому язика. — Аджеж годі навіть подумати, щоби не один із панів належних до нашої висшої влади не знав про се. Самі там ходили! По місті голосно вишіптують назви дуже грубих риб, що були там постійними гістьми. А про те все було тихо. Аж коли кілька дівчат із сего пансіону небезпечно розхорувало ся, а кілька померло в шпиталю, коли з різних боків почали роздавати ся різкі голоси обуреня, поліція мусіла рушити ся. Вчора арештували ми сю паню і цілий її пенсіон. Пане, тільки там з разу було крику і обуреня і омліваня і комедії! Ай, ай! А всіляких паперів, квітів, листів скільки забрано! Там то буде можна повичитувати гарні історії! Ба, але сего не пустять на світ. Вже там є такі, що подбають о те, щоби тільки те вийшло на денне світло, що їм буде догідне.

— Боже, Боже! — шептав капітан почувавши, що щось страшне стискає його горло, здавлює груди. Гірш прийняв се за заохоту до дальшого балаканя і випивши пів бутельки вина торочив дальше, тепер вже зовсім свободним, а часом просто докторальним тоном.

— А на що я се говорю, пане капітане? На те, щоби вам вияснити політику. Бо се не політика — коли дерево цвितе, взяти і позбавити цвіт або потім позбавити зелені завязочки плодів. Але вирискати, аж грушечки достигнуть, а потім потрясти деревину і бачити, як усі вони спадають уже готові, гарні, соковаті — отсе радість! Отсе заслуга! А у нас, прошу пана капітана, инакше навіть не можна. Адже злочинець доки не сповнить злочину, не є й злочинцем. Що ж би то мені було за те, як би я зловив того агента на примір в хвилі, коли він їхав з дівчиною зі Станіслава до Черновець?

— Уратували б дівчину! — мовив капітан.

— Е, дівчину! Що дівчина! Дівчині одна дорога! — цинічно сміючи ся відрізав Гірш. — Я б її сьогодні відібрав від одного агента, а вона би завтра і без него пустила ся на пси. І се ще питає, чи я б уратував її від него. Він би мені сказав, що наняв її до служби, дівчина потвердила б і який же я маю спосіб доказати йому, що се не правда? Ще би мене самого оскаржив, а досить двох-трьох таких припадків і бідний ревізор буде позбавлений кусника хліба. Тепер, се вже инша справа! Тепер я можу піти і зробити на примір у пана капітана домову ревізію і пан не сміє мені сего заборонити.

Капітан схопив ся немов опарений окропом.

— У мене? Чи ви сказали ся? У мене?

— Ха, ха, ха, ха! — реготав ся Гірш на пів паним, на пів злорадним реготом. — Як пан перелякали ся! Ха, ха, ха! Не бійте ся, паночку, я тільки на жарт так сказав, на той приклад, „цум байшпіль”.

Капітан помаленьку, смакуючи краплину за краплиною пив вино зі своєї чарки, щоби показати ся супокійним і замаскувати смертельну блідість, що — чув се виразно — розливалася по всім його лиці. Гірш своїми малими блискучими оченятами вдивляв ся в нього і на пів пано-добродушний, а на пів хитрий усміх грав на його лиці, розширюючи його грубі, м'ясисті губи і виказуючи за ними білі, крепкі зуби, немов готові рвати і шарпати живе мясо.

— То пан капітан цілих п'ять літ служили в Боснії? — запитав він нараз.

— Так є.

— Пригадую собі троха пана капітана ще з давніших часів, ще яко поручника. Я був тоді кельнером у кавярні на Вірменській вулиці, знають пан капітан?

— Якось собі не пригадую, — відповів капітан подаючи вид, немов то він дуже пильно шукає в своїй пам'яті тої кавярні і того кельнера.

— О, так! Пан Ангарович! Пам'ятаю дуже добре! Всі офіцери говорили про пана... про панову жінку, що така молода, гарна, що так пана любить...

— Пане Гірш! — скрикнув уражений капітан, — прошу вас, схойте ті спомини для себе!

— Ах, який же бо пан капітан! — підхопив Гірш не виходячи зі свого щасливого настрою. — Аджеж я не сказав нічого злого. Крий мене Господи! Я тільки дивую ся, як пан капітан міг так довгий час видержати в Боснії без жінки.

— Ну, щож, служба, обов'язок, — з нехотя буркнув капітан.

— О, так знаю, що пан капітан завсїгди пильнує свого обов'язку. Але за таку жертву повинні би пану капітанови дати золотий хрест заслуги. Га, га, га! Се не кождий потрафить! Лишити молоду жінку через пять лїт соломяною вдо-всю!...

Се остатнє слово, висказане без нїякого глїбшого намі-ру, раптом мигнуло в Гіршовій голові як електрична іскра і освітило такі ряди вражїнь, показало такі зв'язки між факта-ми, які він вперед, що правда, неясно підозрївав, та котрі те-пер його поліційний ум побачив ясно як на долонї. Він мов-чав кілька хвилин, комбїнуючи в душі все, що доси чув і ба-чив. Чим довше думав, тим більшою радістю прояснювало ся його лице. Кидав ся на кріслї, робив наглі а прудкі рухи, не-мов нараз уся шкура почала його свербїти і цїла його фігура виявляла таку радісну перемену, що капітан придивляв ся йому з зачудуванем і обридженем.

— А вам що такого, пане Гірш? — запитав нарештї.

— Ах, нїчого! Се тїлько так. Се у мене часом так буває, — радісно відповїв Гірш, а рївночасно моргаючи з комічно-таємним видом давав до пізнання, що ховає в душі якийсь се-крет і мусить робити над собою найбільші зусилля, щоби з ним не зрадити ся. Та нараз прихилиючи своє лице, в тїй хвилї подїбне до грецького Сатира, близько до капітанового обли-чя і довірливо моргаючи очима він запитав майже шепотом:

— А прошу пана капітана, чи пан капітан справдї живе там, у тїй каменицї на Пекарській?

— Ну, так, — мовив капітан мимоволї відхиляючи голову.

— А на котрїм поверсї?

— На першїм.

— І панї капітанова також там жила тодї, як пана капі-тана не було?

— Там.

— І дитина у пана капітана справдї хора?

— Не знаю. Коли я виходив з дому, була справдї троха не здорова. Та може вже їй лїпше.

Якесь неприємне почуте обридження перед собою самим пройшло по капітановїй душі, коли виголошував сю брехню. Та він почував, що від разу не може випутати ся і що сей проклятий, на пів п'яний жид з покірного і заклопотаного жидка починає переходити в ролю небезпечного противника,

перед котрим треба мати ся на острозі.

Гірш усміхав ся на пів добродушно, на пів злобно, тим властивим жидівським усміхом, що так уміє допекти до дна душі, гірше ніж найрізкіша зневага.

— О, певно вже виздоровіла. Зовсім виздоровіла і пішла до школи. Ге, ге, ге!

Капітан аж зубами заскреготав і що сили стиснув у долонях поруче крісла, на силу вдержуючи себе самого, щоби не кинути ся на сего огидника і не розчеребити йому голови.

— Пане Гірш! — гаркнув якось, задихавши ся від здавлюваної злости.

— Нічого, нічого!... успокоював його Гірш. — Алеж я нічого злого... Аджеж я розумію! О, все, все розумію.

— Що таке розумієте?

— Се вже моє діло. Ну, але пан капітан обіцяли мені щось сказати і не сказали.

— Що таке?

— Як то, що таке? Пан капітан мали мені сказати, для чого так цікавлять ся тою брудною справою... тою торговлею дівчатами?

Капітанови похололо коло серця. Чув, що Гірш помаленько, та певною рукою вбиває йому ніж у груди. В його голові мішало ся.

— Ах, се буде довго оповідати...

— По що довго? По що довго? — по своєму всміхаючи ся цідив Гірш, не перестаючи ані на хвилю скося позирати на капітана. — Знають пан капітан, я се пану капітанови коротко скажу.

І Гірш положив руку на капітанових плечах, а в протягу дальшої бесіди почав навіть протекціонально клепати його по плечі. На горе, зміст того балаканя був такий, що капітан уже не міг встати, вхопити крісло або виломити ноги від стола і одним замахом зробити кінець Гіршовим усміхам, балаканям і всім його плянам.

— Я знаю, пан капітан є добрий чоловік, службовий чоловік, гоноровий чоловік. Одним словом — благородний чоловік. Пан капітан для мене був дуже людяний і чемний, не погордував моїм товариством. Я для того пану капітанови хочу щось сказати.

І нахилиючи ся зовсім аж до капітанового вуха мовив:

— Нехай пан капітан зараз ідуть до дому! Нехай пан капітан добре перешукають всі шуфлядки, шафки, коробки і

комодки пані капітанової. І нехай пан капітан повибирають всі папери, листи, білети візитові — але то все чисто! Хиба метрики і урядові свідоцтва нехай лишать ся. А тамте все нехай пан капітан завинуть у стару газету, занесуть до кухні і кинуть у вогонь. Але то зараз!

Капітан сидів мов оголомшений.

— Що се значить? Чого ви хочете? — запитав мов крізь сон.

Гірш не переставав плескати його по плечі.

— Ну, аджеж пан капітан, — мудрий чоловік! Що пану довго говорити? Аджеж пан знають, я є ревізор поліції і вмію трошка думати. А тут прецінь не треба великої мудрости, що-би зміркувати, що ота вдова капітанова, що займала ся вербованем дівчат, се не хто инший, як тільки ваша жінка. А хто знає, чи та пані Шаблінська, що ми її вчора арештували, не була також і з нею в спілці? Се дуже можливе, а комісарі, що перебирають папери тої пані, мусіли се вже й без мене віднайти. Нехай же пан капітан квалить ся! Я йду тепер на поліцію і коли ще там без мене нічого не викрито, то вже я постараю ся — з чемности для пана капітана се зроблю, бо пан капітан певно в тій цілій поганій історії зовсім невинний — що ревізія прийде до панства хиба аж десь над вечір, або може аж завтра рано. Так значить — кланяюсь панови капітанови!

І не чекаючи капітанової відповіді Гірш ухопив капелюх, і що духу вибіг з комнати.

Капітан кільканайцять мінут сидів як скаменілий, без думок, без вражінь. Відчував глухо, що тепер усе скінчило ся, що нема вже куди далі, що ціль і інтерес життя знищені, що перед ним роззявлена бездонна, нічим не заповнена порожнеча. Відчував, що те, про що навіть не осмілив ся б подумати — величезна, нічим незмита, віковична ганьба впала на него і роздавляє його на шматочки своїм тягаром. Дізнавав такого почуття, немов би був зерном, що в шалених обертасах крутить ся в гирлі жорнового каменя і нараз попадає під той камінь і моментально розприскуєть ся на тисячі частинок, на порошок, на муку, а кожда з тих частинок одну малесеньку хвилину відчуває ще безмірний біль справлений насильним вирванем її з її природного звязку.

Та нараз прокинув ся зі свого остовпіння. Його опанувала безумна тривога. Одно однісіньке слово держало в своїх пазурах цілу його істоту, шарпало її, кидало його в дрож і

в горячку.

— Поліція!

Задзвонив, заплатив і кинув ся бігти до дому. Мав тільки кількадесять кроків, та про те йому здавало ся, що власне в тих кількох хвилинах може там без него стати ся щось нечувано страшне. Може прийти поліція, застати цілі купи обридливих паперів — се було тепер для него верхом усякої страховини. Які будуть наслідки сего факту — про се не думав. Сама хвиля, коли поліція входить до його помешканя, що ще вчора було для него земним раєм, сама ціль того приходу видавалась йому тепер пеклом, мукою, якої не може знести ніяка людська сила. Треба відповідно приготувити ся на сю хвилю! Треба зробити, що буде можна!

І добуваючи останніх сил капітан вбіг по сходах на перший поверх, швидко отворив двері і ввійшов до передпокою, а не заставши там нікого так само швидко, зовсім з таким самим поспіхом, як в день свого повороту з Боснії, відчинив другі двері і ввійшов до салону.

ХІІ.

В салоні застав Анелю. Стояла при столику оперта о него лівою рукою з очима вліпленими в двері. Обое зиркнули одно по одному і рівночасно мимовільний окрик зачудування вирвав ся з уст обоїх. Не пізнали одно одного. Обом показало ся, що від учорашнього полудня, від хвилі коли бачили ся в останне, минули десятки літ, що отсе стоять насупроти себе не живі люди, а якісь мари, що тільки слабо нагадують давно минувші, гарні і щасливі часи.

Гляділи одно на одно мовчки, мов закляті. Кожде крутило ся в колісці своїх власних думок і спостережень, кожде мучило ся своїм власним стражданем, не почувавши потреби ділити ся ним з другим.

— Чи се та сама Анеля, — думав капітан, — котру я вчора лишив у цвітї здоровля і свіжости, живу, енергічну, з блискучими очима? Чи се та сама зломана, зівяла і немов з хреста знята жінка, що її бачу перед собою? Лице її постаріло о десять літ, на висках зарисували ся морщини, волосе стратило свій полиск, очи зробили ся скляні! Чи чари якісь учора і позавчора застелявали мої очи і не давали мені бачити тої руїни, чи справді одна ніч, одна доба могла довершити такої великої переміни? Але щож могло бути сему причиною?

— Він зовсім посивів! — з переляком думала Анеля. — Його лице пожовкло, очи запали ся глибоко, повіки червоні. Очевидно не спав усю ніч. Очевидно знає все. Очевидно все пропало. Ну, для мене нема вже ніякої несподіванки, але він бідний! Скількож він мусїв перетерпіти!

Капітан все ще стояв неначе вкопаний при дверях салону, не могучи відважити ся підійти ближше до жінки. Вона також не могла рушити ся з місця. В кінці капітан видобув з кишені квіт одержаний в канцелярії генеральної команди на своє подане о відставку і розвинувши його мовчки наблизив ся до стола і положив його перед Анелею. Вона уважно зирнула на ту зімняту чвертку паперу, а потім усміхнувши ся сумовито кивнула головою.

Капітан мовчки зняв плащ і кинув його на софу, відперезав шаблю, а потім вийшовши до передпокою вніс відтам свою тяжку подорожню валізу, що її доси не розпаковував. Поклавши її на помості близько кафлевої печі прикляк коло неї, знайшов у кишені ключик і почав звільна відпинати ремені і відмикати замки.

Анеля мовчки, мов зачарована, без руху придивляла ся його роботі. Відчинивши валізу капітан нараз пригадав собі щось і не встаючи з помоста, в клячучій поставі і похилений лицем над валізою обернув голову і промовив до жінки рівнодушним голосом:

— А маеш там які папери?

— Які? — запитала Анеля ледво чутно.

— А ну, які небудь листи від твоїх агентів, квіти, рахунки, загалом усе, що моглоб тебе компромітувати.

— Не маю нічого.

— Пригадай собі добре! — мовив капітан не підносячи голосу, — а як маеш що небудь таке, то спали. В кожній хвилі можемо тут мати поліційну ревізію.

— Не маю ніяких таких паперів, — відповіла Анеля так само рівнодушно, немов би давно була приготована на таку пригоду.

Бачучи, що він починає шукати чогось у своїй валізі і не думає тягти далше розмови, вона сіла на кріслі, обернена до него лицем і пильно слідила за кожним його рухом.

Пошукавши кілька минут у валізі, капітан видобув із неї невеличкий, гарний, в слонову кість оправлений револьвер, почесний дарунок від товаришів, дарований йому на від'їзді з Боснії. На ручці виднів ся виритий напис „Цум Анденкен“. Дуло було майстерно цїзеловане, покрите багатим орнаментом в стилі босняцьких людових виробів. Капітан поклав сю гарну забавку на помості, а потім пошукавши ще хвилю в бокових торбинках валізи видобув із неї пачечку патронів, дібраних до сего револьвера. Знайшовши те, чого йому було треба, капітан не кваплячи ся, поскладав знов у валізі все в давнім порядку, замкнув її, позапинав ременями і виніс до передпокою. Вернувши назад узяв револьвер і патрони, поклав на столі, а потім обертуючи ся до Анелі з виразом холодної рівнодушности, а навіть ненависти промовив:

— А тепер прошу тебе, вийди відсіля!

Анеля, що тільки тепер зрозуміла його постанову, не рушаючи ся з місця запитала:

— Що хочеш робити?

— Що се тебе обходить? Іди до дїтей!

— А може мене се також обходить? — відмовила Анеля лагідним, несмілим голосом.

— Не має що тебе обходити! — понуро відмовив капітан розкроюючи цинову оболічку пачки і виймаючи патрони.

— Адже я твоя жінка! — ще несмілійше мовила Анеля, — значить, маю право знати — —

— Не маєш права, нікчемнице! — верескнув нараз капітан кидаючи ся до неї з кулаками. — Не маєш ніякого права, ти відьмо, що підкопала і знищила моє жите, мою честь, усю будучину моїх дїтей! Іди геть відси! Іди геть і не спокушуй мене!

Плюнув і відвернув ся від неї. Тремтів увесь. Наглий вибух болю і розпуки розвіяв увесь його удаваний спокій, розсадив ту ледову шкаралющу, якою хотів обціпити своє серце, щоби не затремтіло перед сповненням остатнього, рішучого вчинку. Впав на крісло відвернений від неї плечима і закрив лице руками. Сльози бризнули з його очий. Важке ридане затрясло цілим його тілом.

Анеля тимчасом тихо як мара встала з крісла, взяла револьвер і патрони і на пальцях вийшла до сусідньої комнати. Капітан усе ще сидів у тій самій поставі, коли почув наближення дрібних кроків, коли м'які, ніжні дитячі рученята з обох боків ухопили його руки, а прекрасні, невинні дитячі личка перехиляючи ся силкували ся зазирнути йому в очі. Капітан зірвав ся з крісла і з виразом найвисшої ненависти обернув ся до Анелі, що стояла на своїм давнім місці.

— Жінко! Сатано! Будь сто разів проклята за те, що в останніх хвилях життя ти не ощадила мені ще й сего болю! О, ти мудра, хитроумна! Щоб ані один нерв не лишив ся не розшарпаний, ані один мускул не перепалений пекольним вогнем! Старим майстрам тортури до тебе б іти на науку. Нехай тобі Бог сего ніколи не простить, так як я тобі не прощу в остатній годині!

Анеля мовчала, стояла як кам'яна статуя. Тільки Цеся чуючи такі страшні слова, котрих значіння нерозуміла і бачучи Затька в таким страшнім розворушенню, відступила від него і прибігла до матері і тулячи ся до неї почала голосно плакати. Михась стояв зачудований усе ще держачи батька за руку.

— Татку! Що ти говориш! По що нас лякаєш? — промовив він заступаючи йому дорогу і шарпаючи його за руку.

Капітан глянув на сю маленьку людину і безмірна тоска

обгорнула його душу. Вхопивши Михася в свої обійми підняв його і обливаючи ся слізми почав обсіпати поцілуями його голову, лице і шию.

— Діти мої! Бідні мої діти! — простогнав він. — Що то буде з вами! Що — буде — з вами, коли мене не стане?

— Чи ти знов хочеш нас покинути? — запитав Михась.

В тій хвилі Анеля кинула ся до мужевих ніг. Припавши на коліна і похиливши ся лицем до землі обхопила його ноги раменами і з глибини овоеї розпуки скрикнула:

— Антосю!

Голос її роздав ся мов із якоїсь великої глибини, видав ся капітанови чимось таким чужим, таким далеким...

Коли Анеля числила на те, що розмягчивши його душу видом дитий зможе тим лекше штурмом вдерти ся в його серце і перебороти його ненависть, то грубо помилила ся. Капітан супроти неї лишив ся непорушений.

— Іди геть! — мовив коротко. — Не роби комедії!

Анеля не вставала.

— Антосю! Заклинаю тебе на любов тих дитий, що їх хочеш осиротити, вислухай мене! Знаю, що я заслужила на острый засуд і що не мину того засуду. Я-ж не хочу оборонювати себе. Хочу тільки, щоби ти мене зрозумів. Аджеж ти любив мене, Антосю!

— О так! — гірко промовив капітан. — І вірячи тій моїй горячій, сліпій любови ти зрадила мене!

— Ні! Клену ся Богом, своєю душею, невинними душами отсих дитий! Я була тобі вірна! Навіть одним помислом я не зрадила тебе!

— Хто тобі повірить! Аджеж ти оточила мене з усіх боків тенетами брехні!! Аджеж ти грала передо мною комедію, удавала радість криючи пекло на дні свого сумління!

Анеля все ще стояла на колінах, бліда, з лицем піднятим до капітана, держачи його за ноги. Капітан пустив Михася на землю і троха лагіднішим голосом промовив:

— Ну, встань і говори, що маєш говорити! Діти, ідть до свого покою!

Анеля помалу встала. Діти стояли в нерішучости, в кінці Михась обертаючи ся до батька мовив:

— А не будеш бити маму?

— Ні, сину! — поважно відповів капітан.

Діти вийшли. Анеля слідила за ними довгим, наметним позирком, повним безграничної любови і невисказаної туги.

Бачилось, що бажала на віки вбити собі в тямку, затвердити в своїй душі кожду найдрібнішу рисочку, кождий рух, кождий погляд, кожде слово тих двох маленьких істот. Коли щезли в сусіднім покою, коли двері зачинилися за ними, аж тоді розсівся лід, що, бачилось, доси обдавав її, зломалася сила її духа і заливаючи ся гіркими сльозами безвладна і майже знецілена вона упала на крісло.

Капітан сидів на своїм кріслі холодний, недвижний і попурий мов чорна хмара, не почував у своїм серці ані милосердя ані співчуття для тої жінки, що таким безпримірним способом зруйнувала щасте своє власне і його, кинула нестерту пляму на невинні голови сих дітей, ганьбою покрила їх ім'я. На дні його серця мов гадюка заворушила ся думка:

— Коли б ти була вмерла, заким мала зробити се все! Я був би оплакував тебе як ідеал жінки і матері! Але тепер навіть умерти тобі за пізно.

Анеля перестала плакати, обтерла сльози і обернула очі до мужа. Її лице не являло вже тепер того ледоватого виразу остоїпіння і німого болю, ані тої покірності, що такою поганою плямою падала на него перед хвилиною. Якийсь дивний вогонь починав помалу розгаряти ся в її очах і випалювати рум'янці на її так нагло і передчасно зів'ялих щоках.

— Так ти погорджуєш мною? Проклинаєш мене? — запитала звільна цідячи слово за словом.

Капітан тільки глухо застогнав замість відповіді.

— Ти хотів покинути мене і дітей без слова прощання?

— Щоб я був ніколи й не бачив тебе!

— Значить, ти ніколи не любив мене?

Капітан стрепенувся і кинувся на кріслі. Шалена злість знов почала ворухити ся в його серці.

— Нікчемнице! Мовчи! Не згадуй мені про ту любов, котрої ти не гідна, котра нині стала ся для мене жерелом безконечного страждання! — крикнув він.

— Так ти задля страждань одного дня, кількох годин, проклинаєш цілі літа щастя, ціле пасмо жертв, які я перенесла для тебе?

— Що значуть усі ті жертви супроти сеї страшної рани, яку ти завдала мені, відбираючи мені честь, пошану у людей, відбираючи мені охоту до життя, саму можливість людського існування? Аджеж бачиш, що тепер усе для мене скінчене?

Анеля випростувалася і з погордою поглянула на него.

— Одно тільки бачу, що ти трус! Тростина, що хитаєть

ся з вітром! Се бачу, а більше нічого. Що для тебе скінчене? Що офіцери не хочуть приймати тебе до касина? Плюнь на них і не ходи там! Що військова служба буде для тебе неможливою? Плюнь на неї і виступи. Що побут у Львові буде для тебе за надто прикрий? Плюнь на Львів і осядь десь на селі, в горах!

— Але ганьба! Свідомість ганьби, що тяжить на тобі, на мені, на наших дітях! Ся страшенна свідомість, котру мушу завсїгди носити з собою мов гадюку завішену при грудях! Чи й се нічого?

— О мій любий фарисею! Якеж то нараз делікатне сумління збудило ся в тобі! Страшенна, нечувана ганьба! А в чім же лежить ся ганьба? В тім, що твоя жінка була в тихій спілці з жінкою, що удержувала підозренний дім, що вербувала дівчата призначені для таких самих домів. О страхітте! О встид! А скажи мені лишень, ти благородна і незаплямлена душе, кілька разів за своїх кавалерських або й некавалерських часів подавав ти практично помічну руку такому ганебному промислови, давав більше або менше щедрий заробіток таким жінкам? А ті твої благородні приятелі, що так люто обурюють ся на мій ганебний промисл, — чи не для того се чинять, що самі аж надто часто підлягали його покусам, аж надто багато гроший видавали на його піднесене? О нікчемні, підлі, брехливі! Аджеж із тих, що вчора веліли увязнити Юлію, що швидко й моє ім'я з чортівською радістю вивісять на шибениці ганьби і видадуть на наругу світу, — аджеж із них майже кождий давно знав, що діяло ся у Юлії, а декотрі були там щоденними гістьми! Ні, я за мало сказала! Декотрі були прямо ініціаторами сего підприємства, заслонювали його своїми плечима, своєю родовою або урядовою повагою! А тепер, коли годі вже його дальше заслонювати, — о, так! тепер ціле пекло ганьби і публичного осуду нехай паде на голови тих жінок, що — — О, як я погорджую вами! Як я ненавиджу вас, ви фарисеї, ви брехуни і лицеміри! Вчинок навіть найогидніший, найбільша підлота не є для вас нічим. Вас лякає тільки осуд юрби, привид відвічальности. Добре схована підлота перестає бути підлотою, утаєний злочин є тільки доказом відваги і зручности!

Замовкла, бо духу її не стало в грудях. Трясла ся як в лихорадці. Капітан вдивляв ся в неї зачудуванним, майже божевільним поглядом; йому здавало ся, що її постать перед очима росте, розростає ся, перемінює ся на привид якоїсь

грізної фурії з лицем таким страшним, що один її позирк може вбити чоловіка. Він зовсім не надіяв ся такого обороту розмови, чув себе оголошеним, пригнобленим, бо в душі мусів тим словам признати багато правди.

Анеля присунула своє крісло ближше до капітанового, сіла як раз насупроти него і дивлячись йому в очі заговорила зовсім зміненим, м'яким, жалібним голосом:

— А ти, Антосю!... І ти осуджуєш мене, проклинаєш, ненавидиш! Ти перший кидаєш на мене каменем погорди. Ти, кого я так горячо, так вірно любила, для кого я не завагувала ся посвятити все, все на світ! Аджеж для тебе я покинула дідуся і його маєток, пішла з тобою на вбожество, на недостаток, до якого вперед не була звикла. Любов побудувала мені золотий міст на тій дорозі. Анї на хвилю я не пожалувала свого кроку. Анї один докір не вийшов із моїх уст. Спокійно зносила я те, чого була би злякала ся моя душа, коли б я була давнійше могла собі се уявити. Я бачила, що ти відчуваєш мое положене, що турбуєш ся, що силкуєш ся вчинити так, щоби мені нічого не бракувало, та не знаходиш способу. Прийшли діти і наш стан значно погіршив ся. Потаємно писала я кілька листів до старого Гуртера, укорюючи ся перед ним, унижуючись, навіть упідлюючись і благаючи його о поміч. Безсердечний, засліплений старець звертав мені мої листи нерозпечатані. Покликано тебе до Боснії. Я лишила ся тут сама з дітьми, на половині пенсії. Чи можеш уявити собі мое положене? В кількох листах я натякала тобі на него, та бачучи з твоїх листів, що ті натяки гризуть твою душу і затроюють спокій а мені не приносять ніякої помочи, я постановила собі мовчати, писати тобі тільки про веселі річи, а сама собі радити. Я почала шукати лекції. Чи думаєш, що з твоїх приятелів, із тих панів військових, що тепер так ярко палають святим вогнем обурення на мою ганьбу, хоч один зголосив ся, хоч один забажав бодай у чім небудь допомогти мені? Ах, ні! Один зголосив ся, один предложив мені свою поміч! Се був барон Рейхлінген. Але ціною його помочи мало бути те, про що сама думка наповнює мене огидою і обридженем. Я відіпхнула його, та він не хотів відчепити ся, волочив ся за мною, говорив мені виразно, що бажає самою своєю присутністю і невідступністю скомпромітувати мене в очах світа, а потім... потім мав надію, що оклеветана і засуджена загальною опінією ще перед сповненням проступка, кінець кінців упаду там, де він хотів мене мати. Що мала я чинити? Не хочачи ви-

кликати скандалу, як потапаючий бритви я вхопила ся того способу, який піддала мені Юлія. Я подала вид, буцім то склонюю ся до його бажань, запросила його, щоби бував у мене, та рівночасно я запрошувала завсїгди кілька резолютних панночок з Юльциного пансіону. Держачи ся з далека як хозяйка дому я лишала його в їх руках. Результат перевершив мої сподівання. Зіпсований до шпіку костей барон швидко за-смакував у їх товаристві лїпше як у моїм. Пив, сипав грішми, одурював себе і силував ся одурювати нас усїх. Я приймала його гроші і дарунки знаючи, що коли їх не прийму, він кине їх у перші лїпші, може зовсїм не такі потрібні руки. Я бачила, що він руйнував себе, та який же інтерес мала я здержувати його на тій похилій площі? І чиж могла я се вчинити? Остаточно Юлія взяла його в свої руки і при його помочи її пансіон зробив ся тим, чим був до вчора. Спроваджував її інших людей, лакомих роскоші, що шукали нагоди, щоби викидати гроші. А коли в кінці барон вичерпав свої фонди і впав так низько, що компромітував цілий офіцерський загал, постарали ся, щоб його перенесено до Боснії. Конець його знаєш!... Такий був початок моїх злочинів і моєї ганьби. Знаю, що й тут я не без вини, та знаю також, що були й інші винуваті, та на стілько зручнійші, що вміли заховати все шито-крито, сховати кінці, користати зі злого та не нести за нето ніякої відвічальности.

Капітан сидів похиливши голову в важкій задумі. Жінчине оповідане зробило на него пригнобляюче вражінє. Не збуджувало співчутя, не загрїло серця, обурювало його навіть розкриваючи ту брутальність, котрої якийсь запас лежить на дні душі кожного чоловіка, та з котрею кождий більш або менше старанно криє ся навіть перед самим собою, а для її замаскованя люди повинаходили богато приличних та делїкатних слів. Безоглядне, спокійне розкрите тих низьких вчинків і мотивів в устах його жінки було для него чимсь дивовижним, несподіваним, болїло його як свіжо завдані рани. Та про те він вдумував ся в її положене, починав розуміти її і тим самим — починав судити її не так дуже остро.

— А про сю другу історію з дівчатами що маю тобі сказати? — провадила дальше свою річ Анеля. — Раз утративши пошану для людей, навчивши ся грати їх чутями і віруваннями і вважати їх тільки матеріялом для визисканя я пішла дальше тєю дорогою. Чи тисячі не роблять так само, тільки в иншій формі? Знаєш, я придивляла ся нераз, як ось там у

трафіці бідні жінки, зарібниці і жебрачки ставлять на лотерію. Рікою пливе те бідарство до трафіки, а кожда з них пераз через цілий тиждень уриває собі по крейцару на хлібі, уриває дітям на соли або на картоплі, щоби тільки могли в четвер відложити того „шістака” і поставити його на лотерію. „Може дасть Матінка божа” — шепче і хрестить ся і молить ся тисячу разів. Аджеж держава обіцює її за її шістачка сотки, тисячі гульденів, маєток, добробут, запевнений достаток для цілої родини, кінець нужди і непевности, одним словом — рай на землі! А що з того виходить? Тиждень за тижнем, рік за роком пливе оте бідарство до трафіки як ріка, плывуть шістачки до кас державних і творять міліони, а сума нужди, ошуканих надій, ущипнених бідним дітям шматків хліба, полін дерева і кришок соли не тільки не меншає, але росте, росте до величезних розмірів. І щож иншого робила й я, обіцяючи тим дівчатам добру службу і легку роботу?

Капітан стрепенув ся при тім супротиставленю.

— Жінко! — скрикнув він, — сам Сатана говорить твоїми устами! Застанови ся!

— Видно мій любий, що ти не застановляв ся! — спокійно мовила Анеля. — Я мала досить часу, щоб обдумати се все. А в тім чиж то я перша, одинока в тій торговлі? Ведеть ся вона то явно то тихцем від соток літ і наша шляхта частенько вела її до спілки з жидами. Не від нині йдуть наші дівчата на торги до Константинополя, Смирни та Александрії, а тепер повно їх і в Індії і в Єгипті і в Турції і в Бразилії. І знаєш, коли подумаю, в яких обставинах, в якій нужді, в якім занедбаню і пониженю жила тут не одна з них, то мені здаєть ся, що не багато тратять, а може не одна багато й зискує идучи там. Чи думаєш, що перед усіми я мусіла брехати, говорити, що їх потребує до служби? Десятки були таких, котрі прямо говорили мені: „А хоч би ви пані продали нас навіть у турецьку неволю, то будемо вас благословити, щоби тільки видобути ся геть звідси. Аджеж тут не лишає ся нам ніщо инше, як тільки з моста в воду, або на шлях ганьби, тай то навіть сей шлях не охоронить нас від нужди, голоду та неволі!”

Урвала. Якийсь неспокій пробіг по її лиці. Кілька хвилин надслухувала. В коридорі чути було стук мужеських кроків. Надближували ся до дверей передпокою, але потім знов віддалили ся горі сходами. Анеля вийшла і замкнула двері передпокою, а потім знов сіла насупроти мужа.

— Та що там я буду довго говорити про те, що стало ся

і не може відстати ся? — мовила свobodно, майже весело. — Щось инше я хотіла тобі сказати. Подай мені руку. Так! І другу! Ну, бачиш. Аджеж знаю, що мусимо розстати ся, може навіть на довго. Будь мужем! Памятай, що у тебе є діти! Я... не можу... їх більше...

Тут голос її задрожав, уста перекривили ся судорожно і сльози знов бризнули з її очий. Та вона пересилувала своє зворушене і не обтираючи сліз, усе ще держачи мужеві руки в своїх долонях говорила поспішно:

— Памятай про дітей, Антосю!... Я виховала їх, як уміла і думаю, що не лихо. А дурниць ніяких з тим револьвером і так далі не роби! Не маєш права! Розумієш се? А про мене... коли часом... спогадаєш...

Надсильне, довго здержуване хлипане перервало її мову. Сльози з очий полляли ся потоком. Мов перелякана дитина тулячи ся до мужових грудий вона шептала уриваним голо-
сом:

— Антосю! Антосю! Коли б ти знав!... Ти назвав мене... нікчемницею... без серця... без сумління... Твоя правда, та не зовсім, Бог мені свідком, що не зовсім! Я здавлювала своє сумління, се правда, та не позбулась його. Поглянь на мене! Аджеж я бачила, що вступивши до покою ти перелякав ся мого виду. Скільки я перетерпіла від учора!... Не тільки за тебе... не тільки за наших дітей... але і за тих! Аджеж я відчуваю їх долю, їх упадок, їх сором!... О, вір мені, радо віддала б я своє тіло на найстрашніші муки, віддала би свою кров і своє жите, щоби віддати їм те, що втратили через мене!

Капітан слухав тих слів, уриваних, поспішних, що дихали раз пристрасною, ніжною любовю, то знов розпукою і щирим жалем. Пізнав у тих словах давню Анелю, свою Анелю, котру недавно ще любив, так горячо. Та рівночасно якась невмолима, незрима рука відпихала його від неї, якийсь таємний голос шептав йому в душі:

— За пізно! За пізно! Все пропало!

В тій хвилі брязнула клямка в передпокою, а в слідуючій хвилі хтось торгнув за дзвінок. Анеля стрепенула ся і відскочила від мужа. Сльози тремтіли ще у неї на віях.

— Га! Йдуть уже! — шепнула.

— Хто?

— Поліція. Чую, що се вони.

— Ні, не бій ся! Не прийдуть так скоро. Ревізор Гірш обіцяв мені...

— Гірш? О, коли він замішав ся до сеї справи, то се певно вони. Ну, бувай здоров! Памятай про дїтий, Антосю! А при поліційниках... знаєш... держи ся неутрально, спокійно! Решту здай на мене!

І обнявши його правою рукою за шию витиснула на його устах, довгий поцілуй.

Дзвінок забрязкав ще раз, з подвійною силою.

— Ну, йди, йди і відчини їм, — мовила Анеля, — бо дріт урвуть! Іди!

Капітан машинально встав і вийшов до передпокою. Відсунувши замковий ретязь відчинив двері. Перед дверима побачив комісаря поліції в мундурі і при шпадї, обік него Гірша і ще одного ревизора, а за ними звисних йому вже з видження дівчат. Комісар салютував перед капітаном входячи до передпокою. Решта компанії ввійшла також.

— Перепрашаю пана капітана, — мовив чемно комісар, — але ми маємо тут залагодити маленьку урядову справу.

— Прошу, чим можу служити? — запитав капітан.

— Чи тут живе пан... (виняв записну книжочку і пошукавши в ній мовив далі) Анеля Ангаровичева?

— Так. Се моя жінка.

— А можемо бачити її?

— В якій цілі, коли вільно запитати?

— В цілі сконфронтвання її з отсими панночками а евенуально в цілі переслухання.

— Щож діяти! — мовив капітан. — Коли пан комісар має такий наказ...

— О, так, так! Маю виразнісінький. Прошу переконати ся! — мовив сквапливо комісар показуючи капітанови поручене з підписом директора поліції.

— В таких разі прошу! — мовив капітан відчиняючи двері до салону.

В тій хвилі в покою сумежнім з салоном роздав ся легенький стук, немов би чимсь острим ударено о дубовий стіл. Мимовільний окрик вирвав ся з капітанових грудий. Він знав сей стук і ціле значіне його недавньої розмови з Анелею стало перед ним ясне, в своїй страшній донеслости. Не звертаючи більше уваги на своїх ненавистних гостей він напруго кинув ся до того покою. Комісар і всі новоприбувші побігли за ним.

Нічого так дуже страшного не побачили. На софі в куті покою сиділа супокійно пані Анеля. Та не встала, коли до

покою вийшли гості. Її голова злегка похилена на бік спочивала на подушці софи оббитої репсовою матерією коліру бордо. Можна б подумати, що дрімала, як би не широко отворені, скляної подобі очі і не отворені уста, на котрих, бачилось, тільки що завмер окрик тривоги або розпуки.

Капітан кинув ся до неї. Підняв її голову і тільки тепер побачив, що в правім виску знаходив ся невеличкий отвір, з котрого плила кров помішана з білявою, густою матерією. Револьвер лежав на софі прикритий фалдою її сукні. Не було ані найменшого сумніву, що Анеля аж до остатньої хвилини заховала повну ясність ума і певність руки. Вистріл був влучний і в одній секунді зробив кінець її стражданям і покусам. Капітан довго вдивлювався в те лице, спокійне тепер, та поранене нестерпими слідами перебутої від учора внутрішньої боротьби. Чуте облекшення, що в першій хвилині блисло в його душі, зараз же затьмило ся якимсь несказано гірким докором і почутем встиду. „Вона відважила ся на се! Відважилась, на що я не відважив ся!“ Ті слова блиснули у него в голові. Та на диво, жалю в його душі не було, а тільки якесь тупе почуте болю і безмірної втоми. На силу перемагаючи те почуте він мов сам не свій обернувся до остовпілого комісара і промовив рівним, тихим голосом:

— Пане комісарю, се моя жінка!

Комісар стояв мов у воду опущений.

— Пане капітане, — мовив по хвилі, — безмірно мені прикро, що наш прихід став ся причиною сеї страшної катастрофи, але се не моя вина. Очевидна річ, що супроти такого факту наше урядоване скінчене.

— Перепрашаю пана комісара, — скрикнув Гірш висуваючи ся наперед. — Аджеж маємо тут сих панночок. Сконстантоване головного факту, о котрий нам ходить, ще й тепер може бути dokonane.

Капітан зирнув на Гірша поглядом повним дикої ненависти. Був би розшарпав сю погану ящірку, що навіть в тій хвилі, супроти маєстату смерті не зуміла бути нічим більше, як тільки поліцайником.

— Ну, так, се правда, — мовив комісар троха нерадо і ображений Гіршовою увагою, хоча мусів признати її справедливою. — Дівчата — обізвав ся до панночок, що в нійм переляку придивлялися тій сцені, — підійдіть ближше і придивіть ся тій пані!

Дівчата підійшли ближше до Анелі. Капітан підняв на них

очи з виразом розпучливого благання.

— Скажіть тепер, чи се та сама пані, що вас вербувала до служби?

— Ні, — відповіли дівчата в один голос.

Гірш аж підскаочив, аж почервонів зі злости.

— Се не правда! — скрикнув. — Се не може бути!

— Пане Гірш! — строго упіснув його комісар. — Маєте мовчати! Прощу мені ще раз, рішучо сказати — мовив далі обертаючи ся до дівчат, — чи отся пані вербувала вас до служби чи не ся?

— Ні, не ся! — рішучо відповіли дівчата.

Комісар поклонив ся капітанови.

— Пане капітане, мій обов'язок сповнений. Супроти рішучого зізнання сих дівчат усяке підозріне супроти вашої жінки упадає. Ніяких паперів ані зізнань, котрі би прямо обтяжували її, ми не маємо, а за отсі наші відвідини вся відвічальність паде на Гірша. Я не чую себе управненим робити в вашім домі ревізію. В те, що стало ся в вашім домі в хвилі нашого приходу, ми також не маємо права близше входити. **Мое поважане.**

Капітан стиснув подану йому руку і вклонив ся на відхідним панночкам. Якимиж благородними, майже святими видались йому в тій хвилі ті упавші його жінкою так страшно покривджені дівчата, що в тій тяжкій для него минуті знайшли в своїх серцях на стілько людськості і самовідречення і прощення, щоб одноголосно, рішучо висказати се однісіньке, а в своїх наслідках таке важне слівце „ні!“. Се одно слівце погодило його з людською природою, з житєм, додало йому нового духа, нової надії. А коли ті нещасні, покривджені і втопані в болото могли простити його жінці, то якеж право мав він розставати ся з нею з гірким, ненависним почутєм? І обливаючи ся рясними слізми він кинув ся на коліна перед трупом Анелі і цілував і обливав слізми її холодні, костеніючі руки...

*

*

*

Сензаційний процес против Штернберга, Юлії і їх спільників відбув ся геть пізнійше. Назви Анелі ані разу не згадано в тім процесі і її самовбійство лишило ся тайною для всіх посторонних. По виясненню, а радше загребанню тої нещасної справи капітанови явила ся можливість узяти назад своє пода-

не о димісію з військової служби. Склонив його до сего головню Редліх, що по кількомісячній недужі виздоровів з рани завданої йому в поединку і перейшов жити до Ангаровича. Рана зробила його нездатним до військової служби і він обняв на себе обовязки гувернера Ангаровичевих дітей. І старий Гуртер, вийшовши зі шпиталю і оплакавши смерть Анелі, поселив ся у капітана і благословить його імя, та пильнує його дітей, як ока в голові. Капітан швидко авансував. Діти оплакують ще свою маму, шанують її память як святощі, а капітан слухаючи їх жалібних спогадів про неї тільки сльози ковтає та шепче:

— Бідна ваша мама. Бідна ваша мама! Покинула вас не натішивши ся вами!

На Анелиній могилі нема ні хреста ні плити з написом, тільки високий кипарис, огорожений зелізними штахетами, знімає ся в гору рівно мов свічка в своїй густій, вічній зелені — вірний образ замкненої в собі енергії і незломної рішучости.

Відень, у падолистї 1892 р.

Книжки, Які Можете Купити в Книгарни „УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ”

Цар-голод	35 ц.
Україна без хлопа і пана	10 ц.
Шляхотські забави	20 ц.
Як закладати читальні і інші розвідки	15 ц.
Які є люди на землі, з образками	40 ц.
Як живуть люди в Норвегії і інші розвідки. Дуже цікаве	20 ц.
Царська Росія і Українська Справа — Левинського. Ціна	50 ц.
Що то є книжка і інші оповідання	20 ц.
Причта про Садівника — Мстислава Руса, дуже інтересне	40 ц.
Словар чужих слів. — В гарній оправі	\$2.00
Таємниця Америки, огляд американської культури з пер- ед часів Хр. Колумба	15 ц.
Вогонь на услугах чоловіка і інші розвідки	15 ц.
Українсько-англійський Кухар	\$1.00
Про жіночу неволю в історичнім розвою, М. Ганкевича	30 ц.
Причини аграрної революції на Україні	05 ц.
Національне відроджене Австро-Угорських Українців ...	30 ц.
Рухові забави і гри	30 ц.
Український Співанник без нот	40 ц.
Сокільський Співанник з нотами	60 ц.
Методичний Підручник для науки нотного співу	75 ц.
Кобзар (твори Т. Шевченка)	\$3.00
Вибір Творів Т. Шевченка (Кобзар вид. К. Русина) ...	\$1.00
Трагедія Галицької України	\$1.00
Розбійник Кармелюк, великий роман Старицького, 6 т.	\$2.40
Камінна Душа, велика повість	\$1.50
Соняшний Промінь,	80 ц.
Грішники — займаючий роман	80 ц.

В Книгарни „Українського Голосу” дістанете всі українські книжки. — Замовляйте книжки і інші за каталогом, який вислаємо даром, на адресу:

UKRAINIAN VOICE

BOX 3626.

WINNIPEG, MAN.

CANADA.

В 3273

ЧИТАЙТЕ і передплачуйте

найбільшу народну часопись на цілу Канаду і
Америку

„УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС”

яка виходить в Вінніпегу, Канада, що тижня
на 16 сторін і коштує на рік

в Канаді \$3.50
в Америці \$4.00

„УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС”

се часопись поступова, независима, — подає
найцікавійші статі, розвідки, новинки і повісті,
як мало котра инша українська газета.

Кожний Українець, без огляду на переконане,
повинен бути передплатником Українського Го-
лосу. Ще нині присилайте річну передплату на
адресу:

UKRAINIAN VOICE

Box 3626, Winnipeg, Man.

(В „Українськiм Голосі” дістанете всі україн-
ські книжки, які тільки знаходять ся на амери-
канськiм континенті).

для ДОМАШНЬОГО ОГНИЩА

ПОВІСТЬ

Івана Франка

У-8-С

ЦІНА 85 ЦЕНТІВ.

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА
УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ
ВІННІПЕГ, КАНАДА.
1920